

A FRANCIA REPUBLIKANIZMUS FŐBB KÉRDÉSEI

A REPUBLIKÁNUS HAGYOMÁNY A FRANCIA
KÖZTÁRSASÁGI RENDSZEREKBE

KÉSZÍTETTE:
NAGY MIKLÓS

TÉMAVEZETŐ:
DR. J. NAGY LÁSZLÓ
tanszékvezető egyetemi tanár

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM

2001

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés

A téma jelentősége, feldolgozásának módszere	3 old.
A republikanizmus történetének szakirodalma	5 old.
A köztársaság öröksége	11 old.
A republikánus hagyomány kialakulása, szerepe a köztársasági rendszer történetében	13 old.

II. A köztársasági eszmerendszer kialakulása, fejlődése a III. Köztársaság időszakáig

A felvilágosodás és a forradalom időszaka	19 old.
A restauráció és a júliusi monarchia időszaka	24 old.
A II. Köztársaság	26 old.
A II. Császárság	29 old.

III. A III. Köztársaság politikai rendszere **35 old.**

III./1. A politikai intézményrendszer	36 old.
III./2. A pártrendszer sajátosságai	50 old.
III./3. A politikai kultúra jellemzői	54 old.
III./4. A szociálpolitika	57 old.
III./5. A gyarmatpolitika az I. világháborúig	62 old.

IV. A köztársasági rendszer kritikája a két világháború között

IV./ 1. Az államreform kísérlete az 1930-as években	70 old.
IV./ 2 . A gyarmatpolitika a két világháború között	76 old.

V . A Vichy rendszer, a köztársasági rendszer elvetése **83 old.**

VI. A IV. Köztársaság, a köztársasági rendszer helyreállítása

VI./ 1. A politikai intézményrendszer változásai	86 old.
VI./ 2. A pártrendszer módosulásai	96 old.
VI./ 3. A gyarmatpolitika a II. világháború után, a Maghreb országok függetlenné válása	98 old.

VII. Az V. Köztársaság, az új köztársasági rendszer	104 old.
VII./ 1. A politikai intézményrendszer	105 old.
VII./ 2. A politikai kultúra jellemzői	112 old.
VII./ 3. A köztársasági elnöki hatalomgyakorlás sajátosságai	118 old.
VII./ 4. A pártrendszer változásai	125 old.
VII./ 5. A külpolitika és a Maghreb országokhoz fűződő kapcsolatok főbb jellemzői	136 old.
VII./ 6. A szociálpolitika sajátosságai	140 old.
VIII. Az új köztársasági rendszer kritikája az 1980-as 90-es években	148 old.
Összegzés	152 old.
Válogatott bibliográfia	156 old.

I. Bevezetés

A téma jelentősége, feldolgozásának módszere

A republikanizmus Franciaországban más országokhoz nem hasonlítható, igen markáns politikai kultúrát testesít meg, ami nemcsak az európai politikai kultúrában, hanem a volt gyarmatbirodalom révén a Maghreb térségben is meghatározó szerepet játszik. Mindez legfőképpen a republikánus eszmerendszer és a köztársasági politikai intézményrendszer nemzetközi kisugárzó hatásával magyarázható. A köztársaság Franciaországban nem egyszerűen a politikai rendszer formáját, annak intézményi berendezkedését, a képviselői demokrácia hatalomgyakorlási módját testesíti meg, hanem egy jellegzetes politikai kultúrát is kialakított, amelyhez egy sajátos mentalitás, értékrend, bizonyos politikai szertartások, szimbólumok, egyfajta mitológia is kapcsolódik. Ezek összessége alakította ki a republikánus hagyományt, amely sokáig biztosította a köztársasági rendszer összetartó erejét, értékeinek átöröklődését. Az említett republikánus értékek azonban a jelen generáció számára már szinte semmit nem jelentenek, megkérdőjeleződtek a köztársasági hagyomány alapértékei, azok identitási problémái tükröződnek a francia társadalom bizonyos válságjelenségeiben. A republikánus értékek által eddig biztosított nemzeti kohézió megbomlásával hozzák összefüggésbe többek között az állampolgári tudat válságát, vagy a bűnözés, a rasszizmus elterjedését, az iskolarendszer problémáit. Mindez felveti a köztársasági értékek védelmének, újraértékelésének kérdését, azoknak a kor követelményeihez való igazítása egy új össznemzeti republikánus konszenzus megteremtésével hozzájárulhatna magának a köztársasági rendszernek a megújulásához is.

Az említett köztársasági értékek kialakulásának, hagyománnyá válásának történelmi folyamatát, azok jellemzőit kívánjuk áttekinteni az egyes köztársaságok politikai

rendszerében, hangsúlyozva a politikatörténeti fejlődés ezzel összefüggő francia sajátosságait. Vizsgálni kívánjuk ezen belül a III. és az V. köztársasági rendszerek közötti kontinuitást és eltéréseket a republikánus hagyományhoz való viszony tekintetében, az adott korszakok történelmi összefüggéseiben értelmezve azt. Külön hangsúlyt kap a bemutatásban a köztársasági eszmék szerepe a Maghreb országok nemzeti mozgalmi eszmei arculatának formálódásában, illetve az a folyamat, ami ezen eszmeiség torzulásainak felismerésével elvezetett a felszabadító mozgalmak kialakulásához, a térség országainak függetlenné válásához, napjainkig meghatározva Franciaországgal való kapcsolataikat.

A témakör feldolgozása a rövid eszmetörténeti bevezetőt követően alapvetően politikatörténeti jellegű, a politikai intézmények, a pártok fejlődése mellett a szociálpolitika és a gyarmatpolitika kérdéseit is érinti. A forradalomtól a III. Köztársaság időszakáig terjedő fejezet a republikánus eszme filozófiai gyökereit, történelmi referenciáit, fejlődésének történetét vázolja fel azon háromnegyed évszázados küzdelem során, ami a köztársasági államformának a III. Köztársaság keretei között történt megszilárdulásához vezetett. Ezen hosszú periódusban ugyan – a II. Köztársaság rövid időszakát leszámítva - monarchikus rendszerek váltották egymást, de a köztársaság, mint alternatíva mindvégig jelen volt. A következő fejezet a III. Köztársaság által megvalósított republikánus rendszer sajátosságait elemzi a politikai intézményrendszer, a pártstruktúra mellett a szociálpolitika jellemzőinek áttekintésével. A köztársasági eszméknek a Maghreb térségben való elterjedését a francia gyarmatpolitika összefüggésében tekintjük át, hangsúlyozva azok szerepét a két világháború között kibontakozó nemzeti felszabadító mozgalmak önálló politikai erővé válásában. Az ezt követő fejezetben a köztársasági rendszer két háború közötti intézményi válságát és az annak megoldását célzó államreform-kísérlet kudarcának okait vizsgáljuk. A köztársasági rendszer tagadására épülő Vichy rendszer rövid áttekintése után a IV. Köztársaság politikai rendszerében bekövetkezett változásokat elemezzük, megvilágítva az intézményrendszer

elhúzódó válságának, a III. Köztársaság intézményi gyakorlatához való visszatérésnek az okait, utalva a gyarmati függetlenségi mozgalmak politikai kezelésének problémáira. Az utolsó előtti fejezetben arra keresünk választ, hogy az 1958-ban létrejött V. Köztársaság mennyiben más történelmi referenciák alapján, eltérő társadalmi, bel- és külpolitikai körülmények között alakította ki a maga politikai intézményrendszerét, áttekintve a pártrendszer átstrukturálódásának főbb jellemzőit valamint Franciaországnak a Maghreb térség függetlenné vált országaival való kapcsolatait. Végezetül pedig az új köztársasági rezsim 1980-as 90-es évektől kibontakozó kritikájának okait, az új korszak kihívásaihoz való alkalmazkodásának kérdéseit vizsgáljuk.

A republikanizmus történetének szakirodalma

A francia republikanizmus szakértői alapvetően egyetértenek abban, hogy a köztársaság elválaszthatatlan a forradalomtól, a modern politikai rendszer kialakulásának időszakától. Az eltérések éppen a francia forradalom értelmezésében, illetve abban a kérdésben jelentkeznek, hogy vajon a modern politikai intézmények kialakulása az ancien régime-el való radikális szakítás eredményeként történt, vagy pedig egyfajta kontinuitás érvényesül a monarchikus központi hatalom intézményei és a forradalom centralizációs törekvései eredményeként kialakuló modern állam és intézményei között.

A kontinuitás-diszkontinuitás vitája tehát szembeállítja azon nézetek képviselőit, akik szerint a forradalom gyökeresen szakított a társadalmi-politikai hagyományokkal illetve azokéit, akiknek véleménye szerint az a feudális szerveződések megsemmisítésével elindította a modern állam erősen centralizált államigazgatási rendszerének kiépítését, ami sok tekintetben emlékeztet az abszolutizmus központosítási törekvéseire²

A forradalom értelmezésének kérdésében az alapvető különbség az Albert Mathiez, Georges Lefebvre és Albert Soboul nevével fémjelzett hagyományos baloldali, marxista történetírói iskola, valamint a François Furet és Denis Richet révén ismertté vált liberális, „revizionista” felfogás ellentétében figyelhető meg. A marxista társadalomtörténeti interpretáció szerint a forradalom gazdaságilag meghatározott társadalmi jelenség volt, a feudalizmust megtestesítő nemesség és a kapitalizmust képviselő polgárság osztályharca, amelynek eredménye a kapitalista társadalom megteremtése volt, gyökeresen szakítva a régi rendszerrel. A terror szükségességét azzal indokolták, hogy ezáltal sikerült megvédeni a forradalom vívmányait az ellenségtől. Furet és Richet az 1960-as évek elején írt „La Révolution française” című munkájukban tagadják az 1789-es forradalom polgári jellegét, hivatkozva arra, hogy a XVIII. század végére a polgári társadalom gazdasági és társadalmi szempontból már kialakult és hogy a nemesség és a polgárság egyformán érdekelt volt a despotizmus felszámolásában, a forradalom irányítójává így egy nemesi-polgári elit vált. Az előző rendszerrel való szakítás szükségességét az ideológiára és a politikai rendszerre korlátozzák, kétségbe vonva a forradalom eredetével, lefolyásával kapcsolatos marxista gazdasági-társadalmi magyarázatot. A jakobinus diktatúra terrorját nem tekintik szerves fejlődés eredményének, csak a háború kiváltotta ún. „megcsúszás” következményének, amely a forradalmat eltérítette arról az útról, amelyet a XVIII. századi felvilágosodás képviselői kijelöltek számára, kiemelve ezáltal ezt a korszakot a forradalmi folyamatból, az igazi kontinuitást 1789-el thermidorban látva. Furet az 1978-ban megjelentetett „Penser la Révolution française” című munkájában „demitizálni” igyekezett a forradalmat, megszabadítva azt a marxista történetírás okozta átpolitizáltságtól. Ezen az alapon jelentette ki, hogy a forradalom befejeződött, lezárult az ország politikatörténetét kétszáz év óta jellemző forradalmak ciklusa, elvetve ezzel a hagyományos irányzatnak a jelen legitimálására irányuló törekvéseket.³

A republikanizmus szakértői egyetértenek ugyan a köztársaságnak a forradalomhoz való kötődésében, ugyanakkor eltérés van közöttük a tekintetben, hogy a köztársaság fogalom mely sajátosságát hangsúlyozzák. Claude Nicolet „L' idée républicaine en France”(1789-1924) (1994) című - a köztársasági eszme fejlődésének történetét átfogó jelleggel értékelő munkája alaplátéknak tekinthető, amelyben a maga komplexitásában látatja a felvilágosodástól a forradalmon keresztül a III. Köztársaságig ívelő eszmetörténeti fejlődési folyamatot. Ahogyan műve alcímében is jelzi, a republikanizmus ideológiájának kritikai elemzését végzi el, hozzájárulva ezzel a hagyományos eszmetörténeti megközelítés megújításához. Munkájában hangsúlyozza a felvilágosodás gondolkodói és azok követőinek eszméi, valamint a III. Köztársaság által megvalósított program által megteremtett eszmetörténeti egységet. A köztársaság fogalmának elsősorban ideológiai értéket tulajdonítva nemcsak egyszerű intézményrendszernek, vagy politikai irányzatnak tekinti azt, hanem egyfajta szellemi beállítódásnak is, amely sajátos magatartásban fejeződik ki.

Az Annales körből kialakuló politikatörténeti irányzatot képviselő történészek közül a már említett François Furet a köztársaság fogalom erős érzelmi hatását, mozgósító erejét emeli ki, amellyel szemben viszont megítélése szerint egy gyenge intézményi tényező áll. (Penser la Révolution française 1978).

Maurice Agulhon, a Collège de France professzora, számos a republikanizmusra vonatkozó átfogó történeti munka szerzőjének a „Marianne au combat” (1979) és a „Marianne au pouvoir” (1989).” címmel írott könyvei a köztársaság megteremtéséért vívott harc, illetve a megvalósult III. Köztársaság sokszínű republikánus örökségét és annak jellegzetes szimbolikáját mutatják be, amelyek a republikánus mítosz kialakulásában meghatározó szerepet játszanak. Agulhon-nak a „La république de Jules Ferry a François Mitterrand” (1990) című műve a III. Köztársaságtól a Mitterrand-i korszakig ad nagyszabású elemzést a köztársasági rendszer fejlődésének történetéről, a kötet impozáns megjelenésével szerencsésen

válogatott képanyagával a bicentenáriumi megemlékezések kiemelkedő republikánus szintézisének tekinthető.

Madelaine Rebérioux „La République radicale? 1898-1914” (1975) címmel írott kötete a köztársasági politikai kultúra értékeit a vizsgált időszakban megtestesítő Radikális párt hatalomra jutásával megkezdődött korszak sokoldalú jellemzését adja a köztársasági intézmények megszilárdulásának, a köztársasági rendszer „aranykorával” egybeeső, „belle époque”-nak a bemutatásával.

A Serge Berstein és Odile Rudelle által szerkesztett „Le modèle républicain „(1992) című tanulmánykötet az ókori görög és római referenciákból kiindulva az 1980-as évekig kíséri végig a köztársasági eszme, illetve a francia republikánus rendszer történetét. A szerzők használják a köztársasági modell fogalmát a III. Köztársaság, valamint az V. Köztársaság posztgaullista időszaka társadalmi-politikai rendszerének meghatározására, feltételezve az egyes korszakokban a filozófiai gyökerek, történelmi referenciák, a politikai intézményrendszer, a politikai gyakorlat és a társadalmi struktúra elemeinek tartós egységét, amelyet széleskörű társadalmi konszenzust legitimál. A két köztársasági modell kohézióját, a rendszer kontinuitását a republikánus hagyomány testesíti meg, amely a folyamatosság mellett jelentős eltéréseket is mutat a két korszak eltérő társadalmi-politikai viszonyaiból következően.

A republikánus hagyomány fogalom történeti megjelenését, jelentéstartalmát vizsgálja Odile Rudelle „La tradition républicaine” (1987) című tanulmánya, illetve a fogalomnak a francia közjogban és politikai közéletben való értelmezéseit elemzi részletesen Christophe Vimbert jogász „La tradition républicaine en droit public”(1992) című munkájában.

Az V. Köztársaság politikai rendszerének vizsgálatával könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik, amelyek egy részének meghatározó vonása a francia politikatudományra jellemző alkotmány – és közjogi megközelítés, nagy hangsúlyt fektetve a politikai intézmények vizsgálatára. Ezek

közül is szeretnénk kiemelni Chagnollaud-Quermonne: *Le gouvernement de la France sous la Ve République* (1996) című több kiadást megért művét, amely részletes feldolgozást ad a rendszer fejlődésének főbb állomásairól, a politikai intézmények működésének sajátosságairól, különös tekintettel az állam és a kormányzás kérdéseire.

René Rémond nevéhez fűződik azon új historiográfiai iskola megteremtése, amely a politikatörténettel szinkronban a politikai intézmények tanulmányozására is nagy hangsúlyt fektet, és amelyhez olyan történészek tartoznak, mint Serge Berstein, Pierre Milza, olyan intézmény-szakértő, mint Pierre Avril, vagy politikai teoretikus, mint Marc Sadoun. A Berstein-Milza történész kettős nagyszabású öt kötetes műve Franciaország XX. századi történetéről a politikatörténeti elemzés mellett a gazdaság, a társadalom és a kultúra változásait komplex módon mutatja be. (*Histoire de la France au XXe siècle*, Tomes I-V. 1990-1994)

M. Sadoun-nak, J-M Donegani-val „*La Ve République, Naissance et mort.*” (1998) címmel írott munkája a de Gaulle-i rendszer születésétől kíséri végig azon folyamatokat, amelyek az V. Köztársasági politikai rendszer jelenlegi intézményi kritikájához vezettek, az intézményrendszer válságtüneteit a IV. Köztársaság időszakának instabilitásához hasonlítva.

A francia republikánus rendszerre vonatkozó magyar nyelvű politikatörténeti szakirodalomból szeretnénk kiemelni Gazdag Ferencnek az utóbbi ötven év politikai fejlődését bemutató „*Franciaország története 1945-1995*” (1996) című munkáját, amely elsődlegesen bel-és külpolitikai kérdésekre koncentrálnak, világos elemzést adva a francia politikai rendszernek az átalakuló nemzetközi környezethez, a globális fejlődés követelményeihez való alkalmazkodási folyamatáról.

Haskó Katalinnak a „*Franciaország politikai intézményei*”(1999) címmel összeállított tanulmánykötetében az intézményrendszer kialakulásának, fejlődésének sajátosságairól ad értékes elemzéseket, hangsúlyozva az államfejlődés folyamatának francia jellegzetességeit. A

francia politológia irodalom legfrissebb eredményein alapuló tanulmányok az intézményrendszer történeti áttekintéséhez kapcsolódóan részletesen foglalkoznak a modern pártrendszer átalakulásának jellemzőivel.

A Haskó Katalin és Szénási Éva szakszerű válogatásában és szerkesztésében készült „Válogatás a francia politikatudományból”(1998) című kötetből – a francia politikatudomány prominens képviselői műveinek részletei alapján - átfogó képet kaphatunk a francia köztársaságok politikai rendszereiben történt átalakulások okairól , azok főbb jellemzőiről , a kötet végén pedig hasznos összegzést közölnek a francia politikatudomány történetéről.

Johancsik Jánosnak „A demokratikus pártrendszer Franciaországban a XX. században” (1998) címmel írt politikatörténeti műve történeti megalapozottságú, világos áttekintést ad a pártrendszer kialakulásáról, fejlődésének fontosabb állomásairól, az egyes pártok ideológiai arculatáról .A pártok válságának okait vizsgálva magyarázattal szolgál a klasszikus nagy pártokból hitelvesztésének napjainkban egyre súlyosabbá váló jelenségére.

A republikanizmusnak a Maghreb térség nemzeti felszabadító mozgalmaira gyakorolt hatásához fontos adalékokkal szolgálnak M. Kaddache: Histoire du nationalisme algérien (1981) című műve valamint a „Les Arabes , les Turcs et la Révolution française”(1990) című tanulmánykötet vonatkozó fejezetei, amelyek szerzői neves Maghreb országokbeli történészek. Tanulmányaik jól érzékeltetik a francia forradalom eszméinek mozgósító erejét ezen országok értelmiségi elitjének körében , valamint azt a kiábrándulást, amelyet a republikánus eszmeiséget közvetítő hatalom gyarmati politikája kiváltott.

J. Nagy László „A Maghreb országok felszabadulása” (1919-1956) címmel írt munkájában (1995) illetve „Az arab országok története a XX. században (1997) című kötet vonatkozó fejezeteiben azt a folyamatot kíséri végig, amely során a gyarmati rendszert reformszándékkal kritizáló irányzatokból szervezetileg és eszmeileg megerősödő politikai erők válnak, amelyek vezetésével ezek az országok kivívták függetlenségüket. Hangsúlyozza a republikánus eszmék

hatását a nemzeti felszabadító mozgalmak vezetőinek eszmei fejlődésében, érzékeltetve azon változásokat, amelyeket a francia civilizációközvetítő szerep mítoszával való leszámolás idézett elő az elit gondolkodásában. A három ország nemzeti mozgalma fejlődésének közös jellemzői mellett kiemeli az 1930-as évektől már jól érzékelhető különbségeket, különös tekintettel Algériára, amely meghatározó szerepet töltött be Franciaország második világháború utáni történetében.

A köztársaság öröksége

A köztársaság öröksége Franciaországban a forradalom óta a jobb és a baloldal közötti állandó viták tárgya. Maga a jobb- és baloldal elnevezés eredete is a forradalomhoz kötődik, az 1789-es Nemzetgyűlésben elfoglalt helyekhez kapcsolódóan jobboldalinak tekintették a hagyományokat, a királyságot támogató – az elnöki emelvénytől jobbra elhelyezkedő – képviselőket és baloldalinak a megújulás, a forradalom híveit, akik a nemzetgyűlés ellenkező oldali padsoraiban foglaltak helyet. Az 1880-as évekig a jobb- és baloldal ellentéte lényegében a monarchisták és a köztársaságpártiak közötti folyamatos harcban követhető végig. A monarchista-köztársasági ellentét radikalizmusa olyan francia sajátosság, amelynek meghatározó szerepe volt a modern francia politikai rendszer kialakulásának megkésettiségében. Az 1890-es évektől, a liberális jobboldalnak a köztársasághoz való fokozatos csatlakozásával a jobb- és a baloldal közötti ellentét alapvetően már nem a Monarchia és Köztársaság hívei közötti különbségtételt tükrözte, hanem a köztársasági rendszerrel kapcsolatos felfogások a különbözőségeit. A liberális jobboldal végleges csatlakozása a köztársasághoz az 1914-18-as világháborús győzelem után következett be, aminek abban is része volt, hogy a republikánus rendszer kiterjedt gyarmatbirodalma és háborús dicsősége keltette nemzeti büszkeség kielégítette a jobboldal hagyományos

patriotizmusát. A köztársaság örökségéről folytatott vitákban az autentikus republikanizmus képviselőjének mindig is a baloldal tekintette magát, a jobboldal köztársasági csatlakozását gyanakvással kezelte, amíg ez utóbbiak állítása szerint a tradíciókhoz való hűsége révén a jobboldal tekinthető a köztársasági hagyomány igazi védelmezőjének. A jobboldal számára a köztársasági hagyomány mindenekelőtt liberális hagyományt jelent, amelynek fő referenciáját az 1789-es Emberi és Polgári jogok Nyilatkozata képviselte. A jobboldal csatlakozása az 1789-es ideológiához való kötődésre korlátozódott, figyelmen kívül hagyva a rendszer szociális aspektusát. A baloldal ezzel szemben 1789-es elvek szükségszerű kapcsolatát hangsúlyozta 1792-93-al, a köztársasági rezsim szociális elkötelezettségét, társadalmi egyenlőségi törekvését állítva középpontba. A jobb-és baloldaliság közötti különbségnek - leginkább a két világháború közötti időszakra vonatkozó - általános jellemzőit Jacques Chapsal a következőkben határozta meg: amíg a jobboldal az állam tekintélyét, a társadalmi hierarchia fontosságát, a születési, vagyoni társadalmi pozíció meghatározó szerepét hangsúlyozta, addig a baloldal elvetett minden tekintélyt, a társadalmi egyenlőség, az általános választásokra épülő demokratikus, laikus állam megteremtéséért folytatott küzdelmet.¹ A jobb és a baloldal között a köztársaság liberális és szociális felfogásában továbbra is megmaradt a különbség, ugyanakkor konszenzus van közöttük a tekintetben, hogy a köztársaság az a politikai rendszer, amely leginkább megtestesíti a liberális demokrácia francia változatát.

A modern politikai rendszer intézményeinek történetében a köztársasági jelleg meghatározó jelentőségű, mivel a forradalmat követő kétszáz év története lényegében a köztársaság története annak ellenére is, hogy azt az alkotmányos monarchia illetve a császárság időszakai szakították meg. A köztársaság ezen monarchikus rendszerekkel való konfrontációban építette ki a maga intézményeit, miközben azok számos elemét éppen ezekből a rendszerekből vette át. Bizonyítja Franciaország legújabb kori történetének köztársasági jellegét az is, hogy a törvényhozó hatalom szuverenitását ezentúl – politikai berendezkedéstől függetlenül – a

társadalomtól nyert felhatalmazásra vezették vissza. A rousseau-i társadalmi egyenlőségre és népszuverenitásra vonatkozó nézetek – elfogadva vagy vitatva azokat - beépültek a közgondolkodásba. A forradalom időszakában megfogalmazott „nép és nemzeteszme” és az abban rejlő nacionalizmus, a republikanizmus markáns jellemzőjeként nagyban hozzájárult a modern nemzetté válás folyamatához.⁴

A republikánus hagyomány kialakulása, szerepe a köztársasági rendszer történetében

A köztársaságot és a hagyományt sokáig egymással ellentétes fogalomnak tekintették. A francia forradalomból kinőtt köztársaság nem valamiféle történeti legitimitásból származtatta önmagát, hanem éppen a múlttal, a hagyományokkal való teljes szakítás, a racionalizmus, a felvilágosodás új elvei alapján kívánt építkezni abban a szilárd meggyőződésben, hogy az egész emberiség jövőbeni boldogulását szolgálja.⁵ A XIX. század egész történetét jellemezi a jövőt képviselő köztársasági és a múlt értékeihez, hagyományaihoz kötődő konzervatív politikai erők (legitimisták, orleanisták, bonapartisták) közötti küzdelem. A köztársasági eszmerendszer a józan ész, a tapasztalást, a tudományt tekinti kiinduló bázisának, a társadalmi fejlődés szükségszerűségét vallja, szemben a tradicionalista doktrínával, amely a racionalizmust elutasítva a hiten, az előítéleteken, a szokásokon alapul.

A két fogalom szembeállítására ellenére is értelmezhető a republikánus hagyomány fogalma, amelynek megjelenése konkrét történelmi szituációhoz kötődik. 1873 októberében, néhány hónappal Thiers megbuktatása és a monarchista Mac Mahon köztársasági elnökké választása után Gambetta egy beszédében hangsúlyozta először a köztársaságnak a despotizmus és a klerikalizmus elleni küzdelme során kialakult hagyományait és abban a polgárság meghatározó szerepét.⁶ Az 1877 májusi alkotmányos válságot a republikánus hagyomány

kialakulása alapító eseményének tekintik, amely élesen szembe állította egymással a köztársaság ellenségeit és védelmezőit és az ezt követő válsághelyzetek (boulangizmus, Dreyfus ügy) alkalmával mindig felsorakoztatta annak híveit a rendszert fenyegető veszélyek elhárítására. 25 évvel később, 1900 áprilisában, Gambetta tanítványa, Waldeck-Rousseau a köztársasági hagyomány meglétét használta érvként a Nemzeti védelem kormányát ért ellenzéki támadásokkal szemben. Az 1900-as Baloldali Blokk időszakában Waldeck-Rousseau miniszterelnökként, a köztársaság egyházpolitikáját ért konzervatív támadásokra válaszul fogalmazta meg azt, hogy a köztársaságnak is megvannak a maga hagyományai, szemben azzal a jobboldali állítással, hogy mindig is a konzervatívok voltak a hagyományok igazi védelmezői. A köztársasági eszme történetében a köztársasági hagyományhoz való hűség megfogalmazásának meghatározó jelentősége van, amely azt tükrözi, hogy a republikánus rendszer azonosult múltjával, amely egyben további fejlődésének alapja. Waldeck-Rousseau-é az érdem, hogy a Dreyfus ügy által kiváltott heves érzelmeket lecsillapítva tudatosította a köztársaság nagy múltú hagyományait, feltárva ezzel a jövő perspektíváit is.⁷ A republikánus hagyomány fennmaradását éppen azon képessége biztosította, hogy szintézist tudott teremteni a múlt értékeihez való hűség és a jövő támasztotta követelmények között.

A republikánus hagyomány fogalom két elemének szintézise alapján a következőkben fogalmazhatjuk meg annak tartalmát: olyan köztársasági értékek valamint azok megvalósításának módja, amelyek ki nem fejtett formában, vagy köztársasági szövegekben, dokumentumokban rögzítve biztosítják a köztársasági rendszernek és értékeinek fennmaradását, folyamatosságát. Ebben a történelmi összefüggésben a köztársasági hagyomány a köztársasági kontinuitással kapcsolódik össze⁸

A republikánus hagyomány fogalom tartalmi meghatározásához mindenekelőtt a köztársaság fogalom jelentését kell vizsgálnunk, amelyen általában a politikai rendszer olyan formáját értik, amelyben a hatalom a népakarat kifejeződéséként a "res publica"-ból származtatja

legitimitását, amelyben a politika gyakorlása a polgárok „közös dolga”. A köztársaság a hatalom eredete és gyakorlásának módja alapján a demokrácia egyik formájaként határozható meg, amelynek alapvető vonása az örökletes hatalmi funkciók megszűnése és azok választott tisztségekkel való felváltása, valamint a nemzeti szuverenitásnak az általános választójog alapján megvalósuló legteljesebb érvényesülése.⁹ A köztársasági rendszer jellemzőinek meghatározásakor fő ismérvként hangsúlyozzák az alkotmányosság követelményét, amely szerint az állampolgári jogoknak és a végrehajtó hatalom politikai ellenőrzésének intézményes biztosítékai vannak. Az általános választójog és a politikai szabadságjogok gyakorlásának alkotmányban és törvényekben foglalt garanciái képezik tehát a politikai demokrácia érvényesülésének objektív feltételeit. A köztársasági állam jellemzője a közérdeknek az egyén jogaival és szabadságaival való összekapcsolása, feltételezve polgárainak aktív részvételét a közösség ügyeinek intézésében.

A köztársaság azonban nemcsak a közhatalom szervezeti formáját, hanem egyfajta értékrend elfogadását is magába foglalja, amelynek franciaországi változatát a következő főbb sajátosságok jellemzik:

- A felvilágosodással, a forradalom eszmevilágával, az 1789-es Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában megfogalmazott alapelvekkel, egyfajta köztársasági morállal történő érzelmi azonosulás
- A laicitás, az állam és társadalom felszabadítása a vallás hatalma alól, az államélet és az egyház tevékenységi területeinek szigorú elhatárolása
- Szociális érzékenység, a szegényebb néprétegek szociális problémái iránti fogékonyság, sorsuk javítására irányuló törekvés
- Az erkölcsi nevelés jelentősége az állampolgárrá válásban, amely a köztársasági értékek közvetítésében az iskola meghatározó szerepet játszik¹⁰

A francia köztársaság nemcsak egy intézményrendszert, a liberális demokrácia egyik változatát jelenti, hanem – S. Berstein és O. Rudelle véleménye szerint - egy társadalmi-politikai modellt teremtett, amely nemcsak a választási rendszert, a közhatalom szervezetét foglalja magába, hanem a társadalom válaszait is egy adott korszak kihívásaira. Megszilárdulását követően kialakított egy olyan tartós társadalmi- politikai „ökoszisztémát”, amelynek elemei szoros kapcsolatban állnak egymással, a filozófiai gyökerek, a történelmi referenciák, az értékrendszer, az intézményi berendezkedés, a politikai gyakorlat, a társadalmi szervezetek együtteseként.¹¹ Ezen modell összetartó erejét a republikánus hagyomány képviseli, kifejezve annak alapértékeit, biztosítva a köztársasági rendszer kontinuitását. Az említett történészek megállapítása szerint a XX. század folyamán a francia köztársaságnak két ízben sikerült ilyen modellt megvalósítania , egyrészt a század első harmadának III. Köztársaságában, másrészt pedig az V. Köztársaság posztgaullista időszakában. Miután a köztársaságokat társadalmi, politikai és ideológiai tekintetben a kontinuitás mellett jelentős eltérések is jellemzik, így a republikánus hagyományt mindig az adott korszak történelmi összefüggéseiben szükséges értelmezni.

A köztársasági rendszer " aranykorának " tekintett 1900 és 1930 közötti időszak a történelmi mítoszok mellett olyan valós értékekre épült, amelyek a századelő embere számára univerzálisnak és örökké valónak tûntek, mivel a gondoskodó állam megtestesítőjeként jelent meg előttük, a fokozatos társadalmi előrejutás programjának perspektíváját kínálva minden francia számára. Társadalmi konszenzusának megteremtését éppen az a szociálpolitikai program segítette elő, amely a "kisember" - valójában a kistulajdonosi középosztály - felemelkedését tekintette alapvető céljának. Ezzel magyarázható az a széles társadalmi konszenzus, ami a rendszer legitimációját megteremtette és átsegítette azt az I. világháborút követő időszak nehézségei kiváltotta intézményi kritikákon. A 30-as évek új társadalmi politikai körülményeihez azonban már nem tudott alkalmazkodni a rendszer és kezdetét vette

legitimitásának, társadalmi kohéziójának csökkenése, a köztársasági rezsim megszűnése II. világháború alatt, illetve annak bizonyos változtatásokkal történt visszaállítása a IV. Köztársaság politikai rendszerében. Ezt követően az V. Köztársaság keretei között bontakozott ki fokozatosan egy új köztársasági rendszer, az előzővel bizonyos vonatkozásokban szakító, filozófiai gyökereiben, intézményi berendezkedésében, társadalmi és politikai gyakorlatában eltérő, a köztársasági hagyományhoz részben kötődő, de sok tekintetben azzal szakító, illetve azt megújító társadalmi-politikai „ökoszisztéma”. Az új köztársasági rendszer legitimitációját jól tükrözte a 80-as évek elejére kialakult társadalmi konszenzus, bizonyítva annak megfelelő alkalmazkodását a korszak társadalmi-politikai körülményeihez.¹² Az 1980-as 90-es években kibontakozó nagyszabású gazdasági-társadalmi átalakulások kihívásai azonban alapvetően megkérdőjelezték az új republikánus rendszer alkalmazkodó képességét, a köztársasági hagyomány bizonyos alapértékeit, előidézve azok identitási válságát. A mondializáció, a gyorsuló európai egységesülési folyamat hatásai, a rasszizmus, az erőszak, a külvárosi bűnözés terjedése, az oktatási rendszer válsága mind olyan jelenségek, amelyek közvetlenül fenyegetik a nemzeti kohéziót biztosító köztársasági értékeket és intézményeket, a köztársasági hagyományt.

A francia forradalom kétszáz éves évfordulójára való megemlékezések jó alkalmat teremtettek a köztársasági eszmének a francia politikai és intellektuális életben való újra történő felfedezésére. 1992-ben, a Maastricht-i szerződéssel kapcsolatos népszavazás kínált lehetőséget egy „új köztársasági szintézis” kialakításához, a szerződésnek a nemzeti szuverenitás, a köztársasági értékek nevében elutasítóinak körében, akik a köztársasági identitás megerősítésére törekednek, olyan alapintézményeinek védelmével mint az állam és az iskola. A köztársaság „újra alapozásának” célkitűzése számukra az állampolgári erények, a köztársasági értékek, a köztársasági törvényesség helyreállítását jelenti. Ezen „újra alapozáshoz” pedig a köztársasági eszme gyökereihez való visszatérés jelenti számukra a

kiinduló pontot, kritikusan szembesítve a köztársasági értékeket és intézményeket a mai kor támasztotta követelményekkel.

Hivatkozások

1. Jacques Chapsal: La vie politique et les partis en France depuis 1940 I. k. ,Paris, 1961, 15-17.o. , Idézi: Johancsik János: A demokratikus pártrendszer Franciaországban a 20. században: Politikatörténeti füzetek IX. 1998. 10-11.o.
2. Haskó Katalin: Franciaország politikai intézményei , Budapest ,Villányi úti könyvek,1999,9-10.o
3. Vadász Sándor (szerk.)Tanulmányok a francia forradalom történetéből , Budapest , 1989 8-9.o.
4. Haskó Katalin: i.m.: 53.o.
5. Odile Rudelle: La tradition républicaine , in: Pouvoirs 42. szám: Traditions politiques 1987 32.o
6. François Furet: Le siècle de l' avènement républicaine, Paris , 1993, 457-458.o.
7. Rudelle: i.m. 34.o.
8. Christophe Vimbert: La tradition républicaine en droit public français ,L.G.D.J. , 1992 , 21.o.
9. Bernard Manin: Pourquoi la république? In: Intervention 10. szám: A l' enseigne de la république 1984. Aug.-dec. 8.o.
10. Christophe Vimbert: i.m., 20.o.
11. Serge Berstein –Odile Rudelle . (szerk.): Le modèle républicain , PUF , 1992 . 7.o.
12. Berstein-Rudelle: i. m. : 10.o.

II. A köztársasági eszmerendszer kialakulása, fejlődése a III. Köztársaság időszakáig

A felvilágosodás és a forradalom időszaka

A köztársaság előbb volt eszme mint valóság. A forradalom előtti Franciaországban a köztársasági kifejezés negatív, elítélő hangsúlyt kapott, mivel a korabeli modern köztársasági rendszerek - Hollandia, Velence, Cromwell Angliája - a monarchia számára az ellenséget jelentették, a fogalmat lázadó, libertinus, királygyilkos jelzőkhöz kapcsolva. Ugyanakkor az ókori rendszerek, az athéni és legfőképpen a római köztársaságok, mint a politikai szervezet és a polgári erény modelljeként jelennek meg a felvilágosodás gondolkodóinak eszmevilágában. Még ha ezek elsősorban kulturális referenciák is voltak, gyakorlati politikai érték nélkül, a köztársasági eszme születésében az említettek játszottak meghatározó szerepet nemcsak a felvilágosodás korában, de a forradalom időszakában, sőt még a XIX. század közepén is.¹³

A felvilágosodás gondolkodóinak államelméletei közül Montesquieu tanulmányaiban kap különös jelentőséget a római köztársasági államforma, amely szerinte eredményesen egyesítette az erkölcsöt és a politikát, az ideális államformának ugyanakkor az olyan alkotmányos monarchiát tekintette, amely megfelelően képes egyeztetni az uralkodói hatalom és a rendek között. Rousseau a „Társadalmi szerződésben” az egyén szabadságának biztosítására legalkalmasabb államforma keresése során jutott el a népszuverenitás gondolatához, amely minden hatalmat a népből eredeztet. Az államalkotás során olyan önkéntes társulási formát kell keresni amelyben egy társadalmi szerződés formájában az egyén a hatalmat a közre ruház át, amely közérdek megjelenése a köztársaság. Rousseau köztársaságnak nevez minden államot, amelyet törvények irányítanak, szerinte tehát minden törvényes kormányzat köztársasági, amelyet a közakarat irányít. A Rousseau-i népszuverenitás

elve alapján tehát a népi közakarat eredményeként megvalósuló törvény a szuverén, amely gondolat a köztársasági eszmerendszer alapjának tekinthető. Rousseau elvetette ugyanakkor a képviseleti demokráciát, mivel felfogása szerint a közvetlen, nép által gyakorolt törvénykezés jelenti a köztársaság működésének alapját.

Az amerikai függetlenségi háborúig a köztársasági eszme a politikai rendszer semmilyen létező formájához nem kötődött. Az 1776-os Függetlenségi Nyilatkozat nyomán azonban a valóságban is megjelenik egy modern köztársaság, amely lázadásból született és eszmevilágában ötvözte a felvilágosodás és az angol radikalizmus jellemzőit. Senki nem gondolt még ekkor Franciaországban a köztársaság megteremtésének lehetőségére. Alapvető változást ebben az 1791-es év során következik be - még Varennes előtt - amikor, még ha korlátozott formában is, de megjelenik egy irányzat, amelyet "köztársasági pártnak" nevezhetünk és amely Marat, François Robert és Condorcet nevével fémjelezhető. Ők mondták ki először, hogy a köztársaság megteremtése Franciaországban kívánatos és egyben lehetséges is.¹⁴ Robespierre és Saint-Just ekkor még úgy ítélték meg, hogy a köztársaság a régi korokhoz kapcsolódó modell és csak a kis államok számára megvalósítható.¹⁵

Franciaországban a köztársaság megteremtése sokkal inkább a monarchiától való megszabadulás szándékával függött össze mintsem tudatosan irányított események eredményeként következett volna be. Az 1791-es alkotmány tulajdonképpen már szellemében köztársasági volt anélkül, hogy alkotói annak tudatában lettek volna, miután kimondta a népszuverenitás elvét, amelyet a szuverén nép megbízásából a nemzetgyűlés gyakorol, valamint megvalósítva a törvényhozó és végrehajtó hatalomnak az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában megfogalmazott szétválasztását. A köztársaság 1792. szeptemberi kikiáltását követően az 1791-es alkotmány II. szakasza 1. cikkelyének "egy és oszthatatlan királyság" kifejezését felcserélték az "egy és oszthatatlan köztársaság" megnevezéssel és az 1792-es évet a köztársaság első éveként deklarálta a Konvent. A Konvent a Köztársaság egységének és

oszthatatlanságának kinyilvánításával az állam területi egységét, a törvények annak egész területére vonatkozó érvényességét kívánta hangsúlyozni, megalapozva ezzel az „egy és oszthatatlan köztársaság” republikánus hagyományát. A köztársaság kikiáltása a társadalom többsége számára azonban igazában semmit nem jelentett, annak a valmyi győzelemhez való kötődése miatt kapcsolódott össze később a haza védelmének kötelessége a köztársasági meggyőződéssel, amely eseményt a modern francia nemzettudat születéseként tartják számon. A Valmyhoz kötődő „Éljen a Nemzet” jelszó ugyanis a területi egységre való hivatkozás mellett egy új közösségiség, a nemzet fogalom megjelenését is tükrözi, amelyhez való tartozás az általános emberi jogok részeként a *citoyens*égben, az állampolgáriságban fejeződött ki. Ez az állampolgáriság ekkor a köztársaság minden egybefogó elvont közösségébe, a nemzetbe való tartozást jelentette. Az állampolgári jogok gyakorlása nem individuális jogként jelent meg hanem a politikai egyenlőség elve alapján a nemzetet alkotó egyének azonos jogi helyzetéhez kapcsolódott. Haskó Katalin rámutat az állampolgáriság felfogásának azon francia sajátosságára, amely azt kezdettől fogva alárendelte a civil társadalom és a politikai társadalom szembeállításának.¹⁶

Az 1793 júliusában népszavazással megerősített és a köztársasági Konventben augusztusban kihirdetett új alkotmány - amelynek bevezetésére a súlyos külpolitikai helyzet miatt nem kerülhetett sor – a népszuverenitást megtestesítő, általános választójogon alapuló, egykamarás Törvényhozó testület létrehozását írta elő, a végrehajtó hatalom gyakorlóinak kiválasztását pedig a Törvényhozó testületre bízta. A korszak ezen legdemokratikusabbnak tekintett alkotmánya, amely a népszuverenitás Rousseau-i felfogására épült és a végrehajtó hatalmat teljes mértékben alárendelte a törvényhozó hatalomnak, hosszú ideig a köztársasági hagyomány legfőbb hivatkozásának számított. A jakobinusok az állampolgárok tényleges gazdasági és társadalmi függetlenségére épülő valóságos demokrácia megvalósítását tekintették alapvető céljuknak, a gazdasági-társadalmi különbségek korlátozásában és a

választójog általánossá tételében látva ennek eszközét. A valóságos demokráciát a kistermelők társadalmában látták megteremthetőnek, akiknek jólétét semmilyen konkurencia nem fenyegeti és amely kisgazdaságra épülő eszmény azután a III. Köztársaság szociálpolitikai törekvéseinek meghatározó elemévé vált. Az 1793-as alkotmányban a nép jogait megsértő kormány elleni felkeléshez való jog elismerése a jakobinusoknak a hatalommal szembeni bizalmatlanságát tükrözte, amelynek kinyilvánítását azon szándékot vezette, hogy a törvénnyel óvják meg az egyént a hatalom visszaéléseivel szemben. A szabadságjogok ideiglenes felfüggesztésének, a kivételes hatalom bevezetésének a „közjó” megóvásával való indokolása szintén a jakobinus diktatúra teremtette tradíciókhoz nyúlik vissza. Az 1793 és 1794 közötti időszakot a köztársaság létét veszélyeztető kül- és belpolitikai helyzet indokolta erős hatalomkoncentráció jellemezte a Közjóléti Bizottság által megtestesített forradalmi kormányzat részéről, amely diktatórikus hatalom kialakulásához vezetett, megmentve ugyan a köztársaságot, de maga ellen fordítva a társadalom többségét.

A forradalmi terror után a Direktóriumi rendszer a hatalmi ágak szigorú szétválasztásával visszatérést jelentett a parlamenti szisztémához, amelynek két parlamenti házát - az 1791-es gyakorlathoz visszatérve - cenzusos alapon választották, a francia intézmények történetében először létrehozva kétkamarás rendszert. A monarchista restauráció és a jakobinus veszély elhárítását szolgálta az 5 főből álló kollektív végrehajtó testület, a Direktórium felállítása. Az 1795-ös alkotmány a törvényhozó és a végrehajtó hatalom teljes mértékű szétválasztásával állandó konfliktus forrását teremtette meg a Direktórium és a törvényhozó testületek között, ami nagyban hozzájárult a rendszer instabilitásához. A mérsékelt republikánus parlamentáris rendszer megszilárdítása a liberális kormányzás eszközeivel végül is lehetetlennek bizonyult, mivel nélkülözte a társadalom többségének támogatását. A direktóriumi rendszer vezetői a végrehajtó hatalom megerősítésében látták a megoldást, Bonaparte-nak és a hadseregnek szánva abban meghatározó szerepet. A tábornok kihasználva a helyzetet, a brumaire-i

államcsíny után megalkotott új alkotmányban a köztársasági formák megőrzésével lényegében monarchikus hatalom alapjait teremtette meg a népszuverenitás elvének, a hatalmi ágak szétválasztásának felszámolásával. A Napoleon által kialakított politikai rendszer a polgári törvénykezés alapjainak, a hatékony centralizált közigazgatási rendszernek a megteremtésével, a népszavazás gyakorlatával, a bonapartizmusnak – a népszavazással saját magát legitimáló karizmatikus személyi hatalomnak - a sajátos politikai uralmi rendszerével jelentős mértékben hatott a politikai rendszer további fejlődésére.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a köztársasági eszme ideológiai gyökereit a felvilágosodás és a forradalom időszakának szellemi öröksége alkotja. A felvilágosodás filozófiájából a Voltaire-i lelkiismereti szabadság és tolerancia, Montesquieu elmélete a hatalmi ágak szétválasztásáról, Rousseau népszuverenitás felfogása, a Condorcet-i köztársasági gondolat, illetve a nevelés szerepének felismerése az állampolgárrá válásban, annak társadalmi előrejutásában, alkotják a köztársasági eszme ideológiai alapvetéseit. A forradalom eszmevilágából egyrészt az 1789-es Emberi és Polgári Nyilatkozatban lefektetett természetes és elidegeníthetetlen egyéni és állampolgári jogok, az I. Köztársaság hatalomgyakorlásának tapasztalatai, másrészt pedig a köznevelésre vonatkozó pedagógiai alapelvek jelentik a republikanizmus eszmetörténelmi referenciáit, még akkor is ha a forradalom idején született nagyszabású tervek az egységes, kötelező, ingyenes közoktatásra végül is nem valósultak meg. A felvilágosodás és a forradalom időszakának közös örökségéből tehát a politikai és a pedagógiai elvek összekapcsolódása a meghatározó a köztársasági eszmerendszer kialakulásában. A népszuverenitás elvéből logikusan következő általános választójog gyakorlására az oktatás készíti fel a népet, az igazi citoyen-né, állampolgárrá válás előfeltételeként. A köztársaság tehát egyszerre eredménye és tényezője az általános választójog gyakorlására való felkészítésnek. A köztársasági eszme ideológiai alapvetése tehát az egyéni szabadság kiteljesedése feltételeinek megteremtése mellett az

állampolgár közéleti aktivitását biztosító feltételek kialakítása. Ilyen módon a politikai szabadság nem egyszerűen biztosíték az önkénnyel szemben, hanem az új társadalmi rend alapja is egyben.¹⁷ Az új francia társadalom már említett sajátossága az angolszász államok egyénre szabott politikai részvételétől eltérően a civil társadalom polgárjogainak és a politikai részvétel jogának, az állampolgáriságnak a szétválasztása. Annak gyakorlása az azokat biztosító szilárd intézmények nélkül jórészt a közvetlen demokrácia révén történt, a tömegek utcai politizálása a forradalommal vált a francia közélet jellemzőjévé, a következő század forradalmi megmozdulásainak meghatározó jelenségévé. A modern képviseleti demokrácia intézményeinek megteremtése, amelynek a forradalom nyitott utat, a XIX. századra maradt, részben átnyúlva a XX. századra is. Haskó Katalin felhívja a figyelmet a francia politikai rendszer fejlődésének azon sajátosságára, hogy az erősen központosított közigazgatási rendszer, mint a „etatizmus” hordozója a század jelentős változásai során változatlanul tudott fennmaradni, aminek nemcsak a megkésett francia fejlődés „utolérési” törekvéseiben, hanem a később pártpolitikailag szerveződő kormányzati rendszerek ingatagságának kiegyensúlyozásában is meghatározó szerepe lesz.¹⁸

A restauráció és a júliusi monarchia időszaka

A restauráció időszaka a forradalom és a napóleoni korszakban kialakított alkotmányos keretek formális vállalásával lényegében megteremtette az angol mintájú parlamenti rendszer alapjait. Az 1830-as forradalom pedig utat nyitott a parlamenti rendszer működésének, bevezetve a kormánynak mind a király mind pedig a parlament előtti felelősségét és hozzájárulva a különböző politikai áramlatok elkülönüléséhez, amelynek a politikai pártok későbbi kialakulása szempontjából meghatározó jelentősége lesz. Az 1830 és 1848 közötti korszakban kialakuló orleanizmusnak - a karizmatikus vezető egyensúlyteremtő szerepére

épülő politikai modellnek - a hatása mind az 1875-ös mind pedig az 1958-as de gaulle-i alkotmányban megfigyelhető lesz. A politikai rendszer megosztottsága ugyanis szükségessé tett egy a parlamenttől, és a kormánytól egyaránt független intézményt, amely később modellként szolgált az elnöki rendszer kialakításához¹⁹

A republikanizmus szakértői 1830-as júliusi forradalmat tekintik meghatározónak a Bourbon-restauráció idején elnyomott köztársasági csoportok újra történő megjelenése szempontjából. Az 1814 és 1848 közötti időszak angol mintájú parlamenti rendszerét a köztársasági eszmék képviselői - akik az 1830-as évektől bizonyos lapok (National, Réforme) köré tömörülő és titkos társaságokban tevékenykedő liberális értelmiségiek közül kerültek ki - teljes mértékben elutasították. Részben azért tették ezt, mert az egyszemélyi hatalomhoz kötődött, részben pedig azért mert korrupciót, nepotizmust eredményezett, biztosítva a végrehajtó hatalom meghatározó szerepét. A köztársaságiaknak a parlamenti rendszerrel szembeni korabeli bizalmatlansága ezen jelenségekre vezethető vissza.

A köztársaságért folytatott küzdelem az egész korszakban szorosan összefonódott a demokráciáért vívott harccal. Az I. Köztársaságnak a forradalmi események során a terrortól való összekapcsolódása azonban nagymértékben megnehezítette annak szellemi befogadását, így a köztársaság csaknem egy évszázadon keresztül a megosztottság szinonimája volt. A restauráció időszakától a köztársasági törekvésekben az a romantikus szellem tükröződött, amely a történelem által szétszakított nemzeti közösség újra egyesítésére irányult, az osztályok megbékülésén alapuló testvériségi ideál megvalósítása révén. A romantika olyan képviselői, mint Lamennais, Lamartine, Michelet, Victor Hugo lesznek a 30-as évektől a demokrácia és a köztársasági eszme fő prófétái, akik a népfenség elve alapján a tömegeket tekintették a történelem főszereplőinek, amelyet leginkább a népnek a forradalomban betöltött történelmi szerepe bizonyít. A forradalom időszaka, amely Michelet, Quinet, Thiers, Guizot történetírói munkássága révén egyre inkább kezdett beépülni a nemzeti történelembe, a köztársasági

eszme fejlődésének meghatározó jelentőségű eseményévé vált, a hozzá kapcsolódó eszmék a szabadság, egyenlőség, testvériség, szolidaritás ekkortól váltak a köztársasági eszme elválaszthatatlan részeivé. A forradalom nagy eszméi a kereszténység elveivel azonosultak, mintegy „köztársasági vallás” alapértékeivé téve azokat. Az egyetemes testvériségre és szolidaritásra alapozott köztársasági eszmék a nacionalizmus bizonyos formájához is kapcsolódtak, Franciaországnak, mint a forradalom hazájának, az emberiség erkölcsi eszményképének felmagasztalásával.²⁰

A köztársasági tábor a júliusi monarchia óta különböző irányzatokra oszlott, amely megosztottság alapvetően a köztársaság megteremtésének radikális illetve mérsékelt programjához kapcsolódott és tovább élt a III. Köztársaság megteremtését követően is. A köztársaságiak valamennyi irányzata elfogadta azt, hogy a köztársaság az a rendszer, amely a társadalmi fejlődést leginkább biztosítani tudja, az általa megteremtett politikai demokrácia minden társadalmi haladás elengedhetetlen előfeltétele. A köztársaság nem csupán az anyagi előrehaladás, hanem a szellemi fejlődés előfeltétele is, ez magyarázza a közoktatás jelentőségét, a társadalmi nevelés fontosságát, amely a köztársaságiak fő törekvése volt a júliusi monarchia kezdete óta. Mindez szorosan összefüggött az egyház szellemi monopóliuma megszüntetésének szándékával, a köztársaságiak antiklerikalizmusával.²¹ A köztársasági eszme az 1830-as évektől elválaszthatatlan az egyházellenességtől, amely tovább erősödött a katolikus egyháznak a II. Köztársaság és a II. Császárság idején vállalt politikai elkötelezettsége következményeként.

A II. Köztársaság

A II. Köztársaság elsősorban az alkotmányosság terén szerzett negatív tapasztalatokkal járult hozzá a köztársasági eszmerendszer fejlődéséhez. Az első ízben általános választójog alapján,

szabadon választott Nemzetgyűlésben hiába voltak többségben a mérsékelt republikánusok, a júniusi munkásfelkelés okozta félelem közös platformot teremtett közöttük és a konzervatívok között. A választójog korlátozása a későbbiekben súlyos politikai hibának bizonyult. A liberálisokkal folytatott alkotmányos küzdelemben - akik angol mintájú kétkamarás parlamentet akartak a köztársaságiaknak sikerült érvényesíteniük az egységes, egykamarás parlament republikánus eszméjét, amely az általános választójogon alapulva egyedül képviseli a népszuverenitást. Ezen választási elvvel kívánták összhangba hozni a köztársasági elnök választásának rendjét is, amely a republikánus felfogásnak megfelelő széleskörű társadalmi legitimitással ruházná fel őt, szemben a monarchia dinasztikus legitimitásának elvével. A júniusi munkásfelkelés keltette félelem is megerősítette az erős végrehajtó hatalom szükségességét. Az amerikai elnökéhez hasonló jogkörrel felruházott elnökség intézménye demokratikus működésének azonban a társadalmat megosztó éles osztályellentétek körülményei között nem voltak meg a megfelelő feltételei, mivel az egymástól szigorúan elválasztott hatalmi ágak közötti konfliktusok megoldásának mechanizmusai nem alakultak ki. Az általános választójog révén nemcsak hogy egy Bonaparte került a köztársasági elnöki funkcióba, de konzervatív többségű parlament jött létre. A parlamentarizmussal szemben korábban bizalmatlan köztársaságiak éppen a végrehajtó hatalom despotizmusát megakadályozandó, fokozatosan váltak a parlamenti rendszer híveivé, amiben közös platformra találtak a liberálisokkal. A köztársaságiakban ezen negatív tanulságok alapján tudatosodott az, hogy az általános választójog önmagában nem elegendő feltétele a demokráciának és hogy egy megfelelően szerkesztett alkotmány semmit nem ér ha a törvényhozói hatalom nem republikánus többségű.²²

Az 1848-as tapasztalatok a szociális kérdés új felfogását is eredményezték a köztársaságiak körében, a munkásságnak mint önálló politikai tényezőnek a megjelenésével, ráirányítva a figyelmet a szociális problémák jelentőségére. A vagyoni egyenlőtlenség kiküszöbölését célzó

szociális forradalom hívei a politikai reformot csupán eszköznek tekintették a szociális reformok megvalósításához.

A köztársaság fogalom szociális tartalmának megjelenése még 1793-hoz nyúlik vissza, amikor a hegypárti Billaud-Varenne „A köztársaság elemei” című művében azt fejtegette, hogy radikálisan át kell alakítani a társadalmi rendet egy olyan örökösödési rendszer megteremtésével, amelyik az anyagi javak egyenlősítő újraelosztását eredményezné. A republikánusok a júliusi forradalom után kapcsolatokat alakítottak ki a forradalom eredményeivel elégedetlen munkás csoportokkal, azok politikai öntudatának erősítése érdekében, ilyen titkos társaságként működött a Nép Barátainak Társasága vagy. az Emberi Jogok Társasága. Ezen összefogás lehetővé tette a köztársaságiak politikai eszméinek és a kézművesek testületi hagyományainak ötvöződését. Az 1834. április törvény azonban betiltotta az ilyen népi társaságokat, az ezzel szembeni forradalmi tiltakozás váltotta ki a hatalom részéről azt a leszámolást, amelynek nagy szerepe volt az alsó- középrétegek és a kézművesek osztályöntudatának kialakulásában és a republikánus mozgalomhoz való csatlakozásában.²³ Az 1848-as forradalmat megelőzően a republikánus Ledru-Rollin éppen a véres forradalom elkerülése érdekében vallotta azt, hogy a politikai változásokat szociális reformoknak kell követniük. A megvalósult II. Köztársaságot a radikális csoportokat tömörítő - Blanqui és Barbes vezette - forradalmi klubok tagjai csak nevében tekintették köztársaságnak, a politikai reformot csupán a szociális reform eszközének minősítve. A június 23.-ával megindult párizsi népfelkelés fő jelszava forradalom újra kezdése volt a szocialista köztársaság megteremtése érdekében. A munkásfelkelés leverésével a párizsi néptömegeket hosszú évtizedekre kiszorították a politikai küzdelmekből. A szociális reform megvalósításának programját tették magukévá azok a „hegypártiak”, akik az 1849 májusi választásokon kisebbségbe kerültek a konzervatívokkal szemben (200 hegypárti – 500 konzervatív parlamenti képviselő). A súlyosbodó gazdasági problémák miatt a demokratikus ,

szociális köztársaság célkitűzése egyre népszerűbbé vált a politika iránt mindinkább érdeklődő tömegek körében. Az esetleges szocialista választási siker, a „vörös veszély” a következő választásokon a választójogi törvény korlátozására indította a konzervatív többséget, kizárva abból a legszegényebb állampolgárok közel harmadát. A köztársaság konzervatív irányú fordulatát bizonyítja az 1850. márciusi Falloux-törvény is, amely hosszú időre megosztotta a francia iskolarendszert, széleskörű lehetőséget biztosítva a magánoktatásnak, ezen belül is az egyházi oktatásnak, gyakorlatilag a papság ellenőrzése alá helyezve az elemi iskolákat. Az egyháznak történelmi elégtételt nyújtó törvény nagymértékben hozzájárult az antiklerikalizmus megerősödéséhez, a III. Köztársaság politikájának későbbi radikális egyházellenességéhez. A konzervatív többség irányította köztársaságban Bonaparte államcsínyével egyedül a radikális republikánusok szálltak szembe, ellenállásukban azonban már nem számíthattak a júniusi munkásfelkelésben szétvert párizsi néptömegek támogatására.

A II. Császárság

A bonapartizmus gyakorlatát felélesztő II. Császárság két évtizedes tapasztalatai társadalmi, politikai és ideológiai téren meghatározó jelentőségűek a köztársasági eszmerendszer fejlődésében. A rendszer republikánus ellenzéke az 1850-es években, sőt a 60-as évek jelentős részében is gyenge volt, a köztársaság hívei csak titokban, polgári egyesületekben folytatták politikai tevékenységüket az önkényuralom körülményei között. A II. Köztársaság rövid periódusa nem volt elegendő a köztársasági eszme szélesebb körű elterjedéséhez, a rendszer népszerűségének erősödéséhez. 1860 után jelentős fejlődés következett be a parlamenti rendszer újraélesztése irányában, amelyet elsősorban külpolitikai érdekek motiváltak. 1863-tól a köztársaságiak, mint a rendszer által megtűrt erő jelentek meg újra a politikai küzdőtéren és szereztek képviselői helyeket a képviselőtestületben. A Császárság közelebb hozta egymáshoz

a különböző ellenzéki erőket - liberálisokat, orleanistákat, köztársaságiakat - akiknek jelentős része elfogadta taktikai szinten a közös harcot a politikai szabadságjogokért. Az 1869-es választások eredményeként – amelyek Gambetta politikai karrierjének kezdetét is jelentették – a 78 megválasztott ellenzéki képviselő közül 29 volt republikánus és 49 liberális. Gambetta és republikánus hívei a „forradalom nélküli haladás” álláspontját képviselték, elhatárolva magukat a szocialista agitációtól, amely a „vörös veszedelem” rémét idézte fel a kistulajdonosok körében. A köztársasági nézetek képviselői jobbra a városi társadalmi rétegekből kerültek ki, míg a vidéki lakosság jelentős része inkább a császári rendszert támogatta. A bonapartizmus politikai manipulációja elsősorban a kialakuló ipari társadalom válsága miatt társadalmi gyökereiből kiszakított tömegek körében érvényesült. Az 1870-es népszavazás az 1860 óta bevezetett liberális reformok elfogadásáról látszólag stabilizálta a rendszer, amely változások egy parlamentáris monarchia kialakulása irányába mutatott. A köztársasági agitáció fő célkitűzése ilyen körülmények között az lehetett, hogy meggyőzzék a középosztályokat és a parasztságot arról, hogy a köztársaság nem jelent egyben forradalmat.²⁴ A császárságnak az elhibázott külpolitika és a háborús kudarc okozta gyors bukása a köztársaságpartii erők számára végül is lehetővé tette a III. Köztársaság kikiáltását, mérsékelt republikánus kormány hatalomra kerülését.

A II. Császárság idején szerzett politikai tapasztalatok közül a következők hatottak leginkább a köztársaságiak eszmei fejlődésére: az általános választójog visszaszerezésének következményei, a hadsereg kiszámíthatatlan magatartása valamint a plebisztíciumon alapuló személyi hatalom ingatagsága.²⁵ A köztársasági eszme fejlődése szempontjából nagy jelentőségük van a korszak gazdasági, társadalmi és szellemi életében bekövetkezett változásoknak, a munkásosztály erősödő szerveződésnek, a természettudományos eredményekhez kapcsolódó tudományos-technikai forradalom következményeinek, valamint a kibontakozó pozitivizmus hatásainak, amelyek nagymértékben megváltoztatták a köztársaságiak hagyományos gondolkodásmódját.

A korszakban lezajlott első ipari forradalom a francia gazdasági és társadalmi szerkezet jelentős mértékű megújulását eredményezte. Az iparosodási folyamat legfontosabb társadalmi következménye a városi lakosság felduzzadásának és a falusi népesség csökkenésének megindulása, a munkásság szervezeteinek megerősödése valamint a tudományok hihetetlen mértékű fejlődése volt. A természettudományok korszakos jelentőségű eredményei mellett a humán tudományok látványos megújulása következett be, amelyek közül a köztársaságiakra nagy hatást gyakorolt Auguste Comte-nak az 1830-as években kialakított pozitívista filozófiája, amely a világ tapasztalatokon, egzakt ismereteken alapuló tudományos magyarázatára törekedett. Comte szerint az emberiség fejlődése három – teológiai, metafizikai és pozitív - korszakon megy keresztül, és ezen utolsó pozitív stádiumban, a pozitív filozófia uralma révén válik lehetővé az emberiség felszabadítása, a történelemben való előrehaladása. A pozitívizmust, amely a III. Köztársaság ideológiai bázisának kialakulásában meghatározó irányzatnak bizonyult, szellemi téren Littré, politikai vonatkozásban pedig Gambetta és Ferry képviselték. Littré a comte-i pozitívista filozófia liberálisabb, demokratikusabb értelmezésével, annak vallási jellegétől való megtisztításával, ideológiai megalapozását adta az új köztársasági rendszernek. Littré szerint a köztársasági rendszer az egyedüli, amely a pozitívizmus két alapértékét, a rendet és a haladást együtt biztosítani tudja. Egyetértett Gambetta-val abban, hogy az általános választáson alapuló parlamenti szisztéma a köztársasági rendszer alapja, elvetve ezzel a comte-i ortodoxia azon felfogását, amely a parlamenti rendszert, mint arisztokratikus és protestáns eredetűt elutasítja.²⁶ Az 1869-es Gambetta-féle Belleville-i köztársasági program szerint az egykamarás parlamenti rendszer keretei biztosítják a népszuverenitás maradéktalan érvényesülését. A pozitívizmus littré-i interpretációja a köztársasági legitimitás megalapozása mellett egyfajta politikai cselekvési módszert is felvázolt, amennyiben csak a közvélemény intellektuális és morális előkészítésével, annak jóváhagyásával történő intézkedéseket tartja elfogadhatónak a

politikában. A köztársasági eszmének a forradalmi türelmetlenségtől való elválasztásával tulajdonképpen a felvilágosult reformizmus egy formájával azonosította azt. A Gambetta és Ferry által képviselt köztársasági politika mérsékelt, opportunistá felfogása ezen pozitivistá nézetekből táplálkozik, amely egy óvatos, lépésről lépésre haladó, a közvélemény szándékaival összhangban lévő mérsékelt politikai gyakorlat megvalósításának ideológiai háttérét jelenti.²⁷ A pozitívizmus racionalizmusával magyarázható a III. Köztársaság alapítóinak agnoszticizmusa, antiklerikalizmusa, tudománykultusza, amely kizárja a transzcendentális elemeket és csak a tapasztalaton alapuló, racionálisan bizonyítható eredményeket fogadja el. A tudomány eredményeinek közvetítésében a világi jellegű iskolának szántak kulcsszerepet, ami feltételezi az oktatás és az egyház szétválasztását, az egyetemet téve a tudomány új templomává. Az iskolának politikai feladatot kívántak adni, a köztársasági eszme közvetítését, a tanítót téve ezáltal az új ideológia misszionáriusává. A világi iskola a világi Franciaország ideológiai újraegyesítését jelentette Jules Ferry számára, az iskola kötelezővé tételével pedig mintegy társadalmi feladattá akarták tenni a képességek kibontakoztatását. Vacherot 1858-as "A Demokrácia", valamint Jules Simon 1868-ban írott "A radikális politika " című műve is azt bizonyítják, hogy az iskolai oktatásnak és nevelésnek milyen meghatározó szerepe van az állampolgárrá válásban.²⁸

A pozitívizmus nagyban hozzájárult az iparosodás korának, a gazdasági érdekviszonyoknak, a gazdasági-társadalmi fejlődés jelentőségének felismeréséhez is, amely a III. Köztársaság szociálpolitikájának kialakítása szempontjából meghatározó jelentőségű lesz. A pozitív tudományban való hit az ortodox pozitívizmussal ellentétben nem jelentette az 1789-es eszmék leértékelését, ezen demokratikus és liberális értékeket a köztársasági eszmerendszer szerves alkotórészeként kezelte. A radikális irányzat pedig, amely a XX. század elejétől válik majd a köztársasági eszme kifejeződésévé, az általa támadott opportunizmus örökségéből táplálkozva magát az 1789-es eszmék egyedüli igazi örökösének tekintette, elsősorban a

jakobinus referenciák hangsúlyozásával. A radikálisok által a század elején kialakított nemzeti konszenzus a liberális individualizmus és a demokrácia kettős forradalmi hagyományára alapozódott.²⁹ A köztársaság a számukra nem egy semleges intézményi formát jelentett, hanem az állandó haladás, a folytonos fejlődés követelményét, ennek megvalósítása folyamatos konfrontációban történt, harcban a demokratikus célkitűzések győzelemre viteléért, az egyházat tekintve küzdelmük során fő ellenségnek. Az antiklerikalizmus közvetítésében - amely a III. Köztársaság politikusi garnitúrájának egyik legjellemzőbb vonása volt – meghatározó szerepet játszottak a felvilágosodás és a polgári liberalizmus elveit hirdető szabadkőműves páholyok is.

A társadalmi, gazdasági szerkezetben, a szellemi életben bekövetkezett említett változások jelentős mértékben átalakították a közéletet, a demokratikus érzelmek elterjedését eredményezve, átformálva a lakosság gondolkodásmódját, amelynek döntő hatása lesz a monarchista hit visszaszorulásában, a köztársasági rendszer népszerűvé válásában

Hivatkozások

13. Claude Nicolet: L' idée républicaine en France. (Essai d' histoire critique) Gallimard, 1994.
25.o.
14. Nicolet: i. m.: 27-28.o.
15. Tenzer (N): La République , PUF Que sais-je? , 1993 , 45.o.
16. Haskó: i.m.:40-41.o.
17. Philippe Raynaud: Destin de l' idéologie républicaine, in: Esprit , 1983. December ,
32.o.
18. Haskó: i.m.:48-49.
19. Haskó: i. m.:71.o.
20. Philippe Braud- François Burdeau(szerk.) Histoire des idées politiques depuis la révolution,
Montchrestien ,1983 , 184.o.
21. Braud-Burdeau: i.m. 188.o.
22. Nicolet: i.m.: 146.o.
23. Roger Price: Franciaország története , Maecenas. 1994.165.o.
24. Price: i.m.182-184.o.
- 25.Nicolet: i.m.: 150.o.
26. Nicolet: i.m.:190.o.
27. Braud-Burdeau: i. m.:308.o.
28. Nicolet: i.m.:154-155.o.
29. Braud-Burdeau: i. m.: 317.o.

III. A III. Köztársaság politikai rendszere

A III. Köztársaság politikai rendszere a XIX. század végén, a XX. század elején alakult ki, amelynek eredményeként a köztársaság nemcsak a politikai rendszer formáját jelentette, hanem egy politikai ideológiát is, amely kizárta mindazokat, akik annak értékrendjét nem fogadták el. A rendszer az 1875-ös törvényekben találta meg a maga intézményi kifejeződését, amely intézményi berendezkedés és sajátos intézményi gyakorlat a XX. század elejére valóságos dogmaként jelent meg, minden szándék, amely annak megváltoztatására irányult a köztársasági rendszer elleni támadásnak minősült. A köztársasági rendszer a filozófiai gyökerek, történelmi referenciák, a közhatalom szervezete és működése, a köztársasági iskolarendszer közvetítette politikai kultúrája révén tartós társadalmi-politikai „ökoszisztémát” alkotott. A politikai rendszer átalakulásával összefüggésben utalni kell a francia gazdaság modernizációjának eredményeként bekövetkező jelentős mértékű társadalmi átalakulásra, amelynek legjellemzőbb vonása a középosztályosodás volt. A XX. századra a francia társadalom többségét alkotó kistulajdonosi középosztály elvárásainak kívánt megfelelni az a szociálpolitika, amelynek révén a köztársasági állam biztosítani kívánta a társadalmi előrelépés feltételeit a legrátermettebbek számára.

A rendszer vonzereje annak fénykorában nem korlátozódott csupán Franciaországra, hanem az olasz politikai ideológiában is éreztette hatását, meghatározó szerepet játszva az 1920-as évek antifasiszta ideológiájában.³⁰ Mindezen túlmenően a XIX. század végén XX. század elején megszilárduló francia gyarmatbirodalom révén az afrikai és ázsiai kontinensekre is kiterjedt a köztársasági eszmék, a köztársasági politikai rendszer befolyása, a gyarmatosítás civilizációközvetítő hatásának eredményeként.

III./1. A politikai intézményrendszer

A II. császárság bukásával 1870. szeptember 4-én kikiáltott köztársaság az 1848-as köztársasági rendszer eszméihez kötődő mérsékelt republikánus politikai erők hatalomra jutását jelentette, mintegy az 1793-as Közjóléti Bizottságot újjáélesztve a Nemzeti Védelem kormányában. A Bismarck által előírt választások azonban a sértett nemzeti érzés és a Kommün hatására monarchista többségű nemzetgyűlés létrejöttét eredményezték, hasonló összetételű végrehajtó hatalom kialakításával. Ilyen körülmények között a köztársasági állam csak elméletileg létezett, amelyet ténylegesen az alkotmányos monarchia hívei irányítottak, akiknek jelentős része leplezetlenül restaurációt akart. A mérsékelt köztársaságpárti nézeteket képviselő Thiers, köztársasági elökként és minisztertanácsi elökként akadályát képezte a monarchisták törekvéseinek, ezért bizalmatlansági indítvánnyal lemondatták. A nemzetgyűlés monarchista többsége által köztársasági elökké választott royalista Mac Mahon fel is ajánlotta a trónt Chambord grófjának, akinek nyílt restaurációs törekvései azonban megosztották a monarchistákat és a köztársasági erők előretörését eredményezték a választásokon, amelyek eredményei ez utóbbiak javára alakították át a belpolitikai erőviszonyokat. A liberálisoknak, a mérsékelt köztársaságiaknak és némely radikális köztársasági erőknek - a monarchista restauráció közeli kilátásaiban csalódott - orleanistákkal kötött megegyezésének eredményeként születtek meg az 1875-ös alkotmányos törvények. Az alkotmányos törvények tehát tudatos kompromisszum eredményei voltak egy gyenge monarchista többség és egy erős republikánus kisebbség között, amely köztársasági tábor a republikánus rendszer megszilárdítását tekintette elsődleges célkitűzésének, kényszerűen elfogadta annak bizonyos monarchista intézményeit. Az orleanisták, ha el is fogadták a

köztársasági rendszert, azt az alkotmányos monarchia olyan intézményeinek fenntartásával tették mint a köztársasági elnöki, abban a reményben, hogy rövidesen egy Bourbon uralkodó váltja fel az államfőt. Ezzel magyarázható az 1873 novemberében Mac Mahonnak biztosított 7 éves mandátum és az alkotmányos törvényekben garantált széleskörű elnöki hatalom, valamint a 75 élethossziglani szenátort magában foglaló konzervatív parlamenti felsőház létrehozása is, amely ugyanolyan jogosítványokkal rendelkezett mint az általános választójog alapján megválasztott Képviselőház. A közvetett választási rendszer alapján kialakított Szenátus, amelynek élethossziglani mandátumú tagjai a monarchista többséget képviselték, az általános választójog számukra negatív hatásait kívánták ellensúlyozni. A kompromisszummal kapcsolatban a köztársasági tábor megosztott volt. A liberálisok számára a köztársasági rendszer megalapozása és annak a középrétegek és a társadalom többségét alkotó parasztság körében való elfogadtatása volt a legfontosabb. Az 1875-ös alkotmányos törvényekben megfelelő biztosítékot láttak a lakosság bizalmának megnyerésére, annál is inkább mert ők az angol parlamenti rendszer híveiként a hatalmi ágak egyensúlyán alapuló parlamenti szisztémát kívántak, egyetértve az általános választójog hatásai ellensúlyozásának az alkotmányos törvényekben lefektetett garanciáival. A radikális köztársaságiak ezzel szemben elutasítottak minden olyan akadályt, amely az általános választójog következményeinek érvényesülését gátolta, intézményi ideáljuk a teljhatalmú egykamarás parlament, amely a népakaratot egységesen, szuverén módon képviselte. Tehát minden olyan hatalmi tényezőt elfogadhatatlannak tartottak, amelyek korlátozzák a népszuverenitás érvényesülését, mint a köztársasági elnöki hatalom, valamint a Szenátus intézményei, alapvető céljuk az alkotmányos törvények ilyen irányú revíziója volt. A széles hatáskörű államfői jogkör a parlament szenátusi jóváhagyással történő feloszlatásának és a miniszterek visszahívásának alkotmányos jogával egy az alkotmányos monarchia európai tradícióihoz kötődő orleanista rendszer kialakítását mutatták, amely jelentősen különbözött a köztársaságiak intézményi felfogásától. Ha az 1875

és 1900 közötti időszakban a köztársaságiak el is fogadták ezen intézményeket, az nem az alkotmányban foglaltak elfogadását jelentette, hanem egy olyan intézményi gyakorlatét, amelyet a századvég válságai jelentős mértékben eltérítettek az alaptörvény előírásaitól. Olyan alkotmányos gyakorlatról van szó, amely egyfajta „íratlan alkotmányként” működött és amelynek kialakulásában Berstein három fejlődési szakaszt különböztet meg.³¹

Az első szakasz az 1877 május 16-i alkotmányos válsággal vette kezdetét, amely a köztársasági elnök és monarchista környezete, valamint a miniszterelnök és az őt támogató – 1876 márciusi nemzetgyűlési választásokon létrejött - köztársasági parlamenti többség közötti konfliktusból alakult ki. Ennek háttérében az orleanistáknak és a köztársaságiaknak az elnöki szereppel kapcsolatos eltérő felfogása állt, amíg az előbbiek az elnöknek aktív politikai szerepet kívántak biztosítani, addig a republikánusok annak inkább ceremonális jelleget szántak, amelyből következően a kormány nem tartozott beszámolási kötelezettséggel az államfőnek. A két felfogás konfliktusa tükröződött azon alkotmányos válságban amelyet az indított el, hogy az államfő lemondásra kényszerítette köztársasági miniszterelnökét, saját jelöltjét kívánva helyére állítani, akinek viszont a republikánus többségű képviselőház nem szavazott bizalmat. A köztársasági elnök ekkor alkotmányos jogánál fogva – a Szenátus jóváhagyásával – feloszlatta a képviselőházat abban a reményben, hogy az ezt követően kiírt választások monarchista többséget eredményeznek. Az októberben megtartott képviselőházi választások azonban nem igazolták Mac Mahonék várakozásait és megerősítették a köztársasági többséget a parlamentben. Az államfő ekkor hiába próbálkozott parlamenten kívüli személyekből történő kormány megalakításával, a Képviselőház csak olyan kormány számára volt hajlandó támogatni, amelynek tagjai annak republikánus többségéből kerülnek ki, így egy mérsékelt köztársasági politikust bízott meg az új kormány megalakításával. Az 1878 januári községtanácsi választásokon elért republikánus győzelem, majd a Szenátus 1879 januári részleges megújítása során a felsőházban is kialakult köztársasági többség

eredményeként Mac Mahon 1879. január 30-án kénytelen volt lemondani és átadni az államfői hatalmat a veterán köztársasági Jules Grévy-nek. Az így megoldódó alkotmányos válság lényegében a köztársasági elnöki hatalomnak az intézményrendszeren belüli meghatározó szerepét képviselő monarchisták és a parlamentnek - a köztársasági hagyomány szerinti - központi szerepéért küzdő köztársaságiak közötti harc lezárását jelentette. Az új köztársasági elnök ugyanis kötelezettséget vállalt arra, hogy többé nem alakul ki konfliktus az államfő és a hasonlóképpen köztársasági többséget képviselő Nemzetgyűlés között, a gyakorlatban lemondva ezzel a parlament feloszlatásának az alkotmányos törvényekből fakadó jogáról.

A köztársasági elnök parlamenti feloszlatási joga a korábbi köztársasági alkotmányokban sem szerepelt, a végrehajtó hatalom törvényi alárendeltségéből (1793) illetve a hatalmi ágak szigorú szétválasztásából (1848) következően. Ennek gyakorlata tulajdonképpen a Restauráció (5 alkalom), a júliusi monarchia (6 alkalom) illetve a II. császárság (3 alkalom) időszakaihoz kapcsolódik. 1875-ben a köztársaságiak hagyományaikhoz hűen elvben ugyan elutasították a feloszlatási jogot, de az orleanistákkal kötött kompromisszum érdekében - azért hogy intranzigenciájuk ne hogy monarchista restaurációhoz vezessen - végül is elfogadták azt. Az alkotmányos válságot követően a köztársaságiak győzelmével megváltozott helyzetben azonban a feloszlatási jog gyakorlása a köztársaságiak számára elveszítette létjogosultságát és egészen 1955-ig nem is került sor annak alkalmazására, ezáltal vált a feloszlatási jog gyakorlásától való tartózkodás köztársasági hagyománnyá.³² A válság politikai következménye tehát az elnöknek a hatalmi ellensúly képviseletéről történő önkéntes lemondása, ezáltal a parlament teljhatalmának elismerése lett, amely politikai gyakorlatot ironikusan „Grévy alkotmánynak” nevez a történetírás. Az elnöki hatalom háttérbe szorítása, alárendelése a törvényhozó hatalomnak – mindenekelőtt a Nemzetgyűlésnek – ilyen módon vált republikánus hagyománnyá, megjelenítve a köztársaságiak ultrareprezentatív intézményi felfogását. Minden olyan szándék, amely ezen gyakorlat megváltoztatására irányult a

személyi hatalom kiépítésének kísérletét jelentette a köztársaságiak szemében, eleve elhárítva minden ezzel kapcsolatos revíziós törekvést.

A gyenge elnöki hatalom koncepciójának eredete nem az eddigi köztársaságok gyakorlatához nyúlik vissza, - mint ahogyan ezt Robespierre és Louis Bonaparte példái bizonyítják - hanem a Restauráció liberálisainak és egyes monarchistáinak (B. Constant) az uralkodó, de nem kormányzó király alkotmányos monarchiában betöltött szerepének felfogásához. Ez a később köztársasági hagyománnyá vált gyakorlat tehát eredetét tekintve a parlamentáris és liberális Monarchiához kapcsolódik, amelynek meggyökereztetése azután a köztársaság rendszerben történt.³³

A májusi válság tehát meghatározó jelentőségű volt az elkövetkezendő időszak köztársasági elnökeinek a politikai intézményrendszerben betöltött szerepét illetően, szimbolikus jelentőségűvé degradálva annak funkcióját, a miniszterelnökre ruházva ezáltal a kormányzati munka tényleges irányítását. A III. Köztársaság elnökei személyiségi vonásaik, tehetségük függvényében játszottak többé-kevésbé fontos szerepet a belpolitikában, mint Grévy, vagy a külpolitika területén, mint Loubet illetve Poincaré.³⁴ A köztársasági hagyomány csak kivételes körülmények között, a nemzetet fenyegető veszély elhárításának indokával fogadja el az erős személyiségek átmeneti diktatúráját. A rousseau-i elveknek megfelelően csak a köztársaság megmentésének szükségessége indokolhatja a hatalomnak egy kézben történő átmeneti koncentrációját, de mindvégig annak szigorú parlamenti ellenőrzése mellett.³⁵

A köztársasági elnök 7 éves hivatali mandátuma annak a kompromisszumnak az eredménye, amely az ezt előíró 1873 november 20-i törvény elfogadását megelőző vitában a 10 éves időtartamot javasló monarchisták és az 5 éves hosszúságú hivatalt ajánló liberálisok között jött létre. A végül is Mac Mahon javaslatára elfogadott 7 éves kompromisszumos megoldásnál figyelembe kellett venni a tábornok előrehaladott korát is. Az 1875-ös törvényekben létrejött kompromisszum eredményeként megtartották a 7 éves mandátumot, a parlamenti rendszerhez

keretei közé illesztette az elnöki intézményt. A köztársaságiak mindig is túl hosszúnak tartották az elnök számára így biztosított hivatali időtartamot, amelyet 1848-ban is csak 4 évben határoztak meg. Az alkotmányos válságot követően megváltozott elnöki hatalomgyakorlás körülményei között azonban már nem tartották szükségesnek, hogy időtartamán változtassanak. Így vált a „septennat” rendszere monarchista indíttatása ellenére az elkövetkezendő köztársasági rendszerek alkotmányos gyakorlatává.

Az alkotmányos törvényektől eltérő intézményi gyakorlat kialakításának második szakasza az 1884-es alkotmányrevízióval vette kezdetét, ami a Szenátus szerepét, összetételét érintette. A monarchisták a felsőházat tekintették restaurációs törekvéseik bástyájának, amelyhez annak - az 1871-es monarchista többségű képviselőház által választott - 75 élethossziglani mandátumú tagja és közvetett választási módja jelentette a garanciát. A köztársaságiak ezzel szemben a Szenátus intézményében - és általában a kétkamarás rendszerben - a népszuverenitás megsértését látták annak antidemokratikus közvetett választási módja és a népszuverenitás egysége és oszthatatlansága elvének megsértése miatt, ezért megválasztásának rendszerét az általános választójog alapjára kívánták helyezni. 1881-ben a gambettisták ilyen tartalmú alkotmányrevíziót terjesztettek be. Jules Ferry ezzel szemben azt a nézetet képviselte, hogy a Parlament második háza hivatott a helyi érdekek képviseletére és a maga közvetett választási rendszere révén egy másik realitást jelenít meg mint az általános választáson alapuló képviselőház, mintegy kiegyenlítve az ott képviselt érdekviszonyokat. A probléma megoldására nyújtotta be Ferry 1884-ben revíziós javaslatát, amely kivette az alkotmányos jogkörből a Szenátus választásának módját és azt az 1884 december 9-i külön törvényben rögzítette. Ennek alapján fokozatosan megszüntették az élethossziglani szenátori funkciót, illetve demokratikusabbá tették a szenátorok közvetett választását. A Szenátus választásának módját azonban semmilyen formában nem érintette a revízió.³⁶ Az emiatt csalódott köztársaságiak „kiengesztelésére” az 1884. augusztus 14-i törvényben megtiltották a királyi

család tagjainak a köztársasági elnöki funkcióba való jelölését és a parlamenti ülészekok előtti nyilvános istentiszteletet, valamint törvénytelennek minősítettek minden olyan revíziós szándékot, amely a köztársasági államformát kérdőjelezte meg. Ezen alkotmánymódosítások – a kormány székhelyének mégoly szimbolikus Párizsba helyezésével együtt - az alkotmányos törvények köztársasági jellegének egyértelművé tételét eredményezték. A Szenátus intézménye ezzel tehát elfogadottá vált a köztársasági politikai intézményrendszerben, különösen azután, hogy a köztársaságiak abban 1879 januárjában relatív többségbe kerültek, majd később a radikálisok az abszolút többséget is megszerezték a testületben. A Szenátus szerepe a gyakorlatban a törvényjavaslatok elfogadásának meghatározatlan idejű késleltetésével, vétőjogának gyakorlásával minden területre kiterjedt, mintegy 25 éven keresztül akadályozva pl. az adóreform elfogadását. A másik fontos szenátusi hatáskör - a Képviselőházéhoz hasonlóan - a kormány lemondatásának joga volt, amellyel több alkalommal is élt (1919 és 1940 között pl. öt kormányt buktatott meg , közöttük az első és második Blum kabinetet 1937-ben és 1938-ban).

A boulangista válság jelentette a harmadik szakaszt abban a folyamatban, amely az alkotmányos törvényektől eltérő intézményi gyakorlat kialakulását és így az intézmények elfogadását eredményezte a köztársaságiak részéről. Boulanger tábornok a 80-as évek közepének külpolitikai válságát saját maga és a hadsereg népszerűsítése érdekében kihasználva egy „ új köztársasági szintézis” megvalósításának célkitűzésével lépett fel, az alkotmányrevíziót állítva programjának középpontjába, a végrehajtó hatalom megerősítésének szándékával. A monarchisták és bonapartisták által is támogatott alkotmány-felülvizsgálat a monarchia visszaállításának veszélyét idézte fel. Kihhasználva az általános választójog biztosította lehetőségeket, Boulanger-nak sikerült egy táborba tömörítenie a konzervatív jobboldal illetve a radikális köztársaságiak bizonyos képviselőit a „nemzeti köztársaság” megteremtésének nacionalista programjával. A boulangista veszély a parlamentáris rendszer

védelmének reakcióját váltotta ki a köztársasági hatalom részéről, rendőrségi, bírósági úton megakadályozva a neobonapartista puccskísérletet. A kialakult válsághelyzet tudatosította a radikális köztársaságiakban – akik közül többen is támogatták Boulanger-t – hogy az alkotmány revíziója magának a köztársasági rendszernek a létét veszélyezteti. Ennek következménye volt az alkotmányrevízióról való lemondás, mint olyan kérdésről amelynek felvetése a személyi hatalom megteremtésének veszélyét hordozza magában, ahogyan ez a boulangizmus esetében is történt. Ezentúl köztársaságinak lenni egyet jelentett az intézmények védelmével és minden revíziós szándék gyanút keltett, amely a kialakított köztársasági intézményrendszer legitimitását kérdőjelezte meg. A boulangista válság a köztársasági rendszer védelmezőiben megerősítette a Szenátus intézményébe vetett bizalmat, mivel annak tagjai közvetett választások útján kerültek hivatalukba, ezért kevésbé befolyásolták őket a közvetlen választásokra alapozott választási kampány hatásai, amelyek a tábornok sikereit eredményezték és igen határozottan szálltak szembe a neobonapartista hatalomátvétel kísérletével. Az 1890-es évektől használt „köztársasági szenátus” kifejezés jól bizonyítja ezen intézmény beépülését a köztársasági hagyományba.³⁷ A Szenátus, az egyenlőtlen kétkamarás rendszerben a nemzetgyűlés képviselte hatalmi túlsúly kiegyensúlyozó, a parlament és a kormány közötti konfliktusokat tompító, stabilizáló tényezővé vált. A XIX. század végére a köztársaságiak valamennyi irányzata a politikai intézmények védelmezője lett, köszönhetően annak a politikai gyakorlatnak, amelyeket a századvég említett eseményei kialakítottak. Az intézmények ezáltal váltak a köztársasági rendszer integráns alkotó részeivé.

A III. Köztársaság a parlamentarizmus sajátos francia változatát alakította ki, amelynek gyakorlata közelebb állt a hagyományos köztársasági eszmerendszer intézményi alapelveihez, mint a liberális demokrácia angol változatáéhoz, ami az 1875-ös alkotmányos törvényekből kialakulhatott volna. Lényegében az alkotmányos monarchia parlamenti hagyományainak meggyökereztetése történt a köztársaság rendszerében. Az 1877 májusi válságot követően

azonban az intézményrendszer működési mechanizmusában lényeges változások következtek be. Ezek egyik fontos következménye a végrehajtó hatalomra nézve, hogy az elnöki hatalom háttérbe szorulásával egyre inkább a kormány vált annak igazi letéteményesévé, a törvény kezdeményezés és a rendeletalkotás révén aktívan közreműködve a törvényalkotás folyamatában is. A Kormány léte alapvetően a Képviselőház és a Szenátus szavazataitól függött, annak a Parlament előtti felelőssége alapján. A III. Köztársaság kormányai szorosan együttműködtek az őket támogató parlamenti többséggel a törvénykezdeményezés és a parlamenti interpelláció gyakorlata során. A végrehajtó hatalom törvényhozói hatalomnak való alárendeltsége legegységesebben az 1900 és 1909 közötti időszakban figyelhető meg, amikor a kormány nem egyszerűen megjelenítője, hanem mintegy delegáltja volt a parlamenti többség politikai akaratának. A kormány és a parlament szövetségének említett gyakorlata megfelelt a hatalmi ágak szigorú szétválasztását elvető köztársasági felfogásának, ugyanis a republikánusok szemében ezen elv merev alkalmazása vezetett a két megelőző köztársasági rendszert megdöntő államcsínyekhez, mivel nem tette lehetővé az intézményrendszeren belüli konfliktusok törvényes megoldását.³⁸ A kormány parlamentnek történő alárendelése alapvetően a végrehajtó hatalomnak mindenféle hatalommal való visszaélését, a zsarnokság kialakulásának veszélyét volt hivatott elhárítani. Az első világháború időszakától kezdődően figyelhetők meg arra irányuló törekvések a kormányzat részéről, hogy bizonyos kérdéseket kivonjon a parlament kompetenciájából és törvényerejű rendeletekkel kormányozzon, enyhítve ezzel a végrehajtó hatalom alárendelt helyzetén.

A köztársasági rendszer alapjának tekintett általános választójog gyakorlása szempontjából meghatározó jelentőségű a választási rendszer jellege. A republikánus felfogásnak megfelelő többségi választási elvet alkotmányos törvények nem rögzítették, nem szabályozták állandó törvényi előírások. A többségi elvű választási rendszer mérsékelt köztársasági hívei (Gambetta, Ferry) úgy ítélték meg, hogy az tartós és koherens parlamenti többséget eredményez, amely

szilárd kormányzatot biztosít a köztársaságnak. Ez a felfogás azonban nem számolt a III. Köztársaság politikai életének egyik jellegzetességével, a választási koalíció és a kormánykoalíció közötti különbséggel. A „köztársasági fegyelem” alapján megválasztott többség, amely különböző időszakokban egyesítette az opportunistákat és a radikálisokat majd a radikálisokat és a szocialistákat egy bizonyos idő után feloszlott, mint például 1885-ben, vagy később 1936-ban.³⁹

A választási rendszer jellegének tekintetében jelentős változás figyelhető meg a köztársaságiak felfogásában. A III. Köztársaság első éveiben a köztársaságiak még a listás, arányos választási szisztéma mellett voltak, mivel ez kapcsolódott szorosan az általános választójog elvéhez, lehetővé téve az egész nemzet képviselétét, nagy kiterjedésű közigazgatási egységre, a département-ra (megyére) alapozva annak gyakorlatát. A listás, arányos szavazási rendszer 1871-es és 1873-as ellentmondásos tapasztalatai miatt a konzervatív többség 1876-tól visszaállította a második Császárság idején alkalmazott – a nemzeti reprezentációval szemben személyhez kötött – egyéni jelöltre szóló, kerületi (arrondissement) választási rendszert, így akarván saját hatalmát megerősíteni, de ezzel sem sikerült megakadályoznia a köztársaságiak győzelmét. Az 1877-es választási siker nyomán kísérletet tettek a listás rendszer bevezetésére, ami azonban az ekkor még monarchista többségű Szenátus ellenállásán megbukott. Az 1885-ös választások alkalmával végül is visszaállított kerületi arányos, listás választási rendszer első fordulója váratlan eredményt hozott, antirepublikánus többségű képviselőház kialakulásának veszélyét vetítette előre. A második fordulóban „köztársasági fegyelem”, gyakorlata – az esélyesebb köztársasági jelölt javára való visszalépés – mentette meg a republikánus többséget. A hatalmat gyakorló köztársaságiak (mérsékelték illetve radikálisok) ezután annak ellenére is ragaszkodtak a többségi, egyéni jelöltre szóló választási rendszer visszaállításához, hogy az nem volt számukra összeegyeztethető az egész nemzet képviselétének elvével és nem biztosította mindig a képviselőháznak megfelelő kormánytöbbséget, de nem is akadályozta

annak létrejöttét, ugyanakkor elhárította a szélsőséges politikai erők hatalomra kerülésének veszélyét. Az 1889-ben azután sor került a többségi, egyéni jelöltre szóló választási rendszer visszahozatalára, amely szisztémát egészen az I. világháború végéig alkalmazták. A századfordulón széleskörű vita alakult ki a választási rendszer kérdéséről, az akkor érvényben lévő többségi, egyéni jelöltes elvvel szemben azon kritikát fogalmazva meg, hogy az a jómódúakat részesíti előnyben és korrupció kialakulását teszi lehetővé. A választási rendszer elutasítói – akik a szélsőjobboldaltól és a szélsőbaloldaltól (szocialisták) köréből kerültek ki - az arányos, listás képviseleti rendszer bevezetését kívánták, amely biztosítja a kisebbségek képviseletét a parlamentben. 1919-ben a Nemzetgyűlés végül is elfogadta az arányos listás választási rendszer bevezetését, a radikálisok azonban harcot indítottak a többségi, egyéni jelöltre szóló rendszer visszaállításáért, amely számukra a köztársasági hagyomány részét képezte, amely választási szisztémát annak 1927-es visszaállítását követően egészen 1946-ig alkalmazták.⁴⁰ A III. Köztársaság időszakában ugyan az 1885 és 1889 valamint az 1919 és 1927 közötti időszakot leszámítva a többségi, egyéni jelöltes elvet alkalmazták, a köztársaságiak ezzel kapcsolatos felfogásának változásai miatt nem lenne helytálló republikánus hagyományról beszélni.

A XX. század elejére a köztársaságiak teljes mértékben azonosították a politikai intézményeket magával a köztársasági rendszerrel. Az intézmények tökéletességében való hiten, azok változatlanágához való ortodox ragaszkodáson, mindenáron való megóvásuk szükségességén alapuló rendszert nevezte O. Rudelle „abszolút köztársaságnak”,⁴¹ Ezen radikális köztársaságiak által képviselt intézményi ortodoxia – amely később az intézményrendszer fejlődésének gátjává vált – hosszú távon akadályozta a politikai erők egészséges váltakozását a hatalomban, egy radikális és konzervatív párt közötti váltógazdaság kialakulását. Az ehhez szükséges politikai kompromisszumok kialakításának természetes színtere a parlament lett volna, amely azonban nem volt képes ezen szerepét betölteni, mivel

elsődleges feladatának a legitimitás – mindenekelőtt a baloldali legitimitás – biztosítását tekintette a végrehajtó hatalom számára. A Képviselőházban, amelynek tagjai – a kialakult intézményi gyakorlatnak köszönhetően - biztosak lehettek abban, hogy kitöltik mandátumukat, létezett egyfajta íratlan szabály , amelyet egyik kormánynak sem volt tanácsos áthágnia anélkül, hogy az ne vezetett volna annak lemondatásához. Az „ abszolút köztársaságnak” a baloldali legitimitációhoz, a baloldalhoz mint a köztársasági eszmék igazi képviselőjéhez való egyértelmű kötődése egyfajta köztársasági ortodoxiába való bezárkózáshoz vezetett, ebből fakadtak olyan válságai mint az említett Boulanger –féle hatalomátvételi kísérlet vagy pedig a Dreyfus ügy.⁴² Mind a Boulanger ügy, mind a Panama botrány, mind pedig a Dreyfus ügy következményeként kialakult antiparlamentarizmus - mint a köztársaság kulcsintézménye elleni támadás – kiváltotta a köztársasági intézmények védelmének, az intézményi status quo fenntartásának reakcióját, a köztársasági ortodoxia megerősödését.

A Dreyfus ügyet tekintik a történészek a köztársasági modell alapító mítoszának, amely kezdetben szellemi lázadásnak indult a közéleti igazságtalanság, az állami rangra emelt hazugság ellen, majd a köztársasági ideológia egyik legfőbb hivatkozási alapjává vált. Az a sokéves küzdelem , amelyet a per felülvizsgálatának hívei folytattak, a köztársaságiak emlékezetében úgy maradt meg mint alapító mítosz.⁴³ Annak ellenére is elmondható mindez, hogy a Dreyfus ártatlansága melletti kiállás, az ügy felülvizsgálatának követelése nem volt egyértelmű a köztársaságiak körében, egy részük kezdetben nem kívánta az ügy revízióját. Két ellentmondásos folyamat indult el hatására a politikai életben, egyrészt kohéziós tényezőként játszott szerepet Dreyfus-párti erők összekovácsolódásához, hosszútávra megpecsételve a radikálisok és a szocialisták szövetségét, másrészt szakításhoz vezetett a mérsékelt köztársaságiak gambettista és Ferry-párti hívei között. Az ügy következményének tekinthető az értelmiségiek újszerű politikai szerepvállalása, a felelős értelmiségi, az „intellectuel” megjelenése, akik olyan etikai elvek, erkölcsi értékek védelmezőiként folytattak küzdelmet az

ügy felülvizsgálataért, amelyek az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatán alapulnak és ettől kezdve váltak elválaszthatatlanná a köztársasági eszmerendszertől (Zola, Péguy, Mallarmé, Gide, Proust). A köztársaság ezentúl nem korlátozódott csupán egy politikai berendezkedésre, hanem egyfajta közösségi együttélési módot is jelentett amely az említett erkölcsi értékrenden alapult. A dreyfusizmus politikai képviseletet talált az 1899 júniusában létrejött Waldeck-Rousseau-féle Republikánus védelem tisztán baloldali republikánusokra épülő kormányában, aki a köztársasági intézményeket fenyegető szélsőjobboldali nacionalista veszély -Déroutede-féle puccskísérlet, Loubet köztársasági elnökkel szemben elkövetett tettelegesség - elhárítása érdekében egyszerre vonta be kormányába a kommünárokkal leszámoló Gallifet-t és a szocialista Millerand-t.

Az ártatlanul elítélt ember védelméért folytatott küzdelem tulajdonképpen két értékrend konfliktusát tükrözte, amelyek közül az egyik a baloldali politikai erők, a radikálisok, szocialisták, bizonyos értelmiségiek által képviselt egyetemes emberi értékekre, a jogra, az igazságra, az ártatlanul bűnhődő iránti rokonszenvre alapozódott. A másik, a jobboldali politikai erők, monarchisták, nacionalisták, katolikusok értékrendjének középpontjában a nemzeti érdek – annak egyik megtestesítője a hadsereg becsületének - mindenek felett álló védelme állt, amelyet minden egyéni érdeknél magasabb rendűnek tekintett és annak megóvására olyan eszközöket is megengedettek tartott, mint a hazugság, amelyet az egyéni erkölcs elutasít. E két egymással ellentétes erkölcsi felfogás két politikai rendszer képviseletét jelentette, az egyetemes emberi jogok védelmén alapuló a demokratikus köztársasághoz, a nemzeti érdek mindenek felettségét, parlamentellenes nézeteket képviselő, erős végrehajtóhatalmat követelő pedig a tekintélyuralmi rendszerhez kapcsolódott. A valóságban természetesen ennél összetettebb volt a helyzet, mivel nem kevés dreyfuspárti lépett fel a nemzeti érdek védelmének jelszavával .

A dreyfuspártiaknak sikerült mintegy „újra feltölteniük” a rendszer ideológiáját a köztársasági eszmerendszer forrásával, az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatával, amelyhez mindig is szervesen kötődött.⁴⁴ A konzervatív katolikus erők éppen az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában megfogalmazottakkal való szembenállásukat kifejezendő csatlakoztak a dreyfusellenes táborhoz, amely Nyilatkozatot a maga korában sem VI. Pius sem pedig utódai nem fogadtak el. A baloldal a klerikalizmust ellenségnek minősítve támadta a katolikus iskolákat, amelyek tanítási szelleme a köztársasági intézmények legitimitását kérdőjelezte meg. A katolikus tanítórendek működésének 1904-es betiltása majd a római katolicizmusnak, mint államvallásnak hivatalos jellegétől való 1905-ös megfosztása eredményezte az állam és az egyház szétválasztását. Ennek következményeként a köztársasági értékrend nem volt többé összeegyeztethető a katolikus vallás gyakorlásával.

A Dreyfus ügy következményének tekinthető az említettek mellett a szocialista mozgalom csatlakozása a köztársasághoz, még ha a „Millerand eset” jelentősen meg is osztotta a mozgalmat. A republikanizmus eszméi jelentős mértékben hatottak a szocialista mozgalomra, Jaurès pártja felismerte a köztársasági rendszer történelmi értékeit, a köztársaság védelme így a szocialista program megvalósításának előfeltételévé vált. A szélsőjobboldali nacionalizmus ugyanakkor nemcsak mint a köztársasági rendszer 1877 óta működő változatának kérlelhetetlen ellensége lépett fel, hanem mint az igazi köztársasági hagyomány védelmezője, azzal az érveléssel, hogy a nacionalizmus, a patriotizmus mindig is a köztársasági eszmerendszer alapvető jellemzői voltak. A köztársasági rendszer liberális jobboldali ellenzéke az 1890-es években szavakban csatlakozott a rendszerhez, később a monarchisták és a katolikusok is kényszerűen elfogadták az alkotmányos köztársasági berendezkedést.⁴⁵

III./ 2. A pártrendszer sajátosságai

A köztársasági hagyomány igazi örökösének és képviselőjének mindig is a baloldal tekintette magát, amelynek a forradalom óta jellemzője volt a mérsékelt és a radikális irányzat kettőssége. A III. Köztársaság időszakában ezen kettősség az eddigiektől eltérő összefüggésben jelentkezett, mivel már nem a monarchiával, a despotizmussal szembeni küzdelem volt a fő cél, hanem egy valóságos köztársasági hatalom megteremtése. A két irányzat az 1875-85 közötti időszakban öltött testet opportunistá és radikális elnevezés alatt, amely minősítéssel az utókor illette azokat. (Ferry a „kormányköztársasági” elnevezéshez ragaszkodott, míg a radikálisok esetében használatos volt az intranszigens jelző is). A III. Köztársaság baloldali pártstruktúrájának alakulását kettős tendencia jellemezte, egyrészt a legbaloldalibb pártok a centrum felé vagy idővel a jobboldal irányába fejlődtek, másrészt pedig új baloldali formációk jöttek létre amelyek azt a szerepet töltötték be a politikai palettán mint korábban a legbaloldalibbnak tekintett, de időközben centripárttá vált politikai erő. A Ferry illetve Gambetta nevével fémjelzett opportunistákkal élesen szembenálló radikálisok, a szocialisták század végi párttá szerveződését követően váltak centripárttá. Jaurès az 1890-es évektől ugyanolyan éles politikai támadásokat indított Clemenceau ellen, mint amelyet ez utóbbi folytatott korábban Ferry-vel szemben. 1920-tól pedig a kommunizmus jelentette a szocializmust meghaladó baloldali radikalizmust, ami azonban nem akadályozta a szocialistákat a centripárttá vált radikálisok elleni harc folytatásában. Az említett tendencia mellett a baloldali legitimitás képviselőjének, a köztársasági hagyomány védelmének törekvése mindvégig nyomon követhető. Ugyanakkor ezen baloldali legitimitás megőrzésének törekvése az említett intézményi ortodoxiához is vezetett, akadályozva a politikai váltogazdálkodás kialakulását, ami az I. világháború után kibontakozó intézményi válságot eredményezte.⁴⁶

A III. Köztársaság pártrendszerének jellegzetessége, hogy a politikai választóvonalak nem annyira az egyes pártok között, hanem inkább azokon belül húzódtak. A XIX. század utolsó negyede a modern értelemben vett politikai pártok kialakulása szempontjából meghatározó időszak volt. Ennek egyik útját jelentették a parlamenti és választási pártküzdelmek, a másikat pedig a parlamenten kívüli tömegmozgalmak. Az 1901-es egyesülési törvény, amely egyszerű bejelentéshez kötötte az egyesületek megalakítását, hatalmas lendületet adott a 80-as évek óta aktivizálódó egyesületi életnek, arra ösztönözve az addig kevésbé szervezett politikai csoportosulásokat, hogy kialakítsák programjaikat, szervezeti szabályzataikat, korszerű alapokra helyezve szervezeti életüket.

Ilyen modern elveken, a parlamenti és választási pártküzdelmekből született meg 1901 júniusában a Köztársasági Radikális és Radikál-szocialista Párt azzal a szándékkal, hogy a következő évi választásokra egyesítse a köztársasági erőket. A Radikálisok még a császárság időszakában a Gambetta nevéhez kapcsolódó 1869-es belleville-i programban megfogalmazottakat vették alapul későbbi, 1907-es nancy-i programjuk kialakításához. A párt ötvözni tudta a köztársaságiságot és a forradalomhoz kötődő demokráciát, megfogalmazva programjában a politikai szabadságjogok, a jogegyenlőség, az esélyegyenlőség érvényesítését, a kötelező, ingyenes, világi elemi oktatás megteremtését, az állam és az egyház különválasztását, a községi autonómiák kialakítását. A munkáskérdés megoldását a munkásság társadalmi integrációját elősegítő polgárosításban látták, szemben a szocialisták kollektivizálási programjával. A III. Köztársaság kezdeti időszakában még szélsőbaloldali radikális párt a XX. század elejére vált tekintélyes kormányzópárttá, megtestesítve a köztársasági politikai kultúra jellemzőit, a politikai intézmények védelmét, a progresszív társadalmi reformizmust és a nemzetvédelmen alapuló külpolitikát. A párt népszerűsége főként azzal magyarázható, hogy a középosztály törekvéseit és értékrendjét testesítette meg, amellyel a parlamentáris köztársaság valamennyi híve azonosulni tudott. A republikanizmus

és a radikalizmus jelentős tömegekre tudott hatni, a párt kapcsolatban állt a szabadkőművességgel és bizonyos szocialista irányzatokkal is. A radikális párt tehát egy olyan modern politikai szervezetként jelentkezett, amely képes volt a tömegeknek a politikában való megjelenítésére, széleskörű kapcsolatok kialakítására választóival, ugyanakkor a kormányzáshoz szükséges politikai befolyás kialakítására a parlamentben. Politikai tevékenységének egyik jellegzetessége, hogy az erősödő befolyású munkáspártokkal szemben egyre inkább a „rend pártjaként” viselkedett. A másik sajátosság pedig az annak politikáját jellemző kettősség a két világháború közötti időszakban, amikor a párt ugyanúgy részt vett mind a jobboldali (1919-1924, 1926-1929) mind pedig a baloldali kormánykoalíciókban.(1924-1926, 1932-1934, 1936-1938)⁴⁷.

A pártosodás másik – parlamenten kívüli tömegmozgalmakhoz kapcsolódó – útját jelenítették meg a munkásmozgalomból kinőtt pártok, amelyek a későbbi tömegpártok szervezetének modelljét jelentették. Az első, elvi nyilatkozattal, programmal, szervezeti szabállyal rendelkező modern munkáspárt az 1879-ben alakult Francia Munkáspárt volt, amelyet a szocialista pártok és szervezetek követtek. 1901-ben jött létre a két rivális szocialista párt, a forradalmi Franciaországi Szocialista Párt és a reformista Francia Szocialista Párt, amelyek 1905-ben egyesültek Munkás Internacionálé Francia Szekciója (Section Française de l'International Ouvrier –SFIO) néven. A társadalmi rend forradalom útján történő megváltoztatását célul tűző osztályharcos irányzattal szemben állt a köztársasági mozgalmat a szocialista mozgalommal összekapcsoló Jaures nevével fémjelzett demokratikus szárny, amely az elméleti forradalmiságot reformista politikai gyakorlattal ötvözve szintézist tudott teremteni a köztársaság és a szocializmus között. Ez a reformizmus magyarázza a szocializmus eszméinek népszerűségét a munkásságon kívül a középrétegek körében, amely megtalálta azokban a fokozatos társadalmi előrejutás köztársasági programját. A párt az 1914-es választásokon megszerzett 100 parlamenti helyével a politikai élet meghatározó tényezőjévé

vált. 1920-ban a kommunista párt megalakulásával a páron belüli osztályharcos és a demokratikus szárny szervezetileg is különvált egymástól.

A harmadik köztársasági pártrendszerben a centrumban és a jobboldalon nem alakult ki nagy konzervatív párt, inkább több kicsi, gyengén strukturált párttal találkozhatunk. 1901 októberében alakította meg Waldeck–Rousseau a Köztársasági Demokratikus Szövetséget (Alliance républicaine démocratique), amely liberális centrupártként a mérsékelt köztársasági erőket fogta össze jobboldali pénzügyi körök támogatásával, amelynek vezetői komoly kormányzati pozíciókat töltöttek be. A párt a lassú, fokozatos társadalmi haladás programjával igyekezett távol tartani a radikálisokat a szocialistákkal való szövetségtől.

Az 1903-ban létrejött konzervatív jobboldali Köztársasági Föderáció (Fédération républicaine) a dreyfusellenes mérsékelt köztársaságiak mellett magába foglalta a rendszerhez csatlakozott katolikusokat, akik szembefordultak a rendszer antiklerikalizmusával, külpolitikai nézeteik pedig közel álltak a nacionalizmushoz. A párt elfogadta a parlamentáris köztársaság intézményeit, bízva a Szenátus konzervatív egyensúlyozó szerepében a rendszeren belül. Az 1901-ben létrehozott Népi Liberális Mozgalom (Action libérale populaire) a köztársasághoz csatlakozó katolikusok, hajdani bonapartisták és boulangisták pártjaként a vallásgyakorlat és az oktatás szabadságát biztosító liberális köztársasági rendszer megvalósítását tekintette fő célkitűzésének. A köztársasági rendszer integrációs képességét bizonyítja, hogy a konzervatív jobboldalt a háborúig sikerült a hatalomtól távol tartani és a republikánus rendszerrel nyíltan szemben álló szélsőjobboldali nacionalista és szélsőbaloldali szindikalista erők a politikai életben nem játszottak meghatározó szerepet.⁴⁸

A két világháború közötti időszakban a pártrendszerben bekövetkezett változások egyik jellemzője a royalista jobboldal eltűnése, amelyet egyedül csak a Francia Mozgalom (Action Française) képviselt, a szélső baloldalon pedig a szocialisták forradalmi radikálisainak kiválásával 1920-ban létrehozott Francia Kommunista Párt (Parti communiste français –PCF)

megjelenése. A kormányok jelentős részét kevés kivétellel a jobb vagy baloldali centristák alkották, amely koalícióiban a radikálisok játszottak meghatározó szerepet. A jobb és baloldal megkülönböztetés törésvonalai a két háború közötti időszakban módosultak, egyre inkább a polgári pártok által képviselt jobboldal és a szocialista párt vezette baloldal szembenállását jelentették.

III./ 3. A politikai kultúra sajátosságai

A Köztársasági Radikális Párt kormányzása időszakában kialakult politikai kultúra jelenítette meg a köztársasági rendszer összetartó erejét, annak 1930-as évekbeli kritikája ellenére egészen az 50-es évekig fenntartva annak népszerűségét. Ezen politikai kultúra egyik alapelve az individualizmus, az egyén természetes és elidegeníthetetlen jogainak elsőbbsége a közösségi érdekekkel szemben, amint az az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában, az állam és társadalom szerveződésének követelményeit rögzítő köztársasági alapidokumentumban megfogalmazást nyert. A Dreyfus ügy egyik fontos tanulságaként vonták le azt a következtetést a köztársaságiak, hogy a hatalom veszélyt jelent az egyén jogaira. Az olyan tekintélyelvű intézmények, mint a hadsereg és az igazságszolgáltatás az államérdek védelmének indokával korlátozzák az egyén alapvető szabadságjogait. Az ellenőrzés nélküli politikai hatalomnak az állampolgárt fenyegető veszélyére figyelmeztetett a filozófus Alain a „Le citoyen contre les pouvoirs”(Az állampolgár a közhatalom ellen) című művében. Az egyén jogaira veszélyt jelentő hatalom ellenőrzésének, korlátozásának intézményi garanciája a parlament központi szerepének biztosítása az intézményrendszerben, amely a népszuverenitásnak, mint az egyetlen törvényes akaratnak a megtestesítője. A köztársasági rendszer és a parlamenti túlsúlyt biztosító intézményi berendezkedés egészen az 1950-es évekig szinonim fogalmak voltak, a köztársasági hagyomány egyik alapértékét jelenítve meg.

A köztársasági politikai kultúra következő jellemzője a laicizmus, amely jelenti a forradalomból eredeztethető antiklerikalizmust, az állam és az egyház szétválasztására, az egyház hatáskörét vallási kérdésekre korlátozó törekvést, amely a III. Köztársaság alapítóinak pozitívista indíttatásából fakadt. A vallási kérdéseknek a korszakban éles politikai megosztó szerepük volt, a monarchisták és a republikánusok küzdelmében a politikai választás és a vallási meggyőződés között közvetlen kapcsolat állt fenn. A köztársaságiak alapvető célja az egyház mindennemű befolyásának elhárítása volt az állam és a társadalom életéből, mivel véleményük szerint ez képezte akadályát a republikanizmus eszméi terjedésének. Az egyház befolyásának visszaszorítása az - ebben kulcsszerepet játszó - oktatásban jelentette a köztársaságiak fő törekvését, kivéve ezzel a klérus kezéből a fiatalok képzésének kizárólagos jogát. Ezt a célt szolgálták az 1880-86-os iskolai törvények. A világi, kötelező és ingyenes elemi iskola vált a rendszer egyik legfontosabb intézményévé, amelynek vitathatatlan sikere a tanítók erkölcsi és szellemi tekintélyével magyarázható, akik a szaktárgyi ismeretek mellett erkölcsi nevelést és állampolgári ismeretek oktatását is biztosították tanulóiknak. A Jules Ferry által az 1880-as évek elején kezdeményezett és végül 1909-ben elfogadott program előírta a pedagógusoknak az állam eredetének, szerepének, a hatalom különféle formáinak, a republikánus rendszer felsőbbrendűségének magyarázatát. Ferry ugyanakkor fontosnak tartotta azt is, hogy az iskola ne foglalkozzék a napi politika kérdéseivel, a tanár nem fejthette ki egyéni véleményét a különböző politikai irányzatokkal kapcsolatban, csak a vita tárgyát nem képező témákat oktathatta. Az iskolai törvényekhez hasonló antiklerikális szellemben született a polgári válást engedélyező 1884. évi törvény valamint a parlamenti ülészakokat megelőző ima eltörléséről szóló törvény. Az antiklerikalizmus megerősödéséhez nagyban hozzájárult a katolikus egyháznak és a dreyfusellenes erőknek a konzervatív szövetsége, amely azután 1904-ben elvezetett a katolikus tanítórendek felosztatásához, iskoláik bezáratásához, illetve az állam és az egyház szétválasztásáról szóló 1905-ös törvényhez. A közoktatás mellett az állami

intézmények laicizálását is előírta az említett törvény. A hagyományosan katolikus, monarchista tömegek körében a köztársasági rendszer elfogadását nagyban elősegítette XIII. Leó 1892-es francia nyelvű – „Gondok közepette” című – enciklikája, amelyben a köztársasághoz történő csatlakozásra, a „ralliment”-re szólította fel franciaországi híveit.⁴⁹ A radikális köztársaság kezdeti militáns antiklerikalizmusa az állam és az egyház szétválasztásával és a Vatikánnal való diplomáciai kapcsolatok 1921-es felvételével háttérbe szorult. A laicizmus az állam és az egyház szétválasztásán túlmenően az állam pártatlanságát, a különböző vallások gyakorlásának tiszteletben tartását jelentette a hatóságok részéről a lelkiismereti szabadság szellemében. Az állam és az egyház közötti konfliktusos viszonynak a francia politikai kultúrában továbbélő hagyományát mutatják az egyházi oktatás finanszírozásával kapcsolatban az 1990-es évek elején folytatott heves viták és tiltakozó mozgalmak.

A köztársasági rendszer megszilárdulásával a nemzethez való tartozást kifejező állampolgáriság jelentéstartalmában is változás történt. A fogalom elvált a forradalomból eredeztethető elvont közösséghez tartozás jelentésétől, az általános választójog gyakorlásával fokozatosan individualizálódott és egyre inkább egy jogilag meghatározott állapotot, a jogállamhoz való viszonyt fejezte ki. Az így kialakuló nemzeti egység révén a munkásság társadalmi integrációját is megvalósíthatónak látták. A konzervatívok számára ezzel szemben a nemzethez való tartozás nyelvi, kulturális kötődést, érzelmi kapcsolatot jelentett. A századfordulótól megjelentek ennek szélsőséges, idegenellenes, faji elkülönülésig elmenő értelmezései, kihasználva a nacionalizmus és revánsvágy terjedését.⁵⁰

A politikai kultúrát meghatározó individualizációs és szekularizációs folyamat jelentős társadalmi átalakulásokkal együtt bontakozott ki, amelynek legfőbb sajátossága a gazdasági modernizáció okozta társadalmi átstrukturálódás eredményeként jelentkező középosztályosodás volt. A középosztályon belül a század végétől egyre inkább meghatározó

szerepet töltenek be a szabad foglalkozású és a bérből élő értelmiségiek, akiket az állami bürokrácia, valamint a banki, ipari és kereskedelmi szektor foglalkoztatott. Az aktív népesség fele ugyanakkor még a mezőgazdaságban dolgozott, az urbanizáció folyamat lassan és egyenetlenül haladt előre.⁵¹ A kulturális különbségek csökkentésében, a republikánus eszme társadalmi integrációs szerepének érvényesülésében az oktatási rendszer hatásai mellett szerepe volt az 1889 óta egységesen kötelező katonai szolgálat bevezetésének, illetve a köztársasági rendszer azon sajátos szertartásainak, szimbólumainak, amelyek annak a forradalom időszakában gyökerező hagyományaihoz kapcsolódtak. A július 14.-i ünnepségek, fáklyásmenetek, bálók, a trikolórral feldíszített középületek, a Marseillaise nemzeti himnuszátétele, Marianne figurája, illetve a forradalmi misztikát sugárzó köztéri szobrok jelentős mértékben hozzájárultak a közgondolkodás átalakulásához, az ország republikánussá válásához.

III./ 4. A szociálpolitika jellemzői

A köztársasági politikai kultúra meghatározó elve volt a fokozatos társadalmi előrelépés lehetőségének biztosítása a társadalom – elsősorban annak többségét kitevő kistulajdonosi középosztály – számára, amely program a köztársasági szociálpolitikában öltött testet. A szociálpolitika a republikánus rendszer azon elemének tekinthető, amely meghatározó módon hozzájárult annak népszerűségéhez egészen az 1950-es évek végéig.

A köztársaságiak a Condorcet-i eszmék alapján fogadták el azt az elméletet, hogy az egyén fejlődése nem csupán szellemi, hanem társadalmi természetű is és hogy a köztársasági rendszer biztosítja ezen társadalmi előrelépés garanciáját. A köztársasági állam szerepe abban áll, hogy elhárítson minden akadályt, biztosítsa az egyén társadalmi haladásának feltételeit. Nem a társadalom egészének, hanem csak a legjobbaknak az előrelépéséről lehet szó, akiknek

a száma a fejlődés folyamán egyre inkább gyarapodni fog és ebben a folyamatban a liberális állam feladata az esélyegyenlőség megteremtése.⁵²

A társadalmi fejlődés mikéntjének értelmezésében lényeges különbség volt a köztársaságiak körében a liberális és a radikális felfogásúak között. A liberális felfogás szerint – amely a XIX. század végéig meghatározó volt – nem az állam feladata a szociális kérdés megoldása, az a piacgazdasági mechanizmusok révén oldódik meg, az állam csak a szükséges feltételeket biztosítja ahhoz. Úgy ítélték meg, hogy az állam feladata a kedvező törvényi feltételek kialakítására korlátozódik, elhárítva ezáltal minden akadályt a társadalom erőinek szabad tevékenysége elől. Ebben az összefüggésben kell értelmeznünk azt az 1884-es Waldeck-Rousseau-féle törvényt, amely a szakszervezetek tevékenységének engedélyezésével lehetővé tette a munkások számára érdekeik érvényesítését. A liberális nézetek szerint a kedvező törvényi feltételek kialakításával az egyén társadalmi felemelkedése biztosított, mégpedig az oktatási rendszernek köszönhetően, amelynek kötelező és ingyenes jellege a társadalom valamennyi tagja számára garantálja az esélyegyenlőséget. A kultúra elsajátításának vagyoni különbségekből fakadó akadályát állami ösztöndíjak rendszerével kívánták áthidalni, amely rendszer a XX. század első felében elősegítette egy szellemi elit kialakulását, valamelyest kompenzálva a szerényebb családi háttérből fakadó hátrányokat. Jules Ferry-ék úgy vélték, hogy az oktatás általánossá válása a tudatlanság felszámolásával fokozatosan megszünteti majd a társadalmi osztályok közötti ellentéteket⁵³

A radikálisok ezzel szemben kezdettől fogva azt vallották, hogy az állam részéről sokkal nagyobb mértékű beavatkozásra van szükség a társadalmi viszonyok területén, mivel a piacgazdasági mechanizmusok kiszolgáltatják a szegényeket, a gyengéket a hatalom birtokosainak, és az államnak kötelessége a kistulajdonosok megvédése a nagytőke korlátozása, a gazdaság ellenőrzése, a tőkekoncentráció szabályozása eszközeivel. Az állami beavatkozás révén korlátozott liberalizmus nézetei a radikálisok hatalomra jutásának

előestéjén Léon Bourgeois „szolidarizmus” felfogásában találták meg elméleti megalapozásukat. Ennek alap gondolata azon quasi szerződés, amely az egyén és a közösség között jön létre és amelynek alapján az állam mindenkitől megkövetelheti társadalmi kötelezettségének teljesítését a közösség javára. Az állami beavatkozás joga ebben találta meg elméleti megalapozottságát, amely beavatkozás az egyénnek a társadalom felé meglévő adósságainak kiegyenlítésére korlátozódik és amelyet követően az egyén teljesen szabadon rendelkezhet javaival. A radikálisok szociális programja a magántulajdon tiszteletén és védelmén alapult, harcot hirdetve az egyén szabadságára veszélyt jelentő nagytőke hatalma ellen, meghirdetve a bányák, csatornák, vasutak és nagy szolgáltató vállalatok nemzeti tulajdonba vételét. Az államnak kötelessége a társadalom számára biztosítani olyan szociális törvényi keretek kialakítását, mint a munkaügyi jogszabályok, a női és gyermekmunka szabályozása, a dolgozói balesetbiztosítás, a kollektív szerződések rendszere, szociális gondozói hálózat megteremtése. Hosszú távon pedig meg kell szüntetni a bérmunkát, mindenki számára lehetővé tenni a tulajdonhoz való hozzájutást, megteremtve ezáltal azt a kis-és középtulajdonosi társadalmat, amelyben a termelőeszközök tulajdona garantálja a szabadságot. Mindennek megvalósításához az állam a magas jövedelmeket megadóztatja és az újraelosztás révén ebből támogatja a szociálisan rászorulókat.⁵⁴

A radikálisok szociális programja, amely a XX. század elejétől a III. Köztársaság egész időszakában érvényben volt elutasította a marxizmus osztályharcelméletét, a társadalmi osztályok közeledését, megbékülését hirdetve a társadalmi szolidaritásra alapozva felfogását. A szociális program megvalósítása azonban nem kevés akadályba ütközött. A jövedelemadó bevezetésére 1895-96-ban először kísérletet tevő Léon Bourgeois – kormányt a Szenátus megbuktatta. Joseph Caillaux kormányának 1911-es kísérlete sem vezetett eredményre, de az 1914. áprilisában győztes baloldalnak végül sikerült azt elfogadtatnia, még ha annak bevezetése a háború miatt néhány évet késett is.

A szociális program sikere vitathatatlanul az oktatás területén volt a legnagyobb. A köztársasági állam minden gyermek számára biztosította a kötelezővé tett ingyenes elemi oktatás feltételeit, az ösztöndíj rendszer révén igyekezvén ellensúlyozni a hátrányos társadalmi helyzetből adódó hátrányokat, amely azonban csak szűk kör továbbtanulását tette lehetővé. A társadalmi előrelépés gátlótényezőjeként jelentkezett az, hogy az elemi oktatás ingyenességével szemben az 1920-as évek végéig a középfokú oktatás költségtérítéses maradt. Az iskolaszervezet reformjaként egyesítették az általános iskola és a középiskola alsóbb évfolyamainak oktatási programjait és oktatói gárdáját, amely reformot a középfokú oktatás 1928-ban történt ingyenességének bevezetésével sikerült továbbvinni.

A köztársasági szociális program alapvető célkitűzése a kistulajdonosi társadalom megteremtése volt, amelynek modelljét a falusi családi gazdaságok jelentették. Az állam a törvényalkotás révén segítette ezt a kigazdasági formát, olcsó hitelekkel támogatva a földvásárlásokat, a kis-és középgazdaságot téve a falusi gazdálkodás szervezeti modelljévé, megnyerve ezen jelentős számú - a köztársasággal szemben sokáig bizalmatlan - agrárnépességet a rendszer számára. A kereskedelem és az ipar területén a kistulajdont nehezebb volt megvédeni a modern termelés és elosztás nagyüzemi formáival szemben. Az 1880-as kereskedelmi – és iparüzési adóról szóló törvény jelentős kedvezményt biztosított a kis- és középvállalkozók számára, ugyanakkor hátrányosan érintette a nagyáruházakat, az 1912-es törvény pedig újabb adókkal sújtotta a több áruházzal rendelkező üzletláncokat. E politika eredményeként a kiskereskedők és kisiparosok száma jelentős mértékben növekedett. Az ipar területén sem volt könnyű összeegyeztetni a republikánus szociálpolitikát a vállalati koncentráció folyamatával. A nagyvállalatoknál a dolgozói részvényvásárlás lehetőségének szorgalmazásával kívánták érdekeltté tenni a munkásokat a vállalatnál keletkező profit növelésében, mintegy résztulajdonossá téve őket. Az erre vonatkozó Goblet-féle törvényjavaslat sokáig igen nagy népszerűségnek örvendett, a gyakorlatban azonban csak

korlátozott eredményeket hozott. Az ipari szövetkezetek létrehozására irányuló intézkedések sem igazolták a köztársaságiak várakozásait.⁵⁵

A köztársasági szociálpolitika azáltal, hogy az adópolitika eszközeivel próbálta ellensúlyozni a vagyoni különbségeket, az oktatási rendszer révén kívánta segíteni a társadalmi elitbe való felemelkedést, valamint szorgalmazta a tulajdonosi-munkavállalói státus elérését, teljes mértékben megfelelt a középosztályosodó francia társadalom alapvető törekvéseinek. A középosztályok – amely fogalom a munkásság és parasztság valamint a polgárság közötti igen heterogén társadalmi helyzetű, jövedelmű és életvitelű társadalmi réteget jelöl - közös jellemzője a társadalmi felemelkedésre, a polgári életmód megteremtése való törekvés. A középosztályok kategórián belül - amely 1906-ban a francia társadalom 49%-át alkotta - hagyományosan megkülönböztették a független középosztályokat (kistulajdonos kereskedő, iparos ,gazdálkodó, független munkavállaló, szabadfoglalkozású orvos, ügyvéd, gyógyszerész), valamint a bérből és fizetésből élőket (hivatalnok, alkalmazott).Ezen foglalkozási csoportok képviselői rendelkeztek bizonyos mértékű tulajdonnal, vagyonnal, üzlettel, rendelővel vagy felsőfokú végzettséggel, társadalmi helyzetük azonban még nem volt eléggé stabil, a gazdasági körülmények, a politikai helyzet kedvezőtlen alakulása az alsóbb társadalmi rétegek közé való visszacsúszást jelenthette számukra. Ezzel magyarázható részükről mind a kapitalista, mind a szocialista perspektíva elutasítása, mivel a kapitalizmus a tőkekoncentráció révén veszélyeztette a még eléggé meg nem alapozott vagyoni helyzetüket, a szocializmus pedig a maga társadalmi egyenlősítő célkitűzésével akadályozta a társadalmi felemelkedési törekvéseiket. A középosztály ezzel a kettős fenyegetettséggel szemben támaszkodott a köztársasági államra, amelynek szociálpolitikájával való azonosulása sokáig biztosította a rendszer szilárdságát. A középosztályi kategórián belül az 1930-as évekre lényeges belső átalakulás következett be. Az 1906-os 49%-os össztársadalmi arányon belül 42% volt a független középosztály részaránya a bérből és fizetésből élők 7%-ával szemben,

addig ezen utóbbiak aránya a 30-as évekre csaknem megduplázódott (13%), amely folyamat meghatározó lesz a háború utáni időszak társadalmi átrétegződésében.⁵⁶

A felvázolt szociálpolitika az I. világháborút megelőző években a radikálisok kormányzása időszakában érte el népszerűségének csúcspontját. Vonzereje a középosztályokon túl a munkásságra is kiterjedt, jelentős mértékben hozzájárulva a reformizmus térhódításához a szocialista mozgalomban. A háborút követően azonban az infláció igen súlyosan érintette a társadalmi előrejutás alapját jelentő pénzügyi megtakarításokat. A 20-as évek második felének Poincaré-féle stabilizációs kísérlete rövid időre visszahozta a stabilizáció tartósságának reményét, mindez azonban illúziónak bizonyult a 30-as években kibontakozó gazdasági válsággal. A szociálpolitikai modell a gazdasági-társadalmi környezet megváltozása ellenére csak az 1960-as évekre bekövetkezett gazdasági konjunktúrával és társadalmi átalakulással veszítette el hatását. Utalnunk kell ugyanakkor ezen szociálpolitika negatív következményeire is, amennyiben a kistulajdonosi társadalom megteremtésének törekvése a gazdasági növekedés lassító tényezőjeként is hatott, a modernizációval, az ipari koncentrációval szembeni ellenállása miatt késleltetve az ezzel kapcsolatos szociális törvényhozást a kis- és középtulajdon védelme érdekében. A szociális törvényhozás területén mutatkozó elmaradást bizonyítja, hogy ezen a téren még az arisztokratikus berendezkedésű Németország is megelőzte Franciaországot.

III./ 5. A gyarmatpolitika az I. világháborúig

A köztársasági politikai kultúra integráns részének tekinthető a gyarmatbirodalom kialakításának törekvése, amely szorosan kapcsolódott a rendszer ideológiai gyökereihez, a forradalomból eredeztethető azon egyetemes küldetéstudathoz, amely elsődleges célkitűzéssé tette eszméinek terjesztését, az elnyomott népek felszabadítása és civilizálása érdekében. A

civilizációs misszió elvének megfogalmazásában Condorcet, „Az emberi szellem fejlődésének történelmi vázlata (1794) című művének volt meghatározó szerepe, amely nagymértékben hatott a III. Köztársaság gyarmatpolitikája ideológiai bázisának kialakítására. A köztársaság alapítói számára Franciaország nemzeti nagysága szorosan összefüggött a gyarmati területek birtoklásával, civilizációs kisugárzó hatásának kiterjesztésével. Bizonyos logika érvényesül abban, hogy a gyarmatosítás kezdeményezői között ugyanazon személyek nevével találkozunk, akik a köztársasági oktatáspolitikai kidolgozói voltak, mint Jules Ferry vagy Paul Bert. Számukra a gyarmatosítás egyik indoka – a gazdasági és politikai motivációk mellett – az elmaradott népek kulturális színvonalának emelése volt. Meg voltak győződve arról, hogy az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának eszmeiségén alapuló liberális, demokratikus köztársaság eszméje háttérbe szorítja majd a „primitív mentalitásokat”, a barbár szokásokat, a rabszolgaságot, a „mandarinok fanatizmusát”. A forradalom eszmeiségéből fakadó nagyszerű elvek azonban nem homályosíthatják el mindazon igazságtalanságokat, kegyetlenségeket amelyek a gyarmatosítás velejárói voltak.⁵⁷

A gyarmatosítás kérdését a köztársasági külpolitika egészének összefüggésében szükséges vizsgálni, ami a pacifizmus és a nemzetvédelem alapelvein nyugodott. Az 1870-es 80-as évek Európájának meghatározó hatalma a bismarcki Németország volt, szemben egy katonailag valamelyest meggyengült, diplomáciailag elszigetelt, de gazdaságilag továbbra is nagyhatalomnak számító Franciaországgal. A III. Köztársasági vezetők a Császárság háborús kalandorságával szemben pacifista külpolitikát folytattak, igyekezvén elkerülni újabb háborús konfliktusok veszélyét, ezért is léptek fel határozottan a boulangizmus ellen, amely felszította a revansvágyat Németországgal szemben. A Dreyfus ügy óta a baloldal egyértelműen elhatárolta magát a sovíniszta nacionalizmustól, amelynek fő képviselőjévé a jobboldal, legfőképpen a szélsőjobboldal vált. A jobboldal a hadseregben látta a rend illetve a nemzeti hagyományok megőrzésének legfőbb garanciáját, kihasználta a németellenes közhangulatot,

valamint a július 14-i katonai parádékat kísérő hazafias lelkesedést. A köztársaságiak a nacionalizmushoz hasonlóan elutasították a szélsőbaloldal, elsősorban a szindikalisták által képviselt antimilitarizmust is. A pacifizmus és a nemzetvédelem alapelveinek harmonizálását olyan nemzetközi jogi keretek megteremtésével kívánták megvalósítani, amelyek biztosítják a háború elkerülését, a nemzetközi konfliktusok megoldására pedig nemzetközi bíróság illetve „civilizált nemzetek társaságának” létrehozását javasolták.⁵⁸ Miután világossá vált az, hogy a frankfurti békeszerződés revíziójára, Elzász-Lotaringia tárgyalásos úton történő visszaszerzésére semmi esély nincs, a revansra alapozott külpolitikai törekvések nem vezetnek eredményre, Jules Ferry az Európán kívüli gyarmati terjeszkedésben ismerte fel annak lehetőségét, hogy Franciaország visszaszerezze nagyhatalmi szerepét. Franciaország részvétele az 1878-as berlini kongresszuson az első fontos diplomáciai lépésnek tekinthető ennek érdekében, ahol is mind Anglia mind pedig Németország részéről szabad kezet kapott ahhoz, hogy a tengerentúli gyarmatosítás révén találjon kompenzációt kontinentális veszteségeiért.

A gyarmatbirodalom kialakítása ideológiai bázisának megteremtésében Jules Ferry 1885 júliusi képviselőházi beszédét tartják meghatározónak, amelyben – a hatalomból ekkorra már félreállított politikus - átfogó indoklását adta azon gyarmatpolitikának, amelyet még az általa vezetett kormány indított el. A gyarmatosítás politikai céljaként egyértelműen Franciaország nagyhatalmi szerepének visszaszerzését jelölte meg, a gazdasági megfontolások közül pedig új nyersanyagforrások, illetve piacok megszerzését, kedvező tőkebefektetési lehetőségeket, amelynek különös jelentőséget adott az évtizedes gazdasági pangás Nyugat-Európában. A gazdasági és politikai okok mellett hangsúlyt kapott a gyarmatosítás már említett civilizációközvetítő szerepe az elmaradott népek kulturális felemelésében⁵⁹ Ferry gyarmatpolitikájának fő ellenzői a monarchista jobboldal és a radikális baloldal részéről kerültek ki. A jobboldal túl költséges és nagy embervesztéssel járó vállalkozásnak tartotta a

gyarmati expedíciókat, amelyek gyengítik az ország védelmi képességeit, elvonják erőit az észak-keleti határ megerősítésétől, megkérdőjelezték egyben a francia kultúra befogadásának esélyeit a gyarmati társadalmak részéről. A radikális baloldal pedig az idegen népek kifosztását, a népek önrendelkezési jogától való megfosztását állította kritikája középpontjába. A parlamenti többség, amely elsősorban saját újraválasztásának előkészítését tekintette elsődleges céljának, elhárított minden olyan kísérletet, amely az adók emelése révén finanszírozta volna ezen igen költséges vállalkozásokat és amelyet amúgy is félelemmel töltött el a boulangizmus keltette nacionalista hullám. A boulangista válságot követően, a gyarmatosítás első hullámának eredményei nyomán 1891 őszén kezdett kialakulni a parlamentben egy „gyarmati párt”, amely az Eugène Étienne, oráni képviselő vezetésével létrehozott Francia Afrikai Bizottságban fogta össze a gyarmatosítás folytatásának híveit. A Bizottság egy a Mediterráneum és a Guineai öböl között kialakítandó Francia-Afrika megteremtésének programjával lépett fel és éppen Jules Ferry korábbi érvelésével sikerült megnyernie a közvélemény jelentős részét a gyarmatosítás ügyének. Mindebben szerepet játszott a külpolitikai helyzet kedvező alakulása, a francia-orosz szövetség létrejötte, amely Franciaország javára egyensúlyozta ki az európai hatalmi erőviszonyokat. Mintegy tíz éven keresztül sikerült a „gyarmati pártnak” megnyernie a parlamenti többség támogatását és elérnie a gyarmati expedíciók folytatásának támogatását.

Franciaország a XX. század elejére a maga 11 millió km²-es gyarmati területével és annak 43 milliós lakosságával a második legnagyobb gyarmatbirodalmat mondhatta magáénak az angol mögött. A gyarmatosítás eredményei kétségtelenül nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Franciaország mind politikai, mind katonai, mind pedig kulturális téren visszaszerezze, illetve megerősítse világhatalmi tekintélyét, mintegy exportálva a köztársasági eszmét Európán kívüli területekre is. Mindez egy modern republikánus Franciaország-kép közvetítését jelentette, a nagy forradalom eszmei örökségéből táplálkozó köztársasági hagyomány

népszerűsítését a gyarmatosított népek körében. A köztársasági kulturális értékek terjesztésében meghatározó volt az 1889-es és az 1900-as párizsi világkiállítás hatása, a francia nyelv és civilizáció világméretű közvetítésében pedig az 1882-ben létrehozott Alliance Française-nek és az 1902-ben megalakított Francia Világi Misszióknak jutott fontos szerep⁶⁰

Ezen civilizációközvetítő szerep kulcsfontosságú intézménye a gyarmati területeken a köztársasági iskolarendszer volt, amely ugyanazon értékrendet volt hivatott közvetíteni tanulóinak mint az anyaország kis franciáinak. A francia iskolarendszerrel szemben kezdetben jelentkező kulturális ellenállást Algériában a századfordulótól kezdve váltotta fel az iránta megnyilvánuló fokozódó érdeklődés, különösen azután, hogy a tanítók a helyi (Bouzareah-i) tanítóképzőben végzett öslakos értelmiségiek köréből kezdtek kikerülni. A köztársasági rendszer laicizmusa az iszlám vallásnak a muzulmán társadalmakban betöltött meghatározó szerepe miatt a gyarmati területeken nem érvényesülhetett.⁶¹ A köztársasági eszmék éppen azon gyarmati értelmiségi elit szellemi fejlődésében játszottak meghatározó szerepet, amely azután az I. világháború után megerősödő nemzeti felszabadító mozgalom vezetőit adta.

Az első világháború előtt a Maghreb-országokban kialakuló nemzeti mozgalmak képviselői a gyarmatosítók által népszerűsített francia forradalom eszmevilágában, a republikánus értékekben találták meg példaképüket. Algériában és Tunéziában - az ifjútörökök mozgalomához hasonlóan - az ifjúalgériaiak és ifjútunéziaiak fő törekvése az volt, hogy a „modern nemzetek legfejlettebb formájának” tekintett Franciaország szintjére emeljék országukat, amelyet a francia eszmék, a modern tudományok elsajátítása és közvetítése révén láttak megvalósíthatónak. A tunéziaiak programjában szerepelt az a politikai reformtörekvés, hogy a helyi döntéshozó testületekbe általános választások útján kerülhessenek be az öslakosság képviselői. 1911 novemberi és 1912 februári ezzel kapcsolatos tömegmegmozdulásaikat követően azonban a gyarmati hatóságok száműzték a nemzeti mozgalom vezetőit. Algériában a hadkötelezettség 1908-as bevezetése elleni tiltakozások

szervezésében játszottak meghatározó szerepet az ifjú csoportok, a sorozás megkezdődésével azután éppen a francia hadseregben letöltött katonai szolgálatuk során szerzett érdemeikre hivatkozva követeltek maguknak képviselőket a gyarmati döntéshozó testületeiben. A francia miniszterelnökhöz ezzel kapcsolatban eljuttatott petíciójukat azonban a kormány elutasította.⁶² Az „ifjú” csoportok politikai törekvései az első világháború előtt a gyarmati rendszer bizonyos reformjának szükségességére kívánták felhívni a francia közvélemény figyelmét. Alapvető célkitűzésük az volt, hogy a polgári szabadságjogok megszerzése révén integrálódjanak a francia társadalomba, ugyanakkor a többség nem kívánta a francia állampolgárságot, mivel az szembeállította volna őket az iszlám vallás előírásaival, amelyekhez szorosan kötődtek. A Francia Köztársaság gyarmati hatóságai határozottan felléptek a kibontakozó nemzeti mozgalmakkal szemben, amelyek programja éppen a republikánus rendszer ideológiai forrásához, a francia forradalom eszméihez kapcsolódott. A gyarmati társadalmakon belül külön rétegeként kezdett kialakulni az értelmiség amelyben az iszlám egyetemeken végzett hagyományos vallási értelmiség mellett egyre fontosabb szerepet játszott a francia iskolákban végzett kettős kulturális kötődésű értelmiség, amelynek a nemzeti eszme képviselőjében meghatározó szerep jutott.⁶³

Hivatkozások

30. Berstein-Rudelle:i.m. 130.o.
31. Berstein-Rudelle: i.m.: 150.o.
32. Vimbert: i.m.102. o.
33. Vimbert:i.m. 96.o.
34. Nicolet: i.m.: 171-172.o.
35. Vimbert: i. m.96.o.
36. Berstein-Rudelle: i.m. 151.o.
37. Berstein-Rudelle: i.m. 152-153.o.
38. Vimbert: i. m. 89.o.
39. Nicolet: i.m.:435-436. o.
40. Berstein-Rudelle: i.m.: 155.o.
41. Odile Rudelle: La République absolue Aux origines de l' instabilité constitutionnelle de la France républicaine (1870-1889) Paris , 1982
42. Odile Rudelle: La République absolue , Paris , 1982 . 289-290.o.
43. Berstein-Rudelle: i.m.: 131.o.
44. Berstein-Rudelle: i.m.:138.o.
45. Nicolet: i.m.: 276.o.
46. Odile Rudelle: La République absolue, Paris ,1982. 293.o.
47. Johancsik János: A demokratikus pártrendszer Franciaországban a 20. században Politikatörténeti füzetek IX. , 1998. 13-14.o.
48. Serge Berstein- Pierre Milza : Histoire de la France au XXème siècle (1900-1930) Editions complexe , 1990 . 40-41.o.
49. Vadász Sándor: A francia republikanizmus in.:Rubicon 200/1-2 59.o.
50. Haskó: i.m.:84.o.

51. Haskó:i.m.: 78-79.o.
52. Berstein-Rudelle: i. m.: 190-191.o.
53. Berstein-Rudelle: i.m.:167-168.o.
54. Berstein-Rudelle: i. m.: 194-195.o.
55. Berstein-Rudelle: i. m.: 201.o.
56. Berstein-Rudelle: i. m.:204-205.o.
57. Maurice Agulhon: La République de Jules Ferry à François Mitterrand (de 1880 à nos jours) Hachette , 1990 , 550.o.
58. Berstein-Rudelle: i. m.: 170.o.
59. Rebérioux (M): La république radicale? (1871-1914) Paris ,Seuil 1975 132-133.o.
60. Berstein-Milza: i.m.: 204.o.
61. Claude Liauzu: L'Europe et l' Afrique méditerranéenne Édition complexe , Paris ,1994 59.o.
62. J. Nagy László: Az arab országok története a XIX.-XX. században Eötvös Kiadó, Budapest, 1997 , 40.o.(ezen túl: J. Nagy L. i.m. I.)
63. Benjamin Stora: L' effet „89” dans les milieux immigrés algériens en France (1920-1960) (in: Les Arabes, les Turcs et la Révolution française , ÉDISUD Revue du Monde musulman et méditerranéen,1990. 230.o.

IV . A köztársasági rendszer kritikája a két világháború között

IV./ 1. Az államreform kísérlete az 1930-as években

A köztársasági rendszer első világháború utáni kritikáját a századfordulón kialakult társadalmi rendet átalakító gazdasági válság indította el, amely változásokhoz az nem volt képes megfelelően alkalmazkodni .Ezen kritika mindenekelőtt a politikai intézményrendszer működését érintette, amely a maga nemzetgyűlési túlsúlyú berendezkedésével és gyenge végrehajtó hatalmával nem volt képes megfelelni a gyors politikai döntéshozatalt, hatékony adminisztrációt igénylő modern állammal szemben támasztott követelményeknek. A politikai választóvonal az állam erőteljesebb beavatkozását igénylő un. revizionisták és a politikai hatalmukhoz, az intézményi status quo-hoz ragaszkodó konzervatív köztársasági erők között alakult ki az 1920-as évektől. Az 1932/33-as gazdasági válság felerősítette az intézményi revízió követelését, amelynek újabb lendületet adott az 1934 februárjában kibontakozó politikai válság. A 30-as évek elejének államreform kísérlete az 1934 februári antiparlamentarista puccskísérlettel összekapcsolva a republikánus hagyomány védelmének reakcióját váltotta ki a konzervatív köztársaságiak részéről, levéve ezzel a napirendről az államreform kérdését. Ezen államreform elképzelések azután 1946–ban, de főként 1958-ban valósultak meg , még ha ezen kontinuitásra sem a IV. sem pedig az V. Köztársaság vezetése hivatalosan nem hivatkozott, amelynek fő oka a III. Köztársaság politikai intézményrendszerének háború utáni elutasítása volt. Az államreform kísérlete, az ahhoz való viszony kérdése jelentős mértékben átrendezte az 1930-as évek politikai erőviszonyait⁶⁴

Az államreformra vonatkozó első politikai elképzelések a konzervatív erők 1919-es választási győzelmének következményeként a radikálisok és konzervatívok összefogásával létrejött Nemzeti Blokk időszakához kapcsolódtak, majd 1924–ben öltöttek szervezeti formát

Millerand Nemzeti Republikánus Ligájában. Fő reformkövetelésük az volt, hogy a végrehajtó hatalmat a parlament feloszlatási jogával kell felruházni, és a Szenátus ezzel kapcsolatos vétójogát meg kell szüntetni, amely politikai követelések egyértelműen jelezték egy új politikusi generáció fenntartásait a köztársasági intézményrendszer működésével kapcsolatban. A balközép 1924-es választási győzelme, a köztársasági hagyomány védelmére megalakult Cartel des Gauches rövid kormányzása ellenére egyértelművé vált a politikai centrumot képviselő radikálisok belső megosztottsága, súlyos belső vitái a társadalmi reform kérdésében és a balközép átmeneti hatalmát 1926-tól 1932-ig újra konzervatív kormányzás váltotta fel.

Az államreform kérdése az 1920-as évek végén csak szűkebb körű jogi viták szintjén jelentkezett és csak később, 1933-tól, a gazdasági válság időszakában vált állandó parlamenti csatározások tárgyává, ismertté a közvélemény előtt. A gyenge – átlagosan félévenként egymást váltó - kormányok alkalmatlannak bizonyultak a válság kezelésére. A választási rendszer aránytalanul nagy képviseletet biztosított a radikálisok hagyományos társadalmi bázisát képviselő vidéki és kisvárosi polgárságnak, amely konzervatív nézeteket vallott gazdasági és politikai kérdésekben, ellenezve a reformokhoz szükséges adóemeléseket. A 30-as évek elejétől a közvélemény fokozatosan kiábrándult a rendszerből, felerősödött a parlamenti túlsúlyú rezsím kritikája. Ennek egyik reformkísérletét jelentette André Tardieu programja, ami a parlamenti intézmények megreformálására és az angol egyfordulós többségi választási rendszer bevezetésére, egy bipoláris pártrendszer kialakítására irányult. Elképzelései szerint a pártrendszer egyik fő erejét egy nagy liberális konzervatív párt a másikat pedig a szocialista baloldal alkotná, így megszüntetve a politikai erők szétaprózódását. (De Gaulle hasonló kísérlettel próbálkozott 30 évvel később) Tardieu reformprogramját 1932-ben a képviselőházi jóváhagyással szemben a szenátus elutasította, majd a Baloldali Kartell hatalomra jutása végleg levette azt a napirendről.⁶⁵

A baloldal prominens személyiségeit diszkreditáló, 1934 elején kirobbant pénzügyi-politikai botrány, a Stavisky ügy jó ürügyet szolgáltatott a szélsőjobboldal számára a köztársasági rendszerrel szembeni gyűlöletkeltéshez, a kormány megbuktatásához. Az 1934 februári politikai válság jelentős lökést adott a revíziós kampánynak, széleskörű politikai összefogás kialakulását eredményezve a mérsékelt jobboldal, bizonyos radikális és szocialista csoportok között, amelyek fő követelése a pénzügyi válság megoldása, a pénzügyi-politikai botrányok elleni tiltakozás volt. Ezen csoportok az 1934 február 6-i eseményekben nem fasiszta puccskísérletet láttak, hanem olyan vészjelzést, ami a rendszer sürgős reformjának szükségességére figyelmeztetett. Ennek megvalósítására a Doumergue-féle Nemzeti összefogás kormányában láttak garanciát, amely az államreform mellett kötelezte el magát.

Az államreformra vonatkozó tervek és az azokat képviselő irányzatok sokszínűsége ellenére a revizionisták körében konszenzus alakult ki az intézményi válság jellegének megítélésében, illetve az annak megoldására vonatkozó javaslatokban, amely szerint a rendszer irányítási válsága és hatékonysági problémái az államhatalom gyengeségéből fakadnak, ezért a következő területeken látták elengedhetetlennek a reformokat:

- A végrehajtó hatalom megerősítése a miniszterelnöki funkció nagyobb önállóságának biztosításával, hatékony hivatali apparátussal támogatva azt. A végrehajtó és a törvényhozó hatalom közötti egyensúly megteremtése azzal, hogy a parlament feloszlatásának jogát a gyakorlatban is visszaadják a végrehajtó hatalomnak, a Szenátus ezzel szembeni vétőjogát pedig megszüntetnék. A végrehajtó hatalom hatékonyságának növeléséhez, olyan eszközöket kívántak biztosítani számára, mint például. a referendum gyakorlata.

- A parlamenti munka racionalizálása a parlamenti fegyelem megszilárdítását célzó házszabály módosítással. A parlamenti interpelláció gyakorlatának szabályozása, a költségvetés megtárgyalására külön parlamenti ülészak biztosítása. A parlamenti bizottságok kormányzati tevékenységbe való illetéktelen beavatkozásának megszüntetése. A parlamenti

érdekcsoportok befolyásgyakorlásának visszaszorítása, a parlamenti kezdeményezési jog korlátozása a kiadások területén (vagy annak megszüntetésével, vagy pedig annak azon feltétellel való alkalmazásával, hogy azt csak bevételi kompenzációs javaslattal együtt lehessen benyújtani).

- Az érdekképviselő beintegrálása az államszervezet döntéshozatali mechanizmusába vagy a Gazdasági Tanács igazi gazdasági kamarává, érdekképviselői szervvé való átalakításával, vagy pedig a Szenátus helyett egy szakmai érdekképviselői parlamenti ház felállításával
- A választási rendszer átalakítása vagy a választójognak a nőkre történő kiterjesztésével, vagy pedig a családi szavazás rendszerének bevezetésével, illetve az arányos képviselői rendszer bevezetésével, kivonva ezáltal a képviselőket a helyi érdekek befolyása alól.⁶⁶

A felsorolt államszervezeti reformok jól tükrözték a köztársasági rendszer intézményi válságát, különböző mértékben megkérdőjelezve az annak összetartó erejét képviselő köztársasági hagyományt. A végrehajtó hatalom megszilárdítása, önállóságának biztosítása a parlament racionalizálásával alapjaiban tette kérdéssé a népszuverenitáson alapuló döntéshozói szabadság hagyományát, valamint a személyi hatalom kiépülésének veszélyét magában hordozó túl erős végrehajtó hatalom elutasításának tradícióját. A választási rendszer jellegének megváltoztatása, a családi jellegű, illetve a több jelöltös arányos rendszer bevezetése pedig ellentétben állt az egyéni képviselői hagyományával, még inkább igaz ez a második parlamenti háznak szakmai érdekképviselői való átalakítására vonatkozó elképzelésre, amely alapvetően megkérdőjelezte az egész politikai jellegű és nemzeti képviselői elvű parlamenti hagyományt.

A revizionisták közötti államreformmal kapcsolatos alapvető konszenzus ellenére három irányzat különböztethető meg körükben a megoldás módját illetően. Az első csoport a gazdasági érdekképviselői megvalósítását tekintette a legfontosabbnak, amely irányzat azonban nem tudott közvetlen befolyást gyakorolni a parlamenti körökre. A másik,

mérsékeltébb irányzat egyszerű parlamenti házszabály módosítással kívánta hatékonyabbá tenni a képviseleti rendszert. A harmadik csoport képviselői pedig az intézményi jogkörök újraelosztását kívánták a végrehajtó és a törvényhozó hatalom között az alkotmány felülvizsgálata révén.

Az irányzatok megosztottsága bizonyos mértékig magyarázatul szolgálhat a reformkísérlet megvalósításának sikertelenségére. Ennek alapvető oka azonban a Doumergue kormány kudarca volt, amely a február 6-i válság következményeit kihasználhatta volna az államreform megvalósítására, amely törekvés ekkor széleskörű támogatásra számíthatott volna. A kormány tevékenységének első hónapjaiban kedvező jelek mutatkoztak a reform végig vitelére. A közvélemény körében megvolt annak támogatottsága, amely hatással volt a parlamentre, ahol két parlamenti bizottság felállítására került sor a revíziós elképzelések tanulmányozására. A Marchandeauféle képviselőházi bizottság 1934 március 21-én meg is szavazta a Szenátus vétőjogának megszüntetését a parlament feloszlásában, valamint kedvezően fogadta a parlamenti munka racionalizálására, a kormányfői hivatal megerősítésére és a szavazati jog kiterjesztésére, a családi szavazási rendszer bevezetésére vonatkozó elképzeléseket is. Megvizsgálták azon javaslatokat is, amelyek a Gazdasági Tanácsnak egy a szociális partnerek közötti közvetítő, döntőbírói szervvé történő átalakítására vonatkoztak. A Marchandeauféle bizottság által megfogalmazott javaslatok a revizionista elképzelések egyfajta szintéziseként 1934 júniusára reális esély teremtettek az államreform megvalósítására. A nyugállományból visszahívott Doumergue azonban – aki kezdetben bízott a köztársasági hagyomány és az államreform összebékítésének lehetőségében – nem tudta kihasználni a parlamenti támogatást. Nemzeti egységre törekvő, a politikai erők közötti megbékélést kereső politikája nem vezetett sikerre, nem tudván meghaladni kormányának radikális és konzervatív irányzatai közötti ellentéteket, elszalasztotta a kedvező parlamenti reagálás biztosította lehetőségeket. A közvélemény a gazdasági válság egyre súlyosbodó következményeinek hatására elvesztette

bizalmát az intézményi reformoknak a pénzügyi problémák megoldásában való szerepében. 1934 őszére az államreform kérdése egyre inkább az intézményi válság szinonimája lett. Nem szerencsés módon történt az államreform javaslatok nyilvánosság elé tárása sem, mivel a kormányfő – a parlamenti pártokkal való előzetes tárgyalás mellőzve - szeptember 24-én rádióbeszédben jelentette be azokat a képviselőházi betérjesztés előtt, ami azonnal a személyi hatalom megerősítésének vádját váltotta ki a köztársasági hagyomány védelmezői körében. A képviselők között nem kevés ellenérzést keltett a végrehajtó hatalom parlamenti felosztatási jogának felvetése, amelyet - lévén ellentétes a szabad parlamenti döntéshozatal köztársasági hagyományával - Léon Blum megfogalmazásával „törvényesített államcsínynek” tekintettek. A Szenátus szintén ellenezett minden olyan javaslatot, amely csökkentette volna szerepét a kormányok lemondatásában. A Radikális párt 1934 októberi nantes-i kongresszusa a felosztatási jog kérdését a személyi diktatúra kialakulása felé vezető folyamat állomásaként értelmezte. Az államreformról elfogadott kongresszusi állásfoglalás – amely elfogadta ugyan a referendumról és a parlamenti munka módszereinek felülvizsgálatáról szóló tervezetet – a fő hangsúlyt a köztársasági intézmények, a parlamenti rendszer védelmére helyezte. Mindez végleges szembefordulást jelentett minden olyan javaslattal, ami a köztársasági rendszert destabilizálhatta, mindenekelőtt a Képviselőháznak a rendszerben elfoglalt meghatározó szerepét illetően.⁶⁷ A Doumergue kormány 1934 novemberi bukása, az államreform kísérlet kudarca a február 6-i revizionista egységfront felbomlása mellett a köztársasági intézmények védelmének régi reflexeivel, a köztársasági hagyományhoz való ragaszkodással magyarázható. A februári politikai válság hosszabb távú következménye a demokratikus köztársasági rendszer védelme érdekében létrejött baloldali pártszövetség, a Népfront megalakulása volt. A Népfrontot alkotó pártok választási sikere nyomán megalakult Blum kormány szociális intézkedései – béremelés, 40 órás munkahét, fizetett szabadság, kollektív munkaszerződés intézménye – elsősorban a munkások életkörülményeinek javítására, a munkanélküliség

csökkentésére irányultak, amelyek kedvező hatásait azonban jelentősen mérsékelte a frank elkerülhetetlen leértékelése. Az állami újraelosztó politikához szükséges költségvetés szenátusi elvetése miatt a Blum kormány lemondásra kényszerült. A szélsőjobboldali veszély elhárítására, a köztársasági intézmények védelmére létrejött Népfrent nem tudta megvalósítani az alapvető gazdasági, társadalmi megújulás programját, 1938 őszére a szövetséget alkotó pártok viszonya megromlott és az fokozatosan széthullott. A 30-as évek második felének nemzetközi feszültségeivel szemben az egymást gyakran váltó kormányok tehetetlennek bizonyultak, amelynek külpolitikai következménye a hitleri agresszióval szembeni engedékenység, a megalázó müncheni paktum aláírása, majd a háborús katasztrófa lett.

Az a tény azonban, hogy Franciaországban a 30-as években nem következett be „jobbrtolódás”, a politikai szélsőséggel szemben sikerült nemzeti összefogást kialakítani, szorosan összefüggött a politikai rendszer erős köztársasági jellegével, illetve a köztársaság megvédésének és a demokratikus folyamatok összekapcsolásának tapasztalataival.⁶⁸

IV./ 2. A köztársasági gyarmatpolitika a két világháború között

A gyarmatpolitikában a köztársasági rendszernek szembe kellett néznie a gyarmatosítás civilizációs küldetése mítoszával szertefoszlásával, valamint a nemzeti mozgalmak szervezeti megerősödésével és függetlenségi törekvéseivel. Ebben meghatározó szerepet játszottak azon mintegy 130 ezer munkás és 250 ezer katona tapasztalatai, akik a Maghreb országokból franciaországi üzemekben dolgoztak vagy az európai hadszíntereken háborúskodtak. Az őket ért eszmei hatások - mint a republikanizmus liberálisabb anyaországi változata, a szocializmus, a bolsevizmus illetve a wilsoni elvek közül a népek önrendelkezési joga - jelentős mértékben hozzájárultak a nemzeti mozgalmak megerősödéséhez.

Ezek közül a legelőrehaladottabb a tunéziai nemzeti mozgalom volt, amelynek első átfogó programját az 1920 márciusában létrejött un. Desztur Párt tette magáévá, egy alkotmányos monarchia keretében megteremtendő polgári demokrácia formájában határozva meg annak fő célkitűzését, amelyben a hatalmat az őslakosság képviselői gyakorolják. A párttal szimpatizáló tunéziai uralkodót a gyarmati hatóságok fenyegetéssel próbálták attól távol tartani. 1925-től a belső vitáktól megosztott párt szerepét a nemzeti szakszervezet, a Tunéziai Dolgozók Általános Szövetsége (Confédération Générale de Travailleurs Tunisiens -CGTT) vette át, amelynek vezetőit a francia hatóságok letartóztatták majd száműzték. Az 1934-ben megalakított Új Desztur Párt elődjéhez hasonlóan szintén a nemzeti függetlenség evolucionista úton való megteremtését kívánta megvalósítani, az eredeti párttól eltérően a tömegek mozgósítása révén és köztársasági államforma keretében. A gyarmati hatóságok üldözése miatt a párt csak a franciaországi Népfront győzelme után fejthetett ki aktívabb tevékenységet. Algériában a francia iskolákban képzett muzulmán elit sokáig hitt a francia forradalom elveinek egyetemességében, a civilizációs küldetés mítoszában és a francia civil társadalomba való integrálódást kívánta az őslakosoknak a parlamentben megvalósuló képviselete révén. Egyre világosabbá vált azonban számukra az ellentmondás az 1789-es eszmék Franciaországa és a gyarmatosító hatalom igazságtalanságai között, remélve ugyanakkor, hogy a köztársasági hatalom rá tudja kényszeríteni az ott élő európaiakra a demokrácia elveinek tiszteletben tartását.⁶⁹ Az 1920-as évek elején Khaled emir vezette mozgalom képviselte a franciákkal való jogegyenlőségen alapuló asszimilációs törekvéseket, hangsúlyozva ugyanakkor az iszlám vallás és kultúra megőrzésének szükségességét. A hatósági zaklatások miatt az országból történt távozása után a polgári demokratikus szabadságjogok követelésének szószólója a gyarmat választott testületeibe bekerült őslakosok által 1927-ben alapított Képviselők Szövetsége lett. A nemzeti függetlenség követelése kezdetben csak a kommunisták politikai elképzeléseiben fogalmazódott meg, majd az 1926-ban Párizsban – a francia kommunisták

támogatásával - vendégmunkások által megalakított Észak-Afrikai Csillag (Étoile Nord-Africaine-ENA) programjában szerepelt ezen célkitűzés, az általános választások révén létrejövő nemzeti parlament megteremtésével és a nagybirtokoknak az őslakosság körében történő felosztásával együtt. Az ENA-t 1929-ben a francia hatóságok betiltották, a III. Internacionálé szektarianizmusának hatása alá került kommunisták dezorganizálódtak, a Képviselők Szövetsége pedig lemondott a nemzeti érdek képviselőtéről.⁷⁰ Az 1930-as évek elején iszlám vallási és kulturális reformmozgalom jelent meg a Maghreb országok közül egyedül Algériában Ulemák Társasága néven, amely az arab-iszlám jellegű korszerű formában közvetítve hangsúlyozta az algériai nemzeti identitást. Az Ulemák ideológiájában meghatározó szerepet játszottak az 1789-es forradalom klasszikus polgári demokratikus eszméi, Franciaországgal való kapcsolatukat azonban a két fél egyenjogúságára alapozták, az asszimilációs törekvéseket elutasítva hangsúlyozták az önálló algériai muzulmán nemzet létét, amely nyelve, erkölce, etnikai eredete, vallása révén különbözik a franciától.⁷¹

A marokkói nemzeti mozgalom kibontakozása csak a 30-as évek elején indult el az 1934-ben értelmiségiek által létrehozott Marokkói Akcióbizottság tevékenysége révén, amely Reformtervében megfogalmazta a marokkóiakból álló kormány és az arab nyelvű oktatás mellett a demokratikus szabadságjogok biztosításának nemzeti-demokratikus követeléseit, nem kérdőjelezve meg ugyanakkor a status quo-t. A Reformtervben megjelenő független államiság gondolata a szultáni hatalom megtestesítette monarchiához kötődött. A gyarmati hatóságoknak benyújtott reformtervet azonban a francia kormány elutasította.

A francia Népfront hatalomra jutásával – amelyben az 1789-es eszmék győzelmét látták - a nemzeti mozgalmak vezetői kedvező irányú változásra számítottak az anyaország gyarmatpolitikájában és mindhárom Maghreb országban kísérletet tettek hasonló népi összefogás megvalósítására. Algériában a szocialisták, a kommunisták, az Ulemák Társasága és a Képviselők Szövetsége megalakította a Muzulmán Kongresszust, a Tunéziában létrejött

egységfront viszont az Új Desztur Párt távolmaradása miatt nem képviselt jelentős politikai erőt, Francia Marokkóban pedig csak helyi kezdeményezésekig jutott el a szerveződés. Ahogyan a Blum kormány egyre több engedményt tett a jobboldalnak, úgy léptek fel egyre kíméletlenebbül a gyarmati hatóságok a nemzeti mozgalmakkal szemben. Tunéziában polgárháborús fenyegetéssel gyakoroltak nyomást, Marokkóban betiltották az Akcióbizottságot, Algériában pedig a franciaellenesnek minősítették az ENA-t, a Muzulmán Kongresszus így 1937 tavaszán felbomlott.⁷² Az 1937 márciusában Algériai Néppárt (Parti du Peuple Algérien-PPA) néven az ENA helyébe lépett párt politikáját a nemzeti függetlenség követelése mellett türelmetlen nacionalizmus és kommunistaellenesség jellemezte, valamint különös hangsúlyt kapott abban az iszlám jelleg, a republikánus Franciaország eszmevilágával szemben az arab-iszlám kultúrában megtalált nemzeti sajátosságokat kiemelése.⁷³ A Maghreb országok nemzeti mozgalmában az asszimilációs politika meghaladottá vált, ezt a felismerést tükrözte a republikánus meggyőződésű Ferhat Abbasz politikai tevékenységében bekövetkezett változás, aki mindaddig a gyarmati hatalommal való együttműködés híve volt. A „francizációs” törekvésekkel szakítva hangsúlyozta az algériai sajátosságok megőrzésének fontosságát és az 1938 januárjában általa létrehozott Algériai Népi Unióval (Union Populaire Algérien -UPA) egy olyan muzulmán tömegpárt jelent meg, amely a nemzeti szuverenitás megteremtésének programjával lépett fel, felismerve annak megvalósításában tömegakciók jelentőségét. A Népfrent-kormány biztosította szabadabb politikai légkör kedvezően hatott a nacionalizmus terjedésére a néptömegek körében. A fasiszmus előretörése, a háborús veszély növekedése azonban a köztársaság külpolitikájában felerősítette az „egy és oszthatatlan Franciaország” jakobinus hagyományát, a védelmi politika társadalmi bázisa szélesítésének szándékával.⁷⁴

Franciaország második világháborús katonai veresége erősítette a nemzeti mozgalmak radikális törekvéseit és a tengelyhatalmaknak a térségre gyakorolt befolyását. Az 1942-es

észak-afrikai angol-amerikai hadműveletek eredményeként Marokkó és Algéria újra a szövetséges hatalmak ellenőrzése alá került, amíg Tunéziát a németek szállták meg, akikkel szemben az uralkodó semleges álláspontra helyezkedett. A francia hatalom helyreállítása után azonban erőszakkal lemondatták őt a németekkel való kollaboráció ürügyével. A népszerű Moncef bej eltávolítása mögött a valóságban Franciaország azon félelme állt, ami az uralkodó és a Desztúr párt szövetsége jelentett volna a protektori hatalomra. Az Új Desztúr párt, amelynek néhány aktivistája a németekkel való nyílt együttműködést választotta a háború után lényegében szétesett. A nemzeti mozgalom irányítása így kezdetben a kommunista párt illetve az annak segítségével újjáalakult baloldali szakszervezet fennhatósága alá került. A nemzeti törekvések elhanyagolása miatt azonban a kommunisták hamarosan elvesztették tekintélyüket és a nemzeti függetlenségi politikai képviselőt - a Maghreb országok közül egyedülálló módon - a nemzeti szakszervezetek vették át.

Algériában Ferhat Abbasz tevékenységének köszönhetően a második világháború idején született meg a nemzeti mozgalom legteljesebb programja. A javarészt általa készített és 1943 januárjában közzétett „Algéria a világháború előtt, az algériai nép Kiáltványa” című dokumentum egyértelműen jelezte a gyarmatosítás civilizációs küldetésével kapcsolatos illúziókkal való leszámolást, a nemzeti mozgalom reformista periódusának lezárását. A Manifesztum megállapította, hogy „a gyarmatosítás nem származik sem humanitárius sem igazságos törekvésből és még kevésbé a civilizációból és a haladásból, sőt lényegében imperialista jelenség” „Az egész gyarmati rendszer tovább nem reformálható, gyökeres átalakításra szorul. „A dokumentum a háború végére önálló algériai államiság megteremtésének szükségességét fogalmazza meg.⁷⁵ A francia főkormányzó a reformokat elutasította, szerzőit letartóztatta. Abbasz 1944 márciusában, Kiáltvány és Szabadság Barátai (Amis du Manifeste et de la Liberté - AML) néven pártot szervezett a Manifesztumban megfogalmazott célkitűzések megvalósításáért, amelyhez a nemzeti mozgalom más erői is

csatlakoztak. A francia gyarmati hatóságok megtorlása - 1945 májusi felkelés leverése, az AML betiltása- után azonban nyilvánvalóvá vált, hogy ennek elérése csak fegyveres harc révén válik lehetségessé, a városi politikai mozgalom és a vidéki tömegek szövetsége révén. Marokkóban az 1943 decemberében megalakult Isztikál (Függetlenség) Párt képviselte az ország függetlenné válásának programját, amelyet a szultán irányításával kívántak megvalósítani. A marokkói párt függetlenségi programja azonban nem a népszuverenitás republikánus elvén alapult, hanem a monarchia fenntartásához kötődött, ami azzal magyarázható, hogy - részben a protektori politikával összefüggésben – a republikánus eszmék hatása a nacionalistákra nem volt olyan meghatározó mint a másik két országban. A francia főrezidens letartóztatta a párt vezetőit, az érdekében kirobbant 1944 januári tömegdemonstrációt pedig a gyarmati hatóságok kíméletlenül leverték⁷⁶

Hivatkozások

64. Berstein-Rudelle: i. m.: 322-323.o.
65. Haskó: i.M.: 113.o.
66. Berstein-Rudelle: i.m.:326-329.o.
67. Berstein-Rudelle: i.m.: 333.o.
68. Haskó: i.m.: 113.o.
69. Stora (B) (szerk.): Les Arabes ,les Turcs et la Révolution française (ÉDISUD) Revue du Monde musulman et méditerranéen , 1990 , 15.o.
70. J. Nagy L.: i. m.I.: 64-65.o.
71. J. Nagy L.: A Maghreb országok felszabadulása (1919-1956) Szeged, 1995 , 69.o.(ezen túl J. Nagy L.: i.m.II.) valamint Kaddache (M): Histoire du nationalisme algérien (Alger,1981) Tome 1. 882.o.
72. J. Nagy L.: i.m I.: 68.o.
73. J. Nagy L.: i.m. II...., 90.o.
74. J. Nagy L.: i.m. II....86.o.
75. J. Nagy L.: i.m I. 75-76.o.
76. J. Nagy L. i.m. I.75.o.

V. A Vichy-rendszer, a köztársasági rendszer elvetése

A második világháborús összeomlásból kialakult rendszer alapelveiben, értékrendjében, működésében a köztársasági rendszer tagadására épült, annak gyökeres ellentéte volt. A III. Köztársaság a Vichy-féle Francia Állam vezetőinek szóhasználatában az „ancien régime” szinonimájának minősült, amelynek meghaladásával a „nemzeti forradalom” teremti meg az új rendet, megmentve ezáltal Franciaországot a katasztrófától. Csak az erős kormányzat az, amely védelmet jelenthet a társadalmi forradalom fenyegetésével szemben. A Vichy rendszer az individualizmusra épülő liberális demokráciát tette felelőssé azért, hogy „enerváltta a népet” és a rend felbomlásához, anarchiához vezetett. Ezzel szemben a kollektívizmushoz való visszatérést hirdette, az egyén és a társadalom kölcsönös kötelességeken alapuló összhangjának helyreállítását, mindenekelőtt a tekintélytiszteletre épülő rend megteremtésével. Ennek megvalósításához egy új hatalmi elite van szükség, amelynek képzéséhez alapjaiban kell átalakítani az oktatási rendszert, az ifjúság „helyes” nevelésével megvédve a társadalmi hierarchiát, a középiskolai oktatásban való részvétel korlátozásával biztosítva a társadalmi elit kiváltságos helyzetét. A jól szervezett társadalom alapját a család jelenti, amelynek a jogai magasabb rendűek a társadaloménál. A rendszer legszilárdabb támaszának a parasztságot tekintették, a francia köztársasági rendszer Szabadság, Egyenlőség, Testvériség hármasszavát a paraszti társadalom erényeit megtestesítő „Munka, Család, Haza”, szentháromságával helyettesítve. Az új rezsim elvetette a köztársasági rendszer laicizmusát, a katolikus egyházban látva a társadalom összetartó erejét, az „erkölcsi rend” helyreállításának garanciáját.⁷⁷

A hatalom gyakorlásának módja a konzervatív tekintélyuralmi rendszerekének felelt meg. Alkotmány híján az 1940 júniusában előterjesztett alkotmányos törvények egyszerre ruházták

fel Pétain-t az államelnöki és a kormányfői hatalommal, választott képviselőház híján gyakorolhatta a törvényhozó hatalmat és őt illette saját utódja kijelölésének joga is. A kormány tevékenysége Darlan miniszterelnöksége idején teljesen formálissá vált, de Laval 1942 áprilisi hatalomba történő visszatérésével az általa vezetett kabinet nagyobb önállósággal rendelkezett, a kormányfőnek azért a fontosabb politikai kérdésekben ezentúl is a marsall támogatását kellett kérnie. A végrehajtó hatalomnak a rendszerben nem volt semmiféle ellensúlya, a parlament 1942 augusztusában megszüntette addig is formális működését. 1941 nyarára a régi politikai pártok működését lehetetlenné tették, a szakszervezeti mozgalmat pedig korporatív alapon átszervezték, egyetlen szakszervezet létrehozásával, amelyben az állam játszotta a döntőbírói szerepet. A sajtó és a rádió is szigorú állami ellenőrzés alatt állt a műsorok és kiadványok cenzúrája révén. Franciaország megszűnt jogállam lenni, amit bizonyítanak azok a perek is, amelyeket a rendszer bíróságai a III. Köztársaság volt magas rangú tisztségviselői ellen folytattak. A köztársasági eszmével éles ellentétben másodrendű állampolgárnak minősítették a zsidókat, az antiszemita törvényhozás révén megfosztva őket szavazati joguktól, kizárva bizonyos foglalkozási ágak gyakorlásából, majd német segítséggel tömegesen internálva őket. Vichy elnyomó, megtorló jellege nemcsak az ellenállási mozgalom fő erejét képviselő kommunistákkal szemben érvényesült, hanem pl. a rendszer ellenségének bélyegzett szabadkőművességgel szemben is. Az 1943 januárjában felállított Milícia a Gestapo-val együttműködve a náci hatalom érdekeinek készséges kiszolgálójává vált. A milicista állammá torzult Vichy rendszer kollaboráns politikájának elutasítása a III. Köztársaság sokat kritizált politikai rendszerének helyreállításához vezetett, amely folyamat egyben a demokráciához való visszatérést is jelentette.⁷⁸

Hivatkozások

77. Berstein-Rudelle: i. m.: 341.o.
78. Berstein- Rudelle: i. m.: 347.o.

VI. A IV. Köztársaság, a köztársasági politikai rendszer helyreállítása

VI./ 1. A politikai intézményrendszer változásai

A felszabadulást követően a francia közvéleményben igen erőteljesen nyilvánult meg a megújulás iránti törekvés, ami az intézményrendszer, a politikai kultúra mellett az élet minden területét érintette. Attól kezdve azonban, hogy a IV. Köztársaság az 1946/47-es évek fordulóján megszületett, annak egész történetét ugyanolyan heves kritikák kísérték végig mint amelyek a 30-as évek III. Köztársaságáét. Mivel magyarázható az előző köztársaság intézményi gyakorlatához való visszatérés, a rendszer intézményi válságának elhúzódása az 50-es évek végéig?

Az új rendszer születése a felszabadulás után mind a Vichy rendszer mind pedig a III. Köztársaság politikai rendszerének kettős elutasításához kapcsolódik. A III. Köztársaság rendszerének elvetésében egyetértés mutatkozott a „szabad Franciaország” és a belső ellenállási mozgalom körében, felelőssé téve azt a politikai intézményrendszer instabilitásáért és a katonai kudarcért. Az ellenállási mozgalomban erőteljes gyanakvás élt a parlamentarizmusnak a rendszer által megtestesített gyakorlatával szemben, „régime de bavardage”-nak (fecsegő, szócséplő rendszernek) minősítve azt. Ezzel együtt elutasították, meghaladottnak tekintették a köztársasági politikai kultúrát, a köztársasági hagyományt is. A hajdani Népfront-kormány radikális párti minisztere Henri Queuille nem véletlenül érzékelt a háború idején de Gaulle londoni környezetében a jobboldali antiparlamentarizmusnak a republikánus hagyománytól teljességgel idegen megnyilvánulásait.⁷⁹ A Vichy rendszer tagadása igen korán jelentkezett a „szabad Franciaország” körében, amely a fegyverszünetet és az azt aláíró kormányt elutasítva törvénytelennek minősítette a parlament 1940 július 10-i szavazását, Pétain diktatúráját, a nemzeti forradalmat, a kollaborációt. 1940. június 18-a óta a

nemzet törvényes képviselőjének a „szabad Franciaországot” tekintették. A belső ellenállás körében a Vichy rendszer elutasítása későbbi keletű volt. Annak egy része (pl. a Combat csoport) kezdetben Pétain személyében Németország ellenségét látta és visszautasított minden kollaborációs vádat a marsallt és környezetét illetően. A rendszer megítélésében 1941 őszétől következett be részükről változás, diktátornak minősítve annak vezetőjét, aki semmibe veszi az emberi jogokat, a demokrácia alapelveit. A Vichy rendszer egyértelmű elvetésével párhuzamosan a III. Köztársasággal szembeni elutasítás fokozatosan kezdett háttérbe szorulni, de az soha nem szűnt meg teljesen. De Gaulle annak érdekében, hogy a szövetségesek előtt bizonyítsa, hogy a nemzet egészét képviseli, szükségesnek tartotta a III. Köztársaság általános választójog alapján megválasztott politikusainak támogatását megnyerni. Ezért bízta meg a háború alatt a köztársasági rendszer magas rangú tisztviselőjét, Jean Moulin-t az Ellenállás Nemzeti Tanácsának megalakításával, a hazai ellenállási mozgalom irányzatainak egyesítésével. Ugyanezen szándék vezette az algériai Tanácskozó Nemzetgyűlésnek és a Nemzeti Felszabadító Bizottságnak a hazai politikai pártok képviselőivel való kibővítésében.

A III. Köztársaságnak és a Vichy rendszernek a kettős elutasítása azon tervekben is jól tükröződött, amelyek az ellenállási mozgalomban születtek Franciaország háború utáni politikai intézményrendszerének átalakítására vonatkozóan. Annak ellenére, hogy többségükben elutasították a parlament túlsúlyát a rendszerben, egyetértés mutatkozott közöttük abban a tekintetben, hogy a köztársaság az egyetlen lehetséges államforma az ország számára a felszabadulás után. A III. Köztársaság politikai elitjét - amelyet egyértelműen felelősnek tekintettek a háborús kudarcért – egy új, az ellenállási mozgalomból származó politikusi garnitúrával kívánták felváltani, a kudarcot vallott pártok helyébe pedig egy nagy ellenállási mozgalmi pártot kívántak szervezni, megújítva ezáltal a politikai pártrendszert. A fő hangsúly tehát az intézmények megújításán volt, de mindenképpen a liberális köztársasági rendszer keretein belül.

1944-ben a két rendszer tagadása nem egyforma súllyal jelentkezett, Vichy elutasítása háttérbe szorította a III. Köztársasággal szembeni kritikákat, az ellenállási mozgalom erőinek elsődleges célkitűzését a parlamenti rendszer és ezzel együtt a demokrácia helyreállítása jelentette. Azzal, hogy 1944 augusztusában de Gaulle nem tartotta indokoltnak a köztársaság proklamálását a párizsi városháza erkélyén és a köztársasági legitimitás helyreállításának szükségességét hangsúlyozta, éppen a folyamatosságot kívánta érzékeltetni, mintegy zárójelbe téve a törvénytelennek tekintett Vichy rendszer éveit, kizárva azokat a köztársasági kontinuitásból. Mindez nem a korábbi intézmények helyreállítását, hanem a jogrend, az alkotmányosság, a köztársaság törvényeiben rögzített alapelvek érvényesítését jelentette. (emberi jogok, népszuverenitás, hatalmi ágak szétválasztása, az állam egysége és oszthatatlansága stb.) Ezt a szándékot tükrözte a Hivatalos Közlöny 1944 augusztusi száma, amelyben kinyilvánították a köztársasági törvényesség helyreállítását és a Vichy rendszer idején keletkezett jogszabályok megsemmisítését. Az Ideiglenes Kormány a maga legitimitását de Gaulle 1940 június 18-i felhívására vezette vissza, azt tekintve az ellenállási mozgalom alapító eseményének. A tábornok személyének hallatlan népszerűsége, történelmi legitimitása is ezen eseményhez, illetve a mozgalomban betöltött meghatározó szerepéhez kapcsolódott. De Gaulle 1945 folyamán éppen ezen történelmi mítosz fenntartása érdekében tartotta távol magát a napi politikai küzdelmekbe való közvetlen beavatkozástól és nagyfokú óvatosság jellemezte őt alkotmányos nézeteinek nyilvánosság előtti megismertetésében.

A köztársaság de Gaulle felfogása szerint a római „res publica” értelmében az állammal kapcsolódott össze, amely a népszuverenitásra és az erős kormányzat gyakorlatára épül, egyenlőségjel téve a törvényhozó és a végrehajtó hatalom forrása között, hangsúlyozva ugyanakkor a hatalmi ágak szétválasztásának szükségességét. A tábornok számára az állam legfontosabb feladata Franciaország nemzeti nagyságának biztosítása volt. Ezen alkotmányos nézetek azonban – amelyek a tábornok családi indíttatásából, a hadseregben befutott

karrierjéből logikusan következtek – az 1945-ös belpolitikai küzdelmek során még nem kaptak nyilvánosságot. De Gaulle ekkor – mint arról már említés történt - elsősorban történelmi szerepéből adódó népszerűsége, erkölcsi tekintélye fenntartását tekintette legfontosabbnak, elhárítva az ellenállási mozgalomból létrejövő nagy párt feletti védnökséget.⁸⁰ Az 1944-45-ben az újjászerveződő politikai pártok általános választójog biztosította legitimitása állt szemben a tábornok történelmi legitimitásával, amely pártok vezetői – de Gaulle iránti tiszteletük ellenére – tőle független politikai szerepet kívántak játszani. Az 1945-ös választásokat követően – amelyek során a nőkre is kiterjesztették a választójogot - újra a parlament vált a politikai küzdelmek fő színterévé, amelynek többségét alkotó baloldali pártok körében de Gaulle személyét illetően feléledt a személyi hatalommal szembeni régi keletű köztársasági gyanakvás. A tábornok végül is vereséget szenvedett a nemzeti képviselet legitimitásával szemben, amely a parlament meghatározó szerepének helyreállításával háttérbe szorította a hatalmi ágak szétválasztásának és erős végrehajtó hatalom megteremtésének de Gaulle-i felfogását. Az általa képviselt erkölcsi tekintély, történelmi legitimitás nem bizonyult elegendőnek az általános választáson épülő parlamenti politikai erők túlsúlyával szemben, amelyek a köztársasági intézmények védelmezőiként léptek fel az azt fenyegető veszéllyel szemben. A „hárompárti” chartában meghatározott együttműködés alapján tulajdonképpen a politikai pártok gyakorolták a hatalmat, a nemzetgyűlésre és a kormányra kényszerítve politikai akaratukat. A politikai intézményrendszerrel kapcsolatban 1946 során lezajlott éles alkotmányos viták szembeállították egymással egyrészt a hatalmat gyakorló pártokat, másrészt pedig de Gaulle-t és a politikai erőket.

A parlamenti többség birtokában a jakobinus referenciákat hangsúlyozó Kommunista Párt és az SFIO a népszuverenitást egyedül megtestesítő egykamarás parlamenti rendszer megvalósítását kívánta, amely egyedül választaná a köztársasági elnököt és a miniszterelnököt, valamint bizalmatlansági indítvány révén lemondathatná a kormányt. A

végrehajtó hatalom jogát a parlament feloszlatására fenn kívánták tartani azzal a feltétellel, hogy akkor a kormánynak is le kellene mondania és átadnia jogkörét a Nemzetgyűlés elnökének. A többi párt ezen alkotmányos javaslat megvalósulása esetén kommunista hatalomátvételtől, a közép-kelet európaihoz hasonló politikai rendszer megvalósulásától tartott. Az alkotmányos javaslattal szemben fellépő régi mérsékelt és radikális III. Köztársasági pártok a Köztársasági Baloldal Összefogásában tömörültek és a kereszténydemokrata Népi Köztársasági Mozgalommal (Mouvement Républicain Populaire - MRP) közösen kialakított javaslatukban az egyenlőtlen kétkamarás parlamenti rendszer köztársasági hagyományának fenntartása, valamint a köztársasági elnök széles jogköre révén igyekeztek ellensúlyozni a Nemzetgyűlés mindenhatóságát. A kommunista-szociáldemokrata alkotmányjavaslat alapján kiírt 1946 májusi népszavazás – főként az SFIO-nak azzal kapcsolatos fenntartásai miatt – végül is az egykamarás parlamenti javaslat elvetését eredményezte. Az azt követő parlamenti választások a két baloldali párt addigi abszolút többségének elvesztésével és az MRP megerősödésével jártak, amelynek köszönhetően ez utóbbinak sikerült elérnie, hogy a második alkotmányjavaslatban szerepeljen a kétkamarás parlamenti rendszer megtartása, illetve a két ház válassza továbbra is a köztársasági elnököt, a III Köztársaság elnökeihez hasonló jogkörrel felruházva őt.

Az új alkotmányozó nemzetgyűlésben megfogalmazott javaslatokkal szemben de Gaulle 1946 júniusában Bayeux-ben elmondott beszédében tárta nyilvánosság elé alkotmányos javaslatait, az intézmények megújításának szükségességét hangsúlyozva. A köztársasági intézmények megújításának olyan alapvető feltételeit fogalmazta meg, amelyek alapján ezt a beszédet az 1946 októberi alkotmány ellenalkotmányának tekintik. De Gaulle hangsúlyozta ebben a hatalmi ágak szigorú szétválasztásának és azok kiegyensúlyozottságának szükségességét. Ennek alapvető garanciája a második parlamenti ház, amely a helyi és fontosabb szakmai érdekek képviselőjét biztosítja, valamint az erős végrehajtó hatalom, amelynek letéteményese

köztársasági elnök, aki a pártérdekek felett álló nemzeti politika folytonosságának megtestesítője. Az államfő legitimitását erősíti megválasztásának módja, mivel az a parlament két házánál jóval szélesebb körű választói testület révén történne, amely a képviselőkön, szenátorokon kívül magába foglalná a helyi, területi és tengerentúli közigazgatási egységek képviselőit, valamint a gazdasági-társadalmi szervezetek delegáltjait.

A köztársasági hagyomány védelmezői természetesen elutasították ezen javaslatok megvitatását, mint amelyek olyan elnöki rendszer megteremtéséhez vezetnek, amely egy szűk társadalmi elitre támaszkodik és a személyi hatalom révén uralja a közéletet.⁸¹ A parlamenti hatalomnak a rendszerben betöltött központi szerepére épülő köztársasági hagyományhoz való ragaszkodás végül is az eredeti alkotmányjavaslat parlamenti elfogadásához vezetett. De Gaulle 1946 szeptemberében Epinal-ban elmondott beszédében elutasította azt, összefoglalva az új demokratikus államról és a köztársasági hatalom jellemzőiről vallott nézeteit, amelyek azután szinte szó szerint megtalálhatók lesznek az 1958-as alkotmányban. Ezen elképzelések jól tükrözték a köztársasági ortodoxia védelmezői és a tábornok alkotmányos felfogása közötti alapvető különbséget. A III. Köztársaság rendszere által kialakított politikai kultúra hatását mutatta, hogy az 1946 októberében megtartott népszavazás a parlament által előterjesztett javaslat elfogadását eredményezte, a köztársasági hagyománnyal összhangban lévő alkotmányos berendezkedést kialakítva.

A 1946-os alkotmány Preambuluma nem tartalmazta az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát, hanem csak megerősítette a Nyilatkozatban foglalt emberi és polgári szabadságjogokat, kiegészítve azokat azon politikai, gazdasági és társadalmi alapelvekkel és jogokkal, amelyek az új korszak követelményeiből fakadtak (államosítás és gazdasági tervezés alapelvei, a munkához, a szakszervezeti szerveződéshez, a sztrájkhoz való jog). A Preambulum tartalmazta „a köztársasági törvények által elismert alapvető elveket”, vagyis a korábbi liberális törvényhozást, a III. Köztársaság törvényalkotását, hangsúlyozva ezáltal a

köztársasági kontinuitást. Ezen tisztán politikai jellegű kinyilatkoztatás azonban semmilyen formában nem utalt az alkotmányosság betartását ellenőrző eljárás módjára.⁸² Az Alkotmány a köztársasági hagyománynak megfelelően biztosította a parlament meghatározó szerepét az intézményrendszeren belül, fenntartva az egyenlőtlen kétkamarás szisztémát, racionalizálva ugyanakkor annak működését a kormányzati instabilitás megszüntetése érdekében. Racionalizáláson a parlament és a kormány kapcsolatának részletekbe menő szabályozását értették annak érdekében, hogy a végrehajtó hatalmat megóvják a Nemzetgyűlés túlzott hatalmától, mintegy szolidaritást kialakítva a miniszterelnök és az őt beiktató parlamenti többség között. Az Alkotmány előírásainak megfelelően a Nemzetgyűlés a köztársasági elnök által kijelölt kormányfőt tagjai abszolút többségével iktatja be hivatalába, aki ezt követően megalakítja kormányát. A kormányzat stabilitásához fűződő érdek alapján a parlamenti beiktatás során csak a pozitív szavazatokat vették figyelembe és a tartózkodást negatív véleménynek minősítve próbálták egyértelmű állásfoglalásra készíteni a képviselőket. A kormány beiktatása az általa előterjesztett program és nem pedig annak párt illetve személyi összetétele alapján történhetett. A Ramadier kormány 1947 elején történt beiktatásától kezdve az a gyakorlat alakult ki, hogy a kijelölt kormányfő egy második bizalmi szavazást kért a Nemzetgyűléstől a kormányprogram elfogadásáról. A kormány lemondatását szintén jól körülhatárolt feltételekhez kötték, csak a Nemzetgyűlést alkotó tagok abszolút többségével volt lehetséges a bizalmatlansági indítvány elfogadása után, illetve egyedül a kormányfő kérhetett bizalmi szavazást saját kormányával szemben. A Szenátust felváltó Köztársasági Tanács elveszítette a kormánnyal kapcsolatos bizalmatlansági indítvány benyújtásának jogát. A Nemzetgyűlés hatalmi túlsúlyával szemben minimális ellensúlyt képviselő második parlamenti ház szerepe jóformán csak a törvényjavaslattal kapcsolatos véleménynyilvánításra, észrevételek megtételére korlátozódott, amelyet a Nemzetgyűlés nem volt köteles figyelembe venni. A Köztársasági Tanács bonyolult választási rendje helyett 1948-tól visszaállították a III.

Köztársaság idején alkalmazott választási szisztémát. A parlamenti feloszlatási jog valós gyakorlatával a hatalmi egyensúly, a kormányzati stabilitás biztosítása volt az elsődleges cél. A végreható hatalom ezzel kapcsolatos visszaéléseinek megakadályozására az alkotmány előírta, hogy a feloszlatás nem lehetséges a törvényhozó szerv megalakulását követő első 18 hónap folyamán illetve ezt követően is csak akkor, ha ezen időszakban két kormányzati válság alakul ki.⁸³ A III. Köztársaság alkotmányos gyakorlatához viszonyítva jelentősen megerősítették a miniszterelnöki hatalmat, a kormányfő hatáskörébe került a törvények végrehajtásának – korábban a köztársasági elnököt illető – joga, valamint a nemzeti politika fő irányvonalának meghatározása. A köztársasági elnök viszont, akit az alkotmány szerint a két parlamenti ház képviselői választottak a III. Köztársasági elődeihez képest kevesebb tényleges hatalommal rendelkezett. 7 éves mandátuma mellett a miniszterelnök kijelölésének, valamint a Nemzetgyűlés feloszlatásának joga adott bizonyos jelentőséget az államfői funkciónak. Ez utóbbi esetén a minisztertanácsi döntést megelőzően ki kellett kérnie a Képviselőház elnökének véleményét. A III. Köztársaság időszakában is gyakorolt hagyományos elnöki jogköre alapján továbbra is megillette az ország nemzetközi képviseletének, a nemzetközi szerződések aláírásának és ratifikálásának, a törvények kihirdetésének illetve a hadüzenet bejelentésének joga, továbbra is ő elnökölt a kormány ülésein és betöltötte a hadsereg főparancsnoki tiszteit. A köztársasági hagyománynak megfelelően biztosították számára, hogy funkciójából adódó cselekedeteiért politikai felelősséggel ne tartozzék, amely alól forma szerint a miniszterelnöki ellenjegyzés kötelezővé tételével mentesítették. Az alkotmányjogi bizottsági elnöki tisztsége révén pedig hallgatólagosan elismerték jogát az alkotmány értelmezésére.⁸⁴ Az államfő töltötte be a gyarmatbirodalom föderatív átalakítására kialakított Francia Unió elnöki tiszteit, amelynek keretében az alkotmány biztosította az egyenlőséget az egyének, de nem a közösségek számára, kiterjesztette a francia állampolgárságot a Tengerentúli megyék és területek (DOM-TOM) lakóira, akik képviselőket jelölhettek a francia

Parlament két házába. A protektorátusok számára elvi lehetőséget biztosított a függetlenség elnyerésére, ha azt a francia parlament megszavazza. Algériát az 1947-es un. szerves alaptörvény alapján továbbra is Franciaország integráns részének tekintették, a 60 európai és 60 őslakos tagból álló algériai gyűlés kétharmados többségű szavazási rendje biztosította az európaiak hatalmának változatlan fenntartását, amely döntéseinek legfőbb végrehajtója ezután is a Párizs által kinevezett főkormányzó volt. Az anyaország által a gyarmatbirodalom átalakítására kialakított új keret azonban nem bizonyult alkalmasnak annak mesterséges egybetartására.

A IV. Köztársaság alkotmányának összeállítói az említett biztosítékok beépítése (racionalizált parlamentarizmus, kormányfői jogkör megerősítése) révén próbálták elkerülni a III. Köztársaság intézményi gyakorlatához való visszatérést. Ez azonban a hárompárti kormánykoalíció 1947 májusában történt felbomlását követően mégis bekövetkezett, amikor a több nyugat-európai ország kormányához hasonlóan kilépésre kényszerítették a kormányból a kommunistákat, a politikai élet perifériájára szorítva az akkor 26 % körüli szavazótáborral rendelkező pártot. A francia belpolitikai életben ez egyrészt azzal a következménnyel járt, hogy a másik két párt folyamatos közös kormányzati együttműködésre kényszerült, ami kizárta a hatalomváltás lehetőségét, másrészt hogy a III. Köztársaságot túlélő pártokban támaszt keresve megnövelték a hajdani politikai pártok befolyását a közéletben. Mivel az 1946 novemberi választások eredményeként az MRP és az SFIO nem rendelkezett abszolút parlamenti többséggel, a köztársaság védelme érdekében ragaszkodtak a törékeny koalíciós együttműködés fenntartásához, amely politikai immobilizmushoz, a kormányzati instabilitás visszatéréséhez vezetett. A két világháború közötti időszakhoz hasonlóan a kormányok igyekeztek kivonni magukat a parlamenti ellenőrzés alól és egyre gyakrabban kértek felhatalmazást a törvényerejű rendeletekkel való kormányzásra, állandó konfliktus forrását teremtve meg ezzel a törvényhozó és a végrehajtó hatalom között. Mindehhez hozzájárult

azon politikusi generáció növekvő befolyása a politikai életben, akik a III. Köztársaság politikai kultúrájában szerezték meg tapasztalataikat (Ramadier, Auriol). Az ellenzékbe került kommunisták helyét ugyanis a radikálisok és más centrista erők szövetsége töltötte be, amely egy „harmadik erőt” alkotott a jobb- és baloldali szélsőségeknek tekintett gaulle-istákkal és kommunistákkal szemben. A háború utáni „tripartizmus,” rendszerét ezzel egy 12-14 pártból álló sokpárti struktúra váltotta fel, amelyen belül hat nagyjából egyenlő erejű párt rendszerét nevezte René Rémond „hexagon alakulatnak”.⁸⁵

A IV. Köztársaság pártstruktúráját tartós belső gyengeség jellemezte mind a pártok szövetségében, mind az egyes pártokon belül. A parlamenten belül így azután nem alakulhatott ki stabil koherens többség, ami alapvetően meghatározta a törvényhozás bizalmától függő kormányzat tevékenységét és a politikai intézményeket a III. Köztársaság rendszeréhez hasonlóan ingatagá tette. A megelőző rendszer intézményi gyakorlatához történő visszatérés összefüggött az alkotmányos előírások figyelmen kívül hagyásával is, amely krónikus kormányzati instabilitáshoz vezetett, 12 év alatt 21 kormány váltotta egymást, átlagosan fél év hivatali idővel. A IV. Köztársaság kormányainak megbuktatása ritkán történt alkotmányos körülmények között, többségükben a bizalmi szavazás során a tartózkodók nagy száma miatt - amelyek negatív szavazatnak minősültek - nem kapták meg a szükséges parlamenti támogatást, több kormányfő beiktatását így megghiúsították. A miniszterelnök lemondása gyakran az alkotmányos előírások figyelmen kívül hagyásával, az előírt abszolút többség helyett egyszerű többséggel történt, illetve az is előfordult, hogy a kormányfő bizalmi szavazás nélkül nyújtotta be lemondását, nem kockáztatva ezáltal további politikai karrierjét. A kormányzati válságok gyakoribbak és súlyosabbak voltak mint 1940 előtt, az 1947 és 1957 között bekövetkezett 20 kormányzati válság következményeként csak 6 alkalommal mondatta le alkotmányos módon a parlament a kormányt.⁸⁶ A kormány kettős beiktatásának (miniszterelnök személyéről és kormányprogramról történő szavazás) gyakorlatát az 1954-es

reformmal megszüntették, egy bizalmi szavazásra korlátozva azt a kormány megalakítása után, illetve ugyanezen reformmal egyszerűsítették a parlamenti felosztási eljárást is, eltörölve azon klauzulákat amelyek addig azt politikailag lehetetlenné tették.

VI./ 2. A pártrendszer módosulásai

A IV. Köztársaság intézményi gyakorlatában nem tudott újat hozni a III. Köztársasághoz képest, összességében kudarcot vallottak a parlament racionalizálásának törekvései. A pártstruktúra megújulása tekintetében is alig történt változás, amelynek egyik legfontosabb jellemzője a munkáspártok előtérbe kerülése, amelyek a szociális kérdést nagy hangsúllyal képviselték.

A háború utáni korszak legnagyobb létszámú és legcentralizáltabb pártja a Kommunista párt (PCF) volt, amely a polgári pártoktól eltérően nem a választási harcot, hanem a munkásmozgalom politikai szervezését tekintette elsődleges feladatának, ami részben magyarázza parlamenti képviselőinek csekély befolyását. A PCF, a hatalomból való kiszorítását követően sem hozott újat sem ideológiájában, sem stratégiájában, a hidegháború után politikája megmerevedett, ismét szélsőbaloldali pozícióba került.

Az SFIO, amely a háború előtti korszak ideológiai örökségével és politikusi garnitúrájával szerepelt a politikai életben a különböző pártkoalíciók korlátai között nem tudta saját programját kormányzati szinten érvényesíteni, amelynek következményeként 10 év alatt tagságának kétharmadát veszítette el⁸⁷.

Az MRP jelentkezett új polgári politikai erőként, amely a kereszténydemokrácia ideológiai bázisán a jelentőségét veszített radikális párt helyét foglalta el a politikai palettán. 1945-ös programjában a gazdasági és szociális demokrácia megteremtését célzó reformprogrammal lépett fel, élvezve az egyház támogatását. Az MRP idővel konzervatív tömegpárttá vált, amely

azonban az olasz és német kereszténydemokrata pártoktól eltérően nem tudta a kormányzati hegemoniát magának biztosítani és 1951-től jelentősen csökkent választói támogatottsága.

Az MRP-hez hasonlóan tömegpárt létrehozásának szándékával alakult meg 1947 áprilisában de Gaulle politikai mozgalma, a Francia Nép Tömörülése (Rassemblement du Peuple Français- RPF), amely az osztályok és pártok feletti nemzeti egység megteremtését, Franciaország nagyhatalmi szerepének helyreállítását tekintette fő célkitűzésének, szociális téren pedig a munka és a tőke társulását. Nacionalizmusa, a klasszikus parlamentarizmus elveit elutasító pártellenessége - amely a pártokat nemzetet megosztó tényezőnek tekintő gaulle-ista felfogásból fakadt - szélsőjobboldali vonásokat kölcsönzött a pártnak. Az RPF az 1951-es parlamenti választások után elért sikerek után sem volt képes a rendszer megváltoztatására, majd de Gaulle-nak a politikától visszavonulásával a pártot 1953-ban formálisan is feloszlatták.⁸⁸

Az 1947 utáni politikai élet új jelensége pártviszonyokban a III. Köztársaság centrum illetve jobboldali pártjainak újjászületése volt. A két háború között meghatározó szerepet betöltő Radikális párt egyrészt a háborút megelőző korszak politikájáért rá háruló felelőssége miatt, másrészt azért mert gazdasági liberalizmusa nem felelt meg a háború utáni állami beavatkozáson alapuló gazdaságpolitikának, harmadrészt pedig hagyományos társadalmi bázisának átalakulása következtében nem tudott alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. Ennek ellenére az un. újradikálisok irányította Radikális párt 1947 után, a kommunisták kiszorítását követően újra komoly pozíciókat szerzett Herriot miniszterelnöki és házelnöki tisztségei révén. (a IV. Köztársaság 23 kormányából 10-ben a radikálisok adták a kormányfőt) Mendes France kísérlete a párt megújítására 1955 tavaszától a jobbközéphez tartozó vezetők félreállításához és a tradicionális baloldaltól elhatárolódó – foként értelmiségi - baloldali erők nagyszámú belépéséhez vezetett, határozottabb baloldali párttá átformálva azt.⁸⁹ A személyi változások mellett, a radikálisok által eddig képviselt gazdasági

liberalizmussal szemben a keynes-i elvekre épülő állami beavatkozást kívánta előtérbe helyezni.

A jobboldali konzervatív irányzatokat tömörítő Függetlenek és Parasztok Országos Központja (Centre National des Indépendants et des Paysans- CNIP) 1949-től új fontos politikai tényezőként jelentkezett a politikai palettán , antietatizmust és a francia gyarmatokhoz való ragaszkodást tükröző programjával ⁹⁰

A hagyományos jobboldal antiparlamentarista, nacionalista érvelésével lépett fel a kiskereskedők és kisiparosok érdekeinek védelmét felvállaló rövid életű Poujade vezette szélsőjobboldali párt, a Kereskedők és Iparosok Védelmi Uniója (Union de Défense des Commerçants et Artisans). Poujade pártját más szélsőjobboldali, idegengyűlölő politikai csoportok is támogatták, mint pl. „Francia Algéria” hívei, közöttük a fiatal ejtőernyős tiszt, J-M. Le Pen .

A IV. Köztársaság politikai rendszere instabilitásának különös jelentőséget adott az a körülmény , hogy annak ekkor kellett szembenéznie a francia gyarmatbirodalom felbomlása okozta nehézségekkel.

VI./3. A gyarmatpolitika a második világháború után, a Maghreb országok függetlenné válása

A második világháború után Franciaország számára gyarmatbirodalmának megtartása szorosan kapcsolódott az ország nagyhatalmi szerepének visszaszerzéséhez. Ennek az adott különös jelentőséget, hogy az Egyesült Államok, háborús katonai jelenlétét kihasználva bátorítani igyekezett a nemzeti függetlenségi mozgalmakat. A francia gyarmatpolitika reformelképzeléseinek megfelelően a demokratikus szabadságjogoknak a gyarmati területekre való kiterjesztésével próbálták új alapokra helyezni a Maghreb országokkal való kapcsolatokat

is. A bevezetett reformok azonban lényegesen nem változtattak a politikai rendszeren. Az 1946-os alkotmányban a Francia Unió „társult tagjainak” minősített protektorátusok számára elvileg lehetővé tette a függetlenség legális keretek között történő elnyerését abban az esetben, ha azt a francia parlament is megszavazza. Az antikolonialista mozgalomban ekkorra már a nemzeti függetlenség követelése vált meghatározóvá, amelyhez a nemzetközi fórumok (ENSZ, Arab Liga) valamint a nagyhatalmak (USA, Szovjetunió) támogatására is számíthattak. A francia gyarmatpolitikában csak megkésve, 1954 – től , az Indokínában elszenvedett súlyos kudarc után történtek alapvető változások.

Tunéziában a polgári demokrácia liberális felfogását képviselő Új Desztúr párt és a szocialista-szociáldemokrata irányultságú nemzeti szakszervezeti mozgalom (UGTT) között egyetértés mutatkozott a nemzeti felszabadítás ügyének elsődlegességében. 1954-re egyértelművé vált, hogy a nemzeti függetlenségi mozgalom elég erős ahhoz, hogy a gyarmati hatóságok által a protektorátus élére állított uralkodó nélkül is sikerre vigye az ország függetlenségét. Ezzel, valamint a republikanizmus hatásaival magyarázható az, hogy a monarchia mint lehetséges államforma már ekkor lekerült a napirendről. A protektorátus 1956 márciusában nyerte el szuverenitását, a köztársaság proklamálására a rákövetkező évben került sor. A független Tunézia 1959-es alkotmánya prezidenciális köztársaságként határozta meg az ország államformáját, amelynek politikai rendszerében a nemzeti szakszervezetet fennhatósága alá kényszerítő Új Desztúr párt és az állam teljesen összefonódott. Az így kialakult monolitikus rendszerben az elnökké választott Burgiba személyi hatalmának nem volt tényleges alkotmányos ellensúlya, aki hamarosan megkezdte országának a nyugati demokráciák mintájára történő átalakítását.

Tunéziával ellentétben Marokkóban a republikanizmus terjedését nagyban akadályozta a helyi burzsoázia erős kötődése az uralkodó dinasztiahoz. A pártok fejletlenségével összefüggésben az ellenállási mozgalomban nagy tekintélyt szerzett szultán válhatott a nemzeti függetlenségi

mozgalom integráló tényezőjévé. A nacionalista pártok közül csak az Isztikálnak volt meghatározó befolyása a lakosság egészére. A protektori hatalom a nemzeti pártok betiltásával, a konzervatív berber körök felhasználásával, az uralkodó lemondásával próbálta lehetetlenné tenni a nemzeti mozgalmat, így sem tudta azonban megakadályozni Marokkó függetlenné válását, amelynek elismerésére 1956 márciusában került sor. A függetlenné vált ország politikai rendszere nem a népszuverenitás republikánus elvén, hanem a dinasztikus uralkodói tekintélyen alapult.⁹¹

Az Algériában az 1947-es ún. szerves alaptörvény által kialakított három megyét Franciaország integráns részének tekintették. A demokratikus szabadságjogok kiszélesítése ellenére a politikai intézményrendszer továbbra is biztosította az európai telepesek korlátlan uralmát és kizárta az autonómia megszerzésének lehetőségét. Az algériai nemzeti mozgalom a francia gyarmatbirodalomban egyedülálló módon többpártrendszerű keretek között fejlődött. Ferhat Abbasz a Franciaországgal szabad föderációban lévő Algéria megteremtésének célkitűzésével szervezte újjá pártját 1946-ban, Algériai Manifesztum Demokratikus Uniója (Union Démocratique du Manifeste Algérien -UDMA) néven, eltávolítva abból a PPA szélsőséges elemeit. A párt következetesen képviselte a republikanizmus eszméit, tudatosan irányítva tevékenységét a polgári demokrácia társadalmi alapjainak, a demokratikus és szociális köztársaságnak a megteremtésére, nem tagadva meg ugyanakkor az iszlám kulturális, vallási és nyelvi hagyományok megőrzésének fontosságát. Befolyása a városi kereskedő burzsoázia, a szabad foglalkozásúak körében volt a legnagyobb, a városi bér munkássághoz és a parasztsághoz azonban nem tudott közel kerülni.⁹² A betiltott PPA legális fedőszerveként a radikálisok hozták létre a Mozgalom a Demokratikus Szabadságjogok Diadaláért (Mouvement pour le Triomphe des Libertés Démocratiques -MTDL) nevű pártot, ami a nemzeti mozgalom legbefolyásosabb politikai erejévé vált. A nemzeti felszabadítást hirdető populista szervezet társadalmi bázisa kiterjedt a kistulajdonosi rétegek mellett külvárosok széles néptömegekre is,

fenntartva a vallási-kulturális hagyományok ápolásának fontosságát is. A párton belül 1954-ig folyamatos harc dúlt a legális módszereket előnyben részesítők és a fegyveres küzdelem hívei között, ezen utóbbiak illegális paramilitáris szervezetet hoztak létre a felkelés előkészítésére. Az Algériai Kommunista Párt azzal, hogy korábbi politikai irányvonalát megváltoztatva programjába vette az önálló algériai állam megteremtését, 1946-tól csatlakozni tudott a nacionalista mozgalom többi pártjához, a nemzeti mozgalomba való integrálódását azonban végül is megakadályozta a sztálini külpolitikával való feltétlen azonosulása.

Az 1951-es választásokat követően a három párt által a demokratikus szabadságjogok védelmére létrehozott Algériai Front a belső viták következtében gyorsan felbomlott, ami a fegyveres felkelés alternatíváját helyezte előtérbe. A franciák indokínai vereségének hatására 1954. júniusában született döntés a fegyveres felkelés kirobbantásáról, Nemzeti Felszabadítási Front (Front de Libération Nationale -FLN) valamint a Nemzeti Felszabadítási Hadsereg (Armée de Libération Nationale -ALN) megalakításáról. A felkelés irányítói az iszlám elveire épülő, demokratikus szociális algériai állam megvalósítását tűzték ki célul, felvállalva ezzel az egész nemzeti mozgalom eszmei-politikai örökségét, de csak két éves harc eredményeként sikerült elérniük a nemzeti pártok támogatását.⁹³ A felkelést a francia hatóságok belbiztonsági kérdésként kezelték, a kormány a helyzet katonai rendezését szorgalmazta. Az így kibontakozó háború vezetett azután a IV. Köztársaság rendszerének válságához, majd annak bukásához.

A IV. Köztársaság, amelyet a közvélemény – „la mal aimée”-nek aposztrofálva – egyértelműen negatív módon értékelt, hangsúlyozva annak politikai instabilitását, politikusi garnitúrájának színtelenségét, meglehetősen egyoldalú megítélés alá esik. Politikai gyengeségei ellenére a IV. Köztársaság rendszere nagymértékben hozzájárult Franciaországnak a II. világháború után megváltozott gazdasági, társadalmi, politikai körülményekhez való alkalmazkodásához. Az ország gazdasági szerkezetének átalakítása

révén hozzásegítette azt az 1950-es, 60-as évek gazdasági konjunktúrájának kihasználásához, kialakított egy olyan szociális modellt, amely az V. Köztársaság új köztársasági rendszerének fontos elemévé vált. Megteremtette a feltételeket Franciaország független nukleáris védelmi rendszerének kialakításához, elindította az országot az európai integráció útján. Ugyanakkor nem volt képes kezelni a gyarmati rendszer felbomlásából, a nemzeti függetlenségi törekvésekből adódó problémákat, az indokínai kudarc felemésztette annak tartalékait, az algériai válság pedig a rendszer bukásához, de egyben az új, az V. Köztársaság megszületéséhez is vezetett.

Hivatkozások

79. Berstein-Rudelle: i. m.: 359. o.
80. Berstein-Rudelle: i.m.: 364-365. o.
81. Berstein-Rudelle: i.m.: 372-373. o.
82. François de la Saussay: L' héritage institutionnel français 1789-1958, Hachette, Paris 1992, 132-133. o.
83. Saussay: i.m.: 139. o.
84. Saussay: i.m.: 135. o.
85. Rémond (R): Notre siècle 1918-1988 Fayard, Paris 448. o., idézi: Haskó K.: i.m.:141. o.
86. Saussay: i. m.: 150. o.
87. Johancsik J.: i.m.: 26. o.
88. Haskó: i.m. 142. o.
89. Gazdag Ferenc: Franciaország története 1945-1995, Zrínyi Kiadó, 1996, 69. o.
90. Johancsik J. : i.m.: 81. o.
91. J. Nagy L.: i.m. I. 109. o.
92. J. Nagy L.: i.m. II. 144-145. o.
93. J. Nagy L.: i.m. I.150-151.o. illetve Stora (B): i.m.:238.o.

VII. Az V. Köztársaság, az új republikánus rendszer

Az V. Köztársaság szellemi előzményei az 1930-as évek államreform kísérletéhez nyúlnak vissza, ami a III. Köztársaság intézményi instabilitásának megoldására irányuló reformkísérletként meghatározónak tekinthető az új rendszer alapítóinak gondolkodásában. A parlamenti túlsúlyú képviseleti rendszer köztársasági hagyománya védelmezőinek azonban a gazdasági válság körülményei között sikerült megghiúsítaniuk annak megvalósítását. Az 1940-es összeomlás azután újra napirendre tűzte az államreform kérdését, amely mind az ellenállási mozgalomban, mind pedig a felszabadulást követő időszak parlamenti vitáiban felmerült. De Gaulle 1946-ban Bayeux-ben, illetve Epinal-ban elmondott beszédei az államreform megvalósításának konkrét elképzeléseit tartalmazták, tükrözve a tábornok államfelfogásának fő célkitűzését, a hatalmi ágak valós szétválasztására épülő hatékony, stabil állam megteremtését, amelynek „alapköve” a köztársasági elnöki intézmény. Az államreform megvalósítása - ami sem a III. Köztársaság utolsó periódusában sem pedig a IV. Köztársaság időszakában nem sikerült – jelentette tehát az új köztársasági rendszer alapítóinak legfőbb törekvését. Az 1958-as alkotmány és a de Gaulle által kialakított politikai gyakorlat egy új rendszer születését eredményezte, amelyet kezdetben átmenetinek tekintettek - szükségmegoldásnak az algériai válság kezelésére – és amely a maga több mint 40 évével a III. Köztársaság után a leghosszabb élettartamot mondhatja magáénak. Az V. Köztársaság is kialakította a maga republikánus rendszerét, amely filozófiai gyökerei, történelmi referenciái, politikai kultúrája, intézményi berendezkedése révén az 1980-as évekig alkalmazkodni tudott a korszak követelményihez, széleskörű társadalmi konszenzust kialakítva.

A következőkben azt a kérdést vizsgáljuk, hogy az V. Köztársaság mennyiben tekinthető egyrészt a megelőző köztársasági rendszerek örökösének, a köztársasági kontinuitás megtestesítőjének, a köztársasági hagyomány továbbvivőjének, másrészt pedig az addigi

köztársasági hagyománnyal szakító, az adott korszak új társadalmi-politikai követelményeivel összhangot teremtő köztársasági hagyomány kialakítójának.⁹⁴

VII./ 1. A politikai intézményrendszer jellemzői

Az V. Köztársaság születésének sajátos történelmi körülményeivel magyarázható, hogy kezdetben sokan kizárták a köztársasági kontinuitásból, egyfajta konzulátusi rendszernek tekintve azt, amely az algériai válság megoldását követően átadja majd a helyét a köztársasági hagyománynak megfelelő parlamentáris rendszernek.⁹⁵ De Gaulle hatalomra jutása körülményeinek sokak által vitatott törvényességével kapcsolatban ellenérvként hangsúlyozni szokták a köztársasági hagyomány azon alapelveinek tiszteletben tartását a tábornok részéről, ami előírja a katonai hatalom civil hatalomnak történő alárendelését, amely törekvés az algériai válság kezelése során mindvégig jellemezte magatartását. Az 1958-as alkotmány kidolgozásakor alkalmazott eljárás is jelezte a köztársasági kontinuitás biztosításának szándékát, amennyiben abban az 1946-os alkotmány 90 §-a által meghatározott alkotmányrevíziós procedúra szerint, a két parlamenti ház által 1955 május 24-én és július 19-én megszavazott javaslatot vették alapul. Az említett törvényjavaslat alapján 1958 június 3-án elfogadott törvény hatalmazta fel a de Gaulle vezette új kormányt az alkotmány felülvizsgálatára. Az alkotmányos törvény rögzítette azon alapelveket, amelyeket a revízió nem érinthetett, amelyek valójában a köztársasági hagyomány olyan alapvetéseinek tiszteletben tartását jelentették, mint az általános választójog, a hatalmi ágak szétválasztása, a kormány parlament előtti felelőssége, a bírói hatalom függetlensége.⁹⁶ Tehát az eljárás a köztársasági elveknek megfelelően történt, még akkor is, ha a kormányt azután 6 hónapos időtartamra rendkívüli hatalommal ruházta fel a Parlament, így gyakorlatilag szabad kezet adva a tábornoknak alkotmányos elképzeléseinek megvalósításához. Maga a kormányfő is

hangsúlyozta azt a Nemzetgyűlés előtt elmondott június 2-i beszédében, hogy az V. Köztársaság „... a köztársaság folytatása lesz”. A kontinuitást kívánta jelezni szimbolikusan azzal is, hogy az új alkotmány tervezetének nyilvánosság elé tárására szeptember 4-ét, a III. Köztársaság kikiáltásának évfordulóját választotta.

Az új alkotmány tervezetének megvitatása – a francia hagyományoktól eltérően – nem alkotmányozó nemzetgyűlésen, a nagy nyilvánosság előtt, hanem tanácskozási testületek, bizottságok fórumait, sokáig bizalmas formában történt. Az előkészítő munkák első, kormányzati fázisában párhuzamosan két fórumon, a Michel Debré vezette Államtanácsban, illetve a de Gaulle elnökletével ülésező minisztériumközi bizottságban - amelyben a pártokat a kormányban képviselő államminiszterek voltak jelen – zajlottak, akik között folyamatos volt az egyeztetés. A munka eredményét a minisztertanácshoz nyújtották be, ahol annak jóváhagyására július 29-én került sor. Az előkészítő tevékenység második, parlamenti fázisában kezdte meg működését a június 3-i törvény által létrehozott Alkotmányos Konzultatív Bizottság, amelybe 16 tagot a Nemzetgyűlés, 13-at a Szenátus, 13 tagot pedig a kormány delegált. A Bizottság, amelynek létrehozása a Parlament bevonását szolgálta az alkotmány előkészítő munkába, augusztus 14-én fogadta el az általa átdolgozott szöveget, amelyet követően az újra kormányzati fórumok, minisztériumközi bizottság illetve a kormány elé került. Az előkészítés utolsó fázisában az anyagot újra az Államtanács elé terjesztették véleményezésre, amelyet a minisztertanácsnak továbbítottak és ez utóbbi fogadta el a végleges szöveget, amelyet azután a szeptember 28-i referendum hagyott jóvá.⁹⁷

A népszavazás során a politikai pártok részéről a gaulle-isták és a jobboldal egységesen igennel szavaztak, ahogyan a szocialisták és a radikálisok többsége is, de prominens személyiségek közül Mendès-France, Mitterrand és más értelmiségiek nem-mel voksoltak, mivel vitatták a tábornok hatalomra jutása körülményeinek törvényességét, de szerepet játszott abban a köztársaságiaknak a II. Köztársaság időszakából eredeztethető félelme a személyi

hatalom kiépítésének veszélyétől. A nagy pártok közül egyedül a kommunisták mondtak határozott nem-et az alkotmányra, amelyet 80%-os többséggel végül is elfogadtak és október 4-én kihirdettek, amely arány egyértelműen jelezte, hogy a közvélemény szükségesnek tartja a politikai intézményrendszerben tervezett változtatásokat.

Az alkotmányjavaslatról folytatott viták során de Gaulle-nak két olyan fontos kérdésben kellett engednie, amelyek tükrözték alkotmányos felfogásának lényegét, a köztársasági hagyomány bizonyos elemeivel való szakítás szándékát. Az egyik a Szenátus három szekcióra való felosztásának elképzelése volt, a területi önkormányzatokat képviselő, a gazdasági és társadalmi érdekcsoportokat reprezentáló, illetve a tengerentúli megyék és területek érdekeit megjelenítő egységekre (a Francia Uniót helyettesítendő) . Ezen elképzelés csak az első tárcaközi bizottsági megbeszélésen került elő, majd hosszú idő után 1969-ben, a tábornok távozását előidéző referendum egyik témájaként bukkant fel. A másik lényeges kérdés, amelyben de Gaulle meghátrálásra kényszerült, a köztársasági elnöknek javasolt olyan jogkörrel kapcsolatos, amely lényegében kormányfői hatáskört is biztosított volna számára. Az első szövegváltozat alapján az államfő „a kormány támogatásával meghatározza az ország kül- és belpolitikájának általános irányvonalát és biztosítja annak folyamatosságát,„. A tábornok valószínűleg a szocialista Guy Mollet hatására mondott le az említett megfogalmazásról, aki azt összeegyeztethetetlennek tartotta a parlamenti rendszerrel.” (alkotmányosan lehetetlenné tette volna a ma már gyakorlattá vált a politikai társbérletet) . A végleges szövegváltozat azután úgy fogalmazott, hogy a kormány határozza meg, irányítja a nemzet politikáját, ami a gyakorlatban persze nem akadályozta meg de Gaulle-t abban, hogy saját elgondolásai szerint irányítsa a kormányzati tevékenységet.⁹⁸ A köztársasági hagyomány védelmezői, akik a tábornok hatalomra jutásának körülményeit alkotmányellenesnek, visszatérését a politikai életbe „a köztársaságra mért halálos csapásnak” minősítették, erős fenntartásokkal viseltettek az új rendszerrel szemben. Sokáig élt annak élettartamával kapcsolatos szkepticizmus, illetve

az a remény, hogy az algériai válság megoldásával visszatérnek a parlamenti rendszer 1875-ig visszanyúló gyakorlatához. Innen származik a VI. Köztársaságnak a 60-as években élő mítosza.⁹⁹

Az új alkotmány szövegéhez nem készült preambulumból, sem pedig ünnepélyes deklaráció a rendszer által meghatározott célokról, egyszerűen átvette az 1789-es Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának szövegét és az 1946-os alkotmány preambulumból, ami a köztársaság törvényei által megfogalmazott alapelvek tiszteletben tartását írta elő, tulajdonképpen a megelőző köztársasági alkotmányok, a liberális és demokratikus elvek szintézisét teremtve meg, elismerve az alapvető gazdasági és társadalmi jogokat. Ezen alapelvek tiszteletben tartásának felügyeletét a köztársaság történetében először létrehozott intézmény, az Alkotmánytanács feladatának tekintette, ezentúl annak hatáskörébe tartozott a törvényesség felügyelete és a választások tisztaságának ellenőrzése is.

Az 1958-as alkotmányban bevezetett új elemek, Chagnollaud alkotmányjogász megállapítása szerint nem egyszerűen módosították a közhatalom intézményei közötti kapcsolatokat, hanem valóságos rendszerváltást eredményeztek, megváltoztatva magának a politikai hatalomnak a szerkezetét.¹⁰⁰ Az alkotmány szerkesztése során kettős célkitűzés vezette annak készítőit, egyrészt az államhatalom megerősítése a köztársasági elnöki jogkör kiszélesítésével, másrészt pedig a parlamentáris rendszer alapjainak megőrzése. A hatalmi ágak megosztásának érvényesítése során a Nemzetgyűlés jogait jelentős mértékben korlátozták, a kormányt ennél kisebb mértékben, határozottan megerősítve ugyanakkor az államfői jogkört, ez utóbbit téve a politikai intézményrendszer „alapkövévé”.

A köztársasági elnököt illeti meg - III. és IV. Köztársaság idején gyakorolt hagyományos jogköre mellett – a miniszterelnök, valamint annak javaslatára a miniszterek kinevezésének joga, illetve a kormányfő ezentúl neki nyújtotta be lemondását. A miniszterelnöki hatalom nem a parlament bizalmi szavazásától, hanem az államfőtől származott. A kormány parlamenti

beiktatásához korábban elengedhetetlen bizalmat ezentúl hallgatólagosan „megszavazottnak” tekintették. Mindemellett persze a kormány parlament előtti politikai felelőssége továbbra is megmaradt. A második új elem az államfő parlamenti feloszlatási joga, a miniszterelnökkel és a Nemzetgyűlés elnökével folytatott előzetes konzultáció eredményeként, amellyel annak megválasztását követő év kivételével bármikor élhetett. A harmadik újdonság az, hogy az elnök népszavazást kezdeményezhet minden olyan kérdésben amely „... a közhatalom szervezetére, nemzetközi szerződés aláírására vonatkozik, illetve amely hatással van a közhatalom működésére...”, tulajdonképpen a parlament megkerülésével, közvetlen népi konzultáció révén döntve ezen kérdésekben. Negyedik új elemként az alkotmány 16-os §-a az államfőt teljhatalommal ruházta fel arra az esetre, ha a Köztársaság intézményeit, a nemzeti függetlenséget, az ország területi épségét, illetve a nemzetközi megállapodások végrehajtását súlyos veszély fenyegeti, illetve ha a közhatalmi szervek működése megszűnik. Az alaptörvény előírja ehhez a miniszterelnökkel, a két parlamenti ház elnökével és az Alkotmánytanács elnökével való előzetes megbeszélést. Az alkotmány említett fejezetében szerepel az a garancia, amely szerint a rendkívüli helyzet időtartama alatt az elnök nem oszthatja fel a folyamatosan ülésező parlamentet és az is, hogy hatalommal való visszaélés esetén legfelsőbb bíróság elé idézheti az államfőt.¹⁰¹ Az államfő legitimitását tovább növelte megválasztásának módja, a korábbi parlamenti testületnél jóval szélesebb – 80 000 fős - elektori kollégiumra bízva azt, amely testületbe a két parlamenti ház képviselőin kívül a megyegyűlések, a községi tanácsok, a területi törvényhatóságok, valamint a tengerentúli területek nemzetgyűléseinek képviselőit is bevonták.

A Nemzetgyűlés hatáskörét mindezzel szemben jelentős mértékben korlátozták, tulajdonképpen a törvények megalkotására és a költségvetés megszavazására szűkítve azt, egyfajta racionalizált parlamentarizmus gyakorlatát kialakítva. A 34-es törvénycikkkel meghatározták - a korábban a gyakorlat által kialakított - a törvénnyel, illetve a

kormányrendelettel szabályozandó területek körét. A törvényjavaslatok megtárgyalása során a két ház között kialakult egyet nem értés esetén az alkotmány parlamenti vegyes bizottság miniszterelnök általi felállítására adott lehetőséget és ha ennek a révén sem sikerül megoldani a vitás kérdéseket, akkor a Nemzetgyűlést illeti az utolsó szó joga. Az alkotmány szűkítette a képviselők kezdeményezési és kormány ellenőrzési jogát, eltörölve az interpelláció gyakorlatát, évi két parlamenti ülészakot tett lehetővé, a rendkívüli ülészak összehívásának jogát a köztársasági elnök, a Nemzetgyűlés napirendjének meghatározását gyakorlatilag a kormány hatáskörébe utalta. A kormány lemondatására a képviselők egytizede által benyújtott bizalmatlansági indítvány abszolút többséggel történő elfogadásával nyílt lehetőség. A korábbi gyakorlattól eltérően a tartózkodókat is a kormánytöbbséghez számolva megnehezítették annak politikai manipulációk révén történő elmozdítását, ami jól tükrözi a végrehajtó hatalom stabilitásához fűződő érdeket. A Szenátus szerepe a törvényalkotásban a törvényjavaslat jóváhagyására korlátozódott. A IV. Köztársaságbeli Köztársasági Tanácshoz képest annyiban visszaszerzett valamit III. Köztársaságban játszott szerepéből, hogy a felsőház elnöke kapott jogot a köztársasági elnöki funkció betöltésére, annak lemondása illetve halála esetén az új államfő megválasztásáig és hogy az alkotmány revíziója a Szenátus hozzájárulását is szükségessé tette.

Az alaptörvény a kormány feladataként fogalmazta meg a nemzet politikájának meghatározását és irányítását, ami az V. Köztársaság gyakorlatában tulajdonképpen a köztársasági elnök politikáját jelentette, a kormány az elnöki politika megvalósítójává vált.¹⁰² Ebben meghatározó szerepe volt az ún. „domaine réservé-nek”, az elnöknek fenntartott jogkörök gyakorlatának, amelynek megfelelően az államfő saját hatáskörében irányította a külügyeket, a honvédelmet és a gyarmatpolitikát. Az elnök számára biztosított említett jogkörök egyrészt az alkotmány 15§-ában találták meg igazolásukat, amely szerint a köztársasági elnök a hadsereg főparancsnoka, másrészt pedig annak 52 §-ában, ami az államfő

feladataként írja elő a nemzetközi szerződések megtárgyalását és ratifikálását. A „domaine réservé” gyakorlata de Gaulle hatalomra jutásának első éveiben alakult ki a külpolitikai körülmények és a tábornok sajátos hatalomgyakorlási módszereinek eredményeként. A fogalom tartalmi meghatározását Chaban-Delmas – nak „a Nemzetgyűlés elnökének 1959 november 15-i Bordeaux-ban elhangzott beszédéhez kötik, ahol egy évvel az új gaulle-ista pár, az Unió a Köztársaságért (Union pour la République -UNR) megalakítása után a párt politikájának alapvonásai kapcsán utalt az elnöki hatalom ezen területének összetevőire, anélkül, hogy magát a kifejezést használta volna. Tulajdonképpen a tábornoknak az elnöki hatalom gyakorlásáról vallott felfogását közvetítette, miszerint: „A politikát a köztársasági elnök határozza meg, a kormány dönti el, a parlament hagyja jóvá és a francia nép fogadja el”.¹⁰³

Először találkozunk francia alaptörvényben a pártok alkotmányjogi elismerésével (4. cikkely), lényegében a választásokra korlátozva azok tevékenységét. A pártok ellehetlenítésére irányuló de gaulle-i szándék azonban nem valósult meg, ugyanis a pártrendszer stabilizálódása éppen ebben az időszakban vette kezdetét.

A kétfordulós többségi, egyéni jelöltre szóló választási rendszer visszahozatala a IV. Köztársaság súlyos gyengeségét kívánta orvosolni azzal, hogy egységes parlamenti többségi támogatást biztosított a végrehajtó hatalom számára politikai céljainak megvalósításához. Az első forduló, ahol a pártok saját jelölteket állítanak, a politikai pártok tényleges befolyásának felmérésére, a gyengébb jelöltek „selejtezésére” szolgál, míg a második forduló ad lehetőséget a tulajdonképpeni választásra, ahol már nem az adott párt szavazótábora számít, hanem az illető jelölt rátermettsége. A második forduló elkerülhetlenné teszi az összefogást az egymáshoz közel álló politikai erők jelöltjei között. Az esélyesebb jelölt javára történő politikai megegyezésen alapuló visszaléptetés gyakorlatára továbbra is használták a köztársasági intézmények feltétlen tiszteltben tartásán alapuló „köztársasági fegyelem”

formuláját. A kétfordulós többségi rendszer kizárta a IV. Köztársaságra jellemző középutas lehetőségeket és nagyban hozzájárul a politikai élet kétpólusúvá válásához. A többségi párt súlyának megnövelésével biztos parlamenti többséget, ezáltal jelentős stabilitást biztosított a kormányzat számára, hátrányos helyzetbe hozva ugyanakkor a kisebb pártalakulatokat.¹⁰⁴ A választási rendszer reformja ellehetetlenítette ugyan a kis pártokat, de nem vezetett az Európában elterjedt két nagy egymást váltó politikai tömörülés kialakulásához, azok „váltógazdálkodásához”.

Az új alkotmány alapvető vonása, hogy többféle legitimitációt integrál magába, megtartva a köztársasági hagyomány olyan elemeit, mint az egyenlőtlen kétkamarás parlamenti rendszer, a Szenátus közvetett választásának módja, a köztársasági elnöki hagyományos jogköre, vagy annak 7 éves mandátuma. Jelen vannak benne ugyanakkor a republikánus tradíciótól idegen, a vezetői karizmán alapuló orleanista hagyományok, illetve annak érvényesülését elősegítő olyan a bonapartista tradícióra visszanyúló eszközök, mint a referendum, vagy a rendkívüli állapot idején megszerezhető teljhatalom, de magába foglalja a jogállamiság olyan új biztosítékát is, mint az Alkotmánytanács intézménye. Sajátos paradoxon, hogy a rendszer azzal együtt, hogy elősegítette a közvetlen demokrácia kibontakozását (referendum), egyben korlátozta is a képviselői demokrácia fejlődését (parlament, politikai pártok). A népszavazás vitatott megítélésével kapcsolatban utalni kell annak a demokrácia szempontjából pozitív gyakorlatára is, ami a politikai erők megosztottságának körülményei között annak a rendszer legitimitásának erősítésében betöltött szerepét emeli ki.

VII./ 2. A politikai kultúra jellemzői

Az V. Köztársaság alkotmánya és az arra épülő politikai gyakorlat a III. köztársasági rendszertől filozófiai gyökereiben, történelmi referenciáiban, politikai kultúrájában jelentős

mértékben eltérő, annak republikánus hagyományával részben szakító, de ugyanakkor ahhoz kötődő, azt megújító rendszer kialakulását eredményezte. Ezen eltérések alapvetően az állam szerepének gyökeres átalakulásából és nyilvánvalóan a két korszak társadalmi-politikai jellemzőinek különbözőségeiből fakadnak. A III. Köztársasággal összehasonlítva, amelynek rendszere filozófiai gyökereiben a XVIII. század racionalizmusához és a XIX. század pozitivizmusához kapcsolódott, az V. Köztársaságot tulajdonképpen a filozófiai gyökerek hiánya jellemzi. A filozófiai kötődésektől mentes állam pártatlanságot hirdetett ideológiai tekintetben, a III. Köztársaság kezdeti antiklerikalizmusával ellentétben a vallásos meggyőződést szigorúan a magánélet szférájának tekintette. Az új rendszer történelmi hivatkozásaiban is eltért az előzőtől, referenciái nem a francia forradalom időszakához, hanem a II. világháború alatti ellenállási mozgalomhoz kötődtek. A de Gaulle személyéhez szorosan kapcsolódó ellenállási mozgalom vált a nemzeti történelem integráló eseményévé. A tábornok történelmi legitimitását a vitatott körülmények között végbement 1958 májusi hatalomra jutás helyett 1940 június 18 –ára, a londoni rádióbeszéd időpontjára vezették vissza. Ezáltal utólagosan legitimálták de Gaulle-nak a IV. Köztársaság rendszerével szembeni kritikáját, intézményeinek megreformálásáért folytatott küzdelmét¹⁰⁵.

Az új rendszer által kialakított politikai kultúra alapvető különbsége a III. Köztársaság rendszeréhez viszonyítva, hogy annak középpontjában már nem az egyén és annak érdekei állnak, hanem maga az állam, az államérdek elsődlegessége az egyénnel szemben. Ezen erős állam fő feladata, - a de gaulle-i államfelfogásból következően – hogy biztosítsa politikai a intézményrendszer stabilitását, a gazdaság hatékony működésének feltételeit és az ország nemzetközi politikai tekintélyének növekedését. A nemzet egészét képviselő jogállamként működik, amely garantálja polgárai számára a demokratikus szabadságjogok maradéktalan érvényesülését, fenntartva az állam világi jellegét, ideológiai pártatlanságát. A rendszer szociálpolitikájában bekövetkezett változások lényege, hogy a társadalmi előrejutás

feltételeinek biztosítása továbbra is annak elsődleges célkitűzése maradt, de nem egy társadalmi elit, hanem a társadalom egészének demokratizálódása érdekében. Az új köztársasági politikai kultúra nemzetközi politikai tekintetben továbbra is a pacifizmust tekinti meghatározónak, de legalább ilyen jelentőséget tulajdonít a nemzetvédelem fontosságának, Franciaország világpolitikai szerepe megerősítésének. Ezen külpolitikai törekvések tükröződnek a független atomütőerő megteremtésében, a NATO katonai szervezetéből való kilépésben, az önálló keleti politika kialakításában és a harmadik világ politikában.

Az állam szerepének említett gyökeres átalakulását leginkább a politikai intézményrendszerben - az új alkotmány és annak intézményi gyakorlata nyomán - bekövetkezett alapvető változások tükrözik. A hatalom forrását, a népszuverenitást az új alkotmány továbbra is rögzíti, azonban annak intézményi kifejeződésében jelentős változás történt a III. Köztársasági rendszerhez képest. Amíg ez utóbbiban a népszuverenitás intézményi gyakorlata teljességgel megfelelt a köztársasági hagyománynak, mivel az általános választójogon alapuló parlament szupremáciája biztosította ennek érvényesülését, addig az új intézményi gyakorlat a republikánus tradícióval szakítva megszüntette a törvényhozó hatalom meghatározó szerepét az intézményrendszerben és alárendelte azt a végrehajtó hatalomnak, a köztársasági elnöki hatalmat téve a politikai rendszer alapkövéré. A rendszer alkotmánya, de leginkább annak politikai gyakorlata az elnöki hatalom túlsúlyát biztosították anélkül, hogy annak parlamenti képviseleti rendszerét megváltoztatták volna. Az elnöki hatalom megerősítése ellentétben állt azon köztársasági hagyománnyal, amely e funkciót a személyi hatalom kiépítésének veszélyétől tartva jelképes szerepkörre degradálta.

Az 1958-as alkotmánnyal a hatalmi ágak szétválasztásában bekövetkezett változások logikus következménye volt a köztársasági elnök általános választásának az 1962-es alkotmányreformmal elfogadott módja. A végrehajtó hatalom forrása így a törvényhozóhoz hasonlóan a szuverén nép lett, széleskörű legitimitást biztosítva ezzel az államfői hatalomnak.

A köztársasági elnök közvetlen választását a II. Köztársaság negatív tapasztalataiból kiindulva sokáig a bonapartizmus kialakulásának veszélyével kapcsolták össze, ami mind a XIX. század végének, mind az 1930-as évek válságai nyomán a köztársaság védelmének reakcióját váltotta ki a személyi hatalom kiépítésének fenyegetésével szemben. Az 1958-as alkotmányos vitákban sem szerepelt a közvetlen elnökválasztás kérdése, ez év nyarán még maga de Gaulle is kizárta annak lehetőségét. Négy évvel később azonban álláspontja alapvetően megváltozott, amely részben összefüggött az 1961-es algériai válság nyomán bevezetett szükségállapottal. A válsághelyzet körülményeink hatására vetődött fel az a kérdés, hogy vajon a tábornok utódai számára elegendő legitimitást biztosít-e az elnökválasztás akkor érvényben lévő módja - amely elsősorban a konzervatívabb vidék szavazóinak akaratát képviselte - egy hasonló krízis megoldásához. A probléma előtérbe kerüléséhez nagyban hozzájárult a de Gaulle ellen 1962 augusztusában elkövetett Petit-Clamart-i merénylet, ami drámai módon vetette fel az esetleges utódlás kérdését és végül elvezetett a referendum ugyanez év őszi kiírásához. A referendum várható sikerét előre jelezték az azzal kapcsolatos közvélemény kutatások pozitív eredményei, amelyek alapvetően azzal magyarázhatók, hogy az V. Köztársaság végrehajtó hatalmának stabilitása addigra bizalmat keltett a közvéleményben.¹⁰⁶ A köztársasági elnök közvetlen választásával nemcsak az volt de Gaulle szándéka, hogy utódai számára nagyobb legitimitást biztosítson, hanem az is, hogy ezáltal bizonyos távolságtartást kölcsönözzön a mindenkori államfőnek az őt támogató parlamenti többséggel szemben és így jobban betölthesse valamennyi francia elnökének szerepét. Az 1965 óta történt közvetlen elnökválasztások bizonyítják ezen választási mód népszerűségét. Az elnöki funkció modellje széles körben elterjedt azóta a francia politikai, társadalmi és gazdasági élet több területén, amelyet bizonyít a helyi –területi önkormányzatok, a nagyvállalatok és egyetemek irányítóinak elnöki megnevezése is. A köztársasági elnök közvetlen választását ellenző republikánus hagyománnyal ezen a téren is szakítás történt.

A köztársasági elnöki hatalomnak a politikai intézményrendszerben betöltött elsődleges szerepéből szükségszerűen következett a parlament korábbi meghatározó szerepének megszűnése, hatáskörének a szoros értelemben vett törvényalkotásra való korlátozása, kormányellenőrzési jogának szigorú behatárolása. A két parlamenti ház viszonyában továbbra is fennmaradt azonban az egyenlőtlen kétkamarás rendszer köztársasági hagyománya, a Nemzetgyűlés számára biztosítva a végső döntés jogát a törvényhozás mechanizmusában.

A köztársasági elnöki funkcióban bekövetkezett gyökeres változással összefüggésben ezentúl a miniszterelnöknek, illetve a kormány tagjainak államfő általi kinevezése nem tekinthető pusztán formalitásnak, mivel mind a kinevezés mind pedig a lemondás kérdésében az elnök bizalma meghatározó jelentőséggel bírt. A miniszterelnök az államfő bizalmi embereként került funkcióba, katonai hasonlattal élve csak vezérkari főnök lehetett a hadvezér mellett. Erre utal olyan személyiségek kiválasztása a kormányfői tisztségre, akik nem első vonalbeli politikusok voltak, mint Pompidou vagy Couve de Murville. A legfontosabb politikai kérdések az Elysée palotában dőltek el az árnyékkormányként működő elnöki szakértői csoportokban, ezek közvetítésével váltak a kormány szakminiszterei az elnöki politika megvalósítóivá. A politikai gyakorlat tehát egyértelművé tette, hogy a köztársasági hagyománytól eltérően a kormány az államfőtől és nem a parlamenttől függ. De Gaulle a kormány tagjainak beiktatásakor egy kitöltetlen dátumú lemondó nyilatkozatot is aláíratott minisztereivel¹⁰⁷. Továbbra is fennmaradt ugyanakkor az államfőt a politikai felelősség alól formálisan mentesítő miniszteri (kormányfői) ellenjegyzés republikánus tradíciója.

A parlamenti képviselői és a miniszteri funkciók összeférhetlenségének tilalma a hatalmi ágak szétválasztásának logikus következménye volt, ami az I. Köztársaság időszakát leszámítva eddig nem jellemezte a megelőző köztársasági rendszereket, az eddigi köztársasági hagyománnyal tehát e tekintetben is szakítás történt¹⁰⁸.

Az alkotmányosság betartásának felügyeletére amerikai mintára létrehozott Alkotmánytanács intézménye ugyancsak alapvető eltérést jelentett a köztársaság rendszert addig jellemző elvektől, amelyek alapján a Nemzetgyűlés testesítette meg a legfőbb törvényi garanciát. Azáltal, hogy az V. Köztársaság alkotmánya az alkotmányos elvek tiszteletben tartására egyfajta „bírói kormányzatot” hozott létre, gyökeresen szakított a nemzetgyűlési szupremácia köztársasági hagyományával, lehetővé téve a parlament által hozott törvények alkotmányosságának felsőbb szintű ellenőrzését. Az Alkotmánytanács kilenc tagjából hármat a köztársasági elnök, hármat-hármat pedig a parlament két háza nevezett ki, 9 éves mandátumuk alatt 3 évenként harmadával megújítva a testületet. Az Alkotmánytanács tevékenysége igazában csak de Gaulle hatalomból való távozását követően a 70-es évektől vált érdekessé.

A hatalmi ágak szétválasztásának elve alapján az alkotmány előírta a köztársasági elnöki funkció, a kormány, a parlament és az igazságszolgáltatás szervezeti és hatásköri különállását. A köztársasági hagyomány a szuverenitás egységére és oszthatatlanságára hivatkozva eddig is elutasította a hatalmi ágak szigorú szétválasztását, a III. és a IV. Köztársaság intézményi gyakorlatában alárendelve a végrehajtó hatalmat a törvényhozónak. Az V. Köztársaság alkotmányának megalkotói számára a hatalmi ágak szétválasztásának alapvető célja a személyi szabadságjogok tiszteletben tartásának az állam által történő garantálása volt mind a törvényhozó mind a végrehajtó hatalom részéről. A hatalmi ágak szétválasztásának elvi jellege igazában nem változott, a gyakorlatban a végrehajtó hatalom valamilyen módon minden hatalmi ág területén befolyást gyakorol. Bizonyítja ezt a kormányfőt kivételes hatalommal felruházó 16-os §, ami a törvényhozó és végrehajtó hatalom birtoklását biztosítja számára a kivételes hatalom gyakorlása esetén. Az államfő hivatalánál fogva betölti a Legfelső Bíróság Tanácsának elnöki tisztét, illetve a kormány igazságügy-minisztere az ügyészség főhatóságaként működik.¹⁰⁹ A bírák általános választásának elutasítása és végrehajtó hatalom

által kinevezése az 1848-as alkotmány óta a köztársasági rendszerek gyakorlata , ami az igazságszolgáltatásnak a másik két hatalmi ággal való helyzetét tükrözi.

VII./ 3. A köztársasági elnöki hatalomgyakorlás sajátosságai

Az V. Köztársaság politikai rendszere jellemzőinek kialakulásában az elnöki hatalomgyakorlás módjának a rendszer első négy évében megteremtett gyakorlata tekinthető meghatározónak. Ezen négy év súlyos politikai válságai következtében a politikai erők arra kényszerültek, hogy az algériai háború lezárásáig ne korlátozzák de Gaulle-t a hatalomgyakorlásában, ami a parlament szerepének jelentős háttérbe szorításával járt. Az államfő a politika irányításában tulajdonképpen függetlenítette magát a Nemzetgyűléstől. A törvényhozó hatalom megkerülésével három referendum révén sikerült rendeznie az algériai konfliktust és elérnie a köztársasági elnök közvetlen választásának megerősítését, az 1961 áprilisától bevezetett rendkívüli állapot ugyancsak a parlamenti jogok súlyos korlátozását jelentette. 1962 október elején a Pompidou-kormánnyal szemben elfogadott parlamenti bizalmatlansági indítványra válaszul az elnök a parlament feloszlatása mellett döntött. A tábornok az 1958-as parlamenti választások óta elhárított minden hivatalos kapcsolatot a politikai pártokkal, hivatkozva arra, hogy mandátumát a történelemtől és a néptől kapta, nem pedig a politikai pártoktól. 1964. január 31-i sajtóértekezletén de Gaulle egyértelműen megfogalmazta, hogy „az oszthatatlan államhatalom teljességével” a nép a választás révén az elnököt ruházta fel. Ezen államhatalom forrása a népi támogatottság, amely referendum illetve elnökválasztás révén valósul meg¹¹⁰ De Gaulle felfogása szerint egyedül az államhatalom fejezheti ki az egy és oszthatatlan szuverenitást, amely hatalommal a szuverén nemzet ruházza fel vezetőjét, aki ilyen módon az ország egységének megtestesítőjeként jelenik meg. A köztársasági elnök nem csupán a nemzet képviselője, hanem annak általános választása révén tulajdonképpen magának a hatalomnak forrása is. Magánbeszélgetései során is kifejtette, hogy az elnök szerepe szükségképpen monarchikus jellegű. Franciaországnak monarchiára van szüksége,

nem isteni jogból eredő örökletes, hanem választási monarchiára. Én az egyeduralkodó funkcióját Franciaország nevében látom el”¹¹¹

A de Gaulle-i hatalomgyakorlás módja annak autokratikus vonásai ellenére alapvetően a forradalomhoz eszmeiségéhez kapcsolódó demokratikus elkötelezettségből fakadt. Donegani és Sadoun megítélése szerint az V. Köztársaság első négy évében a hatalomgyakorlás referenciái bizonyos értelemben a köztársasági eszme forrásának tekintett Rousseau-i demokrácia felfogáshoz kapcsolódtak, amely a képviseleti demokráciát elutasítva a közvetlen demokrácia gyakorlatát tekintette a köztársasági rendszer működése alapjának. De Gaulle tehát Rousseau-hoz, illetve a jakobinus hatalomgyakorlási hagyományokhoz nyúlt vissza a népi kezdeményezés (referendum) és a végrehajtó hatalom erős közvetlen irányító tevékenységének gyakorlatával, ugyanakkor a népszavazásoknak a tábornok személyéhez való szoros kötődése a bonapartista plebisztíciumok hagyományait idézte.¹¹² A III. Köztársaság hagyományával szakítva az V. Köztársaság ezáltal megszüntette a civil társadalom és a politikai társadalom előző rendszerben jellemző szétválasztását. 1958 és 1962 között a rendszer biztosította az „inkarnatív logika” elsőbbségét - amely a nép és az általa választott vezető közötti közvetlen kapcsolaton nyugodott a referendum révén - a „képviseleti logikával” szemben, háttérbe szorítva politikai pártok és a parlament tevékenységét.¹¹³ Az 1962-es alkotmánymódosítás egy új intézményi egyensúly kialakulását eredményezte, véget vetve a köztársasági elnök döntőbírói szerepkörére épülő gyakorlatnak. Az 1965-ös elnökválasztáson a tábornok már nem mint a pártok felett álló legfőbb bíró, hanem mint az egyik politikai tábor jelöltje jelent meg. Ezáltal a rendszer egy új szakaszba lépett, az „inkarnatív logika” szakaszából a „képviseleti logika” szakaszába, amelynek megfelelően az államfő az öt támogató parlamenti többség vezetőjeként jelent meg, még akkor is, ha a tábornok ezt sohasem ismerte el. A rendszer belső egyensúlya - amely eddig az „inkarnatív logika” és a

„képviselési logika” kettősségére épült, biztosítva az előbbi elsődlegességét - ezzel a „képviselési logika” érvényesülése irányába módosult¹¹⁴

Az említett folyamat eredményeként kialakuló új hatalmi egyensúlyi helyzet megszilárdulása Georges Pompidou rövid elnökségének időszakához kapcsolódik, aki az addig háttérbe szorított politikai pártoknak tett engedményekkel - elődjével ellentétben - elismerte a mögötte felsorakozó parlamenti többség támogatását, amelynek 1969-es választási győzelmét is köszönhette és ezzel ténylegesen a kormánypárti többség fejévé vált. Az V. Köztársaság politikai rendszerének megszilárdulása ilyen módon kettős bázison, egyrészt az egyre funkcionálisabbá váló elnöki intézményén, másrészt pedig a pártrendszerén történt, amelynek meghatározó pártalakulata a szilárd parlamenti többséget biztosító gaulle-ista Demokraták Szövetsége a Köztársaságért (Union des Démocrates pour la République –UDR) volt. A kivételes alkotmányos eljárások megszűnése, az intézményrendszer megszilárdulása, azok alkotmányos működésének helyreállítása miatt tekintik a Pompidou- korszakot a rendszer klasszikus periódusának¹¹⁵.

Giscard d'Estaing elnökségét egyszerre jellemezte a nyílt elnöki hatalom gyakorlata, illetve az elnök parlamenti támogatottságának gyengülése, ami egyfajta racionalizált parlamentarizmus kialakulásához vezetett. Az eltérő gazdasági és társadalmi felfogás mellett a nyílt elnöki hatalomgyakorlás következménye is volt az államfő 1976-os látványos szakítása Chirac miniszterelnökkel, aki azt nehezményezte, hogy nem rendelkezik a funkciója ellátásához szükséges eszközökkel. A Giscard-i időszak másik jellemzője az volt, hogy az elnök, aki a Nemzetgyűlésben teljes bizonyossággal csak saját független köztársasági és centrista kisebbségére számíthatott, a stabil kormányzáshoz meg kellett hogy nyerje a gaulle-ista többség támogatását. Az így kialakult helyzet kényszerítette az államfőt a gaulle-istákkal való együtt kormányzásra, amely körülményre vezethető vissza a miniszterelnökkel kialakult konfliktus. Chirac utódjának, Raymond Barre-nak az elnök pártjához, a Szövetség a Francia

Demokráciáért (Union pour la Démocratie Française -UDF) párthoz való csatlakozása és ezáltal a parlamenti többségi támogatás elvesztése tette szükségessé a racionalizált parlamentarizmus gyakorlatát.¹¹⁶

François Mitterrand 1981-ben történt elnökké választása az elnöki hatalom további erősödését eredményezte annak ellenére, hogy a „Coup d'État permanent” szerzője mindig is a személyi hatalom legfőbb kritikusanak számított. Beiktatását követően ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy „... az intézmények nem az én szándékom szerint alakultak ki, de jól megfelelnek számomra”¹¹⁷ Az 1981-es elnökválasztást követő parlamenti választások a hatalomra került államfő számára abszolút baloldali parlamenti többséget biztosítottak, ugyanakkor szembe kellett néznie egy újonnan kialakult ellenhatalom megjelenésével is. Ezen ellenhatalom egyrészt a Nemzetgyűlési ellenzék obstrukciós gyakorlatához kapcsolódott, másrészt pedig a Szenátus hagyományos ellenzéki tevékenysége kiegészült az Alkotmánytanács hasonló magatartásával, amelynek összetétele - annak fokozatos rotációja miatt - egy ideig ellenzéki többséget tükrözött. A Giscard idején elfogadott alkotmányrevízió, amely lehetővé tette 60 képviselő és 60 szenátor részére, hogy kezdeményezze az Alkotmánybíróság állásfoglalását, jelentős mértékben megnövelte annak szerepét az intézményrendszerben, amelyet jól reprezentál az a több mint 100 határozat, amelyet egyetlen parlamenti ciklus alatt az ellenzéki képviselői beadványok nyomán hozott.

Amíg az 1981-es hatalmváltás a köztársasági elnöki hatalom erősödéséhez járult hozzá, addig az 1986-ban az arányos választási rendszer bevezetésének is köszönhető jobboldali győzelem következtében kialakult politikai társbérlet annak destabilizálódásához vezetett. A köztársasági elnök jogköre tulajdonképpen az alkotmány előírásainak szigorú betartásával a politikai döntőbírói funkcióra korlátozódott, továbbra is fenntartva ugyanakkor saját politikája érvényesítésének jogát a kül-és védelmi politika területén. Mitterrand a kormány tagjait érintő kinevezési joga révén egyfajta vétőjogot gyakorolt elsősorban a honvédelmi és a

külgügyminiszter személyét illetően, illetve a minisztertanács üléseinek elnökeként meghatározó szerepet játszott napirendjének kialakításában. Az V. Köztársaság történetében először kényszerült biztosítani az államfő a végrehajtó hatalom teljességének gyakorlását az ellenzéki többség által támogatott kormánynak. A végrehajtó hatalomban, annak „két feje” között egy új típusú hatalommegosztás alakult ki, ami az elnöki hatalmi hegemóniának véget vetve megszüntette az államfő számára a kormány jogkörébe való „beavatkozást”, elismerve a miniszterelnök illetve a kormány függetlenségét és tényleges hatalomgyakorlását. E sajátos helyzet eredményeként egy kiegyensúlyozott kétpólusú végrehajtó hatalmi szerkezet jött létre, amelyben a kormány teljes mértékben gyakorolni tudta az alkotmány 20. és 21. §-ban előírt jogait. (A 20§ szerint: A kormány határozza meg és vezeti a nemzet politikáját, a 21.§ pedig előírja, hogy a miniszterelnök irányítja a kormány tevékenységét)¹¹⁸ A politikai társbérlet megnehezítette a köztársasági elnök két alkotmányos jogkörének gyakorlását, egyrészt a referendum kiírásáét, amely csak a kormány vagy a Szenátus és a Képviselőház együttes javaslatára történhet meg, másrészt pedig az alkotmány felülvizsgálatát, ami ugyancsak a két parlamenti ház egyetértését teszi szükségessé. A hatalomgyakorlás új módja nem volt mentes konfliktusoktól, amelyekhez az is hozzájárult, hogy mind Mitterrand, mind miniszterelnöke, Chirac jelöltette magát az 1988-as elnökválasztáson. Annak ellenére, hogy a kül- és védelmi politika területén mindketten „egy nyelven beszéltek”, gazdasági és társadalmi kérdésekben nem kevés konfliktus alakult ki közöttük. Az 1988-as elnökválasztás azonban Mitterrand újraválasztásával véget vetett a politikai társbérletnek, ugyanakkor a házfeloszlatást követő parlamenti választások ezentúl nem biztosítottak számára abszolút többséget a törvényhozásban. A jobboldal 1993-as parlamenti győzelme nyomán kialakult második politikai társbérletet az előzőtől eltérő légkör jellemezte, amelyet meghatározott az a tény, hogy az államfő nem pályázhatott újabb elnöki mandátumra és egészségi állapota sem tette lehetővé, hogy az ellenzéki többséggel konfrontálódjék, valamint Ballardur és Mitterrand

személyiségi vonásainak hasonlósága is harmonikusabb viszonyt alakított ki közöttük, mint Chirac esetében. A miniszterelnök elnökjelöltségének nyilvánosságra hozatala 1995-ben a fő konfliktus forrását a kormánytöbbség és az ellenzék helyett az erősebb kormányzópárton, a Tömörülés a Köztársaságért (Rassemblement pour la République-RPR) párton belülré helyezte. Az 1995-ös elnökválasztási kampányt az elnöki hatalom további hanyatlása jellemezte, amelyet a két politikai társbérlet amúgy is jelentősen meggyengített. Ezen jelenség háttérében a gaulle-ista párton belüli említett konfliktuson kívül Chirac azon lépése állt, amellyel a pártelnökségről való lemondása révén próbált távolságot tartani saját pártjával szemben, ami azonban a kettős jelölés körülményei miatt nem bizonyult lehetségesnek. A köztársasági elnökké választott Chirac a meggyengült elnöki funkciót igyekezett megerősíteni azon alkotmányreformmal, amely a referendum alkalmazási területeit kiterjesztette a gazdasági és szociálpolitikai reformok kérdéseire¹¹⁹ Az 1962 óta legjelentősebbnek tartott alkotmánymódosítással a referendum meghaladta annak intézményekre szűkített alkalmazási körét és az 1958-as alkotmányos szándékok szellemének megfelelően helyre kívánta állítani az elnök és az állampolgár közötti közvetlen kapcsolatot. A Chirac-féle alkotmányreform másik fontos eleme a Képviselőház egységes, 9 hónapos ülésrendjének visszaállítása az alkotmányban előírt rövid, kétszer három hónapos ülésszak helyett, amely elvben újra lehetővé tette a végrehajtó hatalom folyamatos ellenőrzését, felértékelve ezzel a parlament szerepét és megerősítve ezáltal az elnököt támogató parlamenti többséget¹²⁰.

Az elnöki hatalom megerősítését célzó törekvéseknek azonban egy újabb politikai társbérlet vetett véget az 1997-es államfői parlamenti feloszlást követő május-júniusi előrehozott választások eredményeként. Az V. Köztársaság történetében először fordult elő olyan helyzet, hogy a parlamentet feloszlató elnök pártja elveszítette a parlamenti többséget, ami mind belpolitikai helyzetében, mind pedig nemzetközi politikai tekintélyében megrendítette az államfőt. Az eddigi „cohabitation”-októl eltérően egy fordított politikai társbérlet alakult ki a

jobboldali elnök és a szocialista miniszterelnök között, aki ezáltal a kormányzati hatalom teljességének birtokosává vált. A politikai társbérlet rendszere, amely az 1980-as évek második felében az V. Köztársaság történetében kivételes helyzetnek számított, azóta a francia belpolitikai élet megszokott jelenséggé vált. A politikai társbérlet bizonyos vélemények szerint a hatalom újra történő kiegyensúlyozásával demokratikusabbá, ellenőrizhetőbbé tette az elnöki hatalmat, hozzájárult a rendszer rugalmasabbá válásához¹²¹. Mások, mint Georges Vedel, a politikai társbérlet kiváltotta hatalmi instabilitást az elnöki mandátum öt évre csökkentésével és a képviselői mandátummal való szinkronba hozásával kívánták kiküszöbölni. A tekintélyes alkotmányjogász azt hangsúlyozta, hogy a közvéleményben jelentős támogatottsággal rendelkező elképzelés logikusan kapcsolódna a parlament szerepének az 1995-ös alkotmányreformban történt megerősítéséhez, lehetővé téve ezáltal a politikai intézményrendszer szükséges kiegyensúlyozását¹²². Jean Massot ugyancsak az öt éves elnöki mandátum alkotmányreform révén történő bevezetésének szükségességét mellett érvelt, amelyet alapvető fontosságúnak tekintett a politikai rendszer modernizációja szempontjából. Az ötéves terminus bevezetésének első kísérlete még Pompidou elnökségéhez kapcsolódott, akinek 1973-ban nem sikerült annak megvalósítását keresztülvinni. 2000 tavaszán Valéry Giscard d'Estaing terjesztette a Képviselőház elé az elnöki mandátum öt évre csökkentésére vonatkozó javaslatát, amely mind a bal – mind a jobboldalon támogatásra talált. Chirac elnök, aki mindaddig ellenállt, végül taktikai megfontolásból a reform mellett tette le a voksát és a szeptember végén lezajlott népszavazás alkalmával rekord arányú tartózkodással ugyan, de elfogadták az elnöki hatalom időtartamának csökkentését. Az ötéves elnöki mandátum bevezetésétől a politikai rendszer stabilizálódását, az elnöki hatalom rendszeresebb demokratikus kontrolját és Franciaország igazodását várják a legtöbb európai országban folytatott hatalomgyakorláshoz. Valószínűnek látszik, hogy az V. Köztársaság politikai rendszerét alapjaiban érintő reform az elnöki hatalom további gyengülését eredményezi, a

Jospin féle intézményi reformelképzelések pedig ezzel szemben a parlament hatalmának megerősítését célozzák.

VII./ 4. A pártrendszer változásai

A köztársaság elnöki hatalom mellett az V. Köztársaság politikai intézményrendszerének másik pillérét a politikai pártrendszer jelenti. Ennek átalakulásában az elnöki hatalom jellege mellett a kétfordulós többségi, egyéni választási rendszernek is meghatározó szerepe volt. Az államfő általános választásának következménye, hogy a politikai pártok a potenciális elnökjelölt, illetve a megválasztott elnök körül szerveződnek. A gaulle-isták parlamenti többségi támogatása nagyban hozzájárult de Gaulle és Pompidou hatalmának megerősítéséhez, ahogyan a szocialistáké 1981 és 1986 között Mitterrand elnöki funkciójának megszilárdításához. Azon pártok azonban, amelyek nem rendelkeztek hiteles elnökjelöltekkel és választási szövetségre sem léptek ennek érdekében más pártokkal, a politikai paletta perifériájára szorultak. A pártstruktúra átalakulásának egyik lényeges jellemzője – a régi osztálystruktúra felbomlásával összefüggésben - az eddigi osztálypártok néppárti irányú fejlődése. A másik alapvető tendencia a pártrendszer bipolarizációja, a kormánypártok és az ellenzéki pártok elkülönülésének tartóssága, amelynek a III. Köztársaság politikai rendszerében nem volt jellemzője az állandóság, összefüggésben ezen pártok belső szervezeti instabilitásával, a pártszövetségek szilárdságának hiányával.

A bipolarizációs folyamat abból a válsághelyzetből nőtt ki, amelyet a köztársasági elnök közvetlen választásának kezdeményezése idézett elő. A de Gaulle által szorgalmazott referendum összefogásra készítette az ellene a köztársasági hagyomány nevében fellépő politikai erőket, a „Cartel des non” szövetségébe tömörítve azokat a gaulle-ista UNR-el szemben, amely Cartel-nek sikerült megbuktatnia az 1962 október 5-i bizalmi szavazáson a

Pompidou kormányt. A referendum gaulle-ista sikerét követően az UNR - amelyhez csatlakozott a baloldali gaulle-istákat tömörítő Union Démocratique du Travail és amelyet támogattak a Cartel-el szembenálló, Giscard d'Estaing vezette Független Köztársaságiak (Républicains Indépendants) - alkotta a novemberi parlamenti választásokon a kormánypárti többséget, szemben az ellenzéki összefogást megjelenítő többi pártal¹²³. Az 1962 őszi referendum, illetve parlamenti választások során alakult ki az a pártrendszer, amely a kormánypárti többség és az ellenzék tartós szembeállításával 1974-ig jellemezte az V. Köztársaság pártrendszerét, az elnököt támogató többség és a kormánytöbbség egymásnak való megfelelésével. A baloldalon ezzel szemben kialakult egy olyan politikai koalíció, amelynek összefogását az SFIO-ból, a radikálisokból és más baloldali csoportokból szerveződő Demokrata és Szocialista Baloldali Szövetség (Fédération de la Gauche Démocrate et Socialiste –FDGDS) testesítette meg, Mitterrand elnökké választásának támogatására szerveződve. Az 1968-as események következményeként felbomlott Baloldali Szövetség folytatásaként jött létre a Mitterrand által újjászervezett Szocialista párt, a Kommunista párt és a radikál-szocialisták által aláírt 1972-es közös programra alapozott összefogás, ami a gaulle-izmus politikai alternatíváját jelenthette. A pártrendszer átalakulásának másik jellemzőjeként ezen időszakban tűntek el vagy váltak jelentéktelenné a de Gaulle-al szemben álló olyan centrum pártok, mint az MRP és a radikálisok, hasonlóképpen a szélsőbal illetve szélsőjobb politikai erőihez.

A 70-es évekre kialakuló kétpólusú rendszer jobboldalán - az 1968-as válsággal, valamint de Gaulle hatalomból való távozásával összefüggésben - a gaulle-isták helyzete megrendült. Az 1974-es elnökválasztáson győztes Giscard d'Estaing a rendszer történetében először nem a gaulle-isták közül került ki, aki azonban kénytelen volt a többségi UDR-hez tartozó Chirac-ot kinevezni miniszterelnökének. A liberális Giscard elnökké választásával a gaulle-ista UDR addigi domináns párti jellege megszűnt annak ellenére, hogy a Nemzetgyűlésben továbbra is a

koalíciós többség legerősebb pártját alkotta, azonban az elnök mögött álló koalíciós kisebbség és a kormányt támogató többség szövetségének Chirac kormányfő 1976-os lemondásával vége szakadt. Ennek ellenére az UDR-ből Chirac által létrehozott RPR, valamint a Giscard-t támogató pártok alapította UDF a baloldali veszélytől tartva közösen lépett fel a következő parlamenti választásokon. A kétpólusú rendszer átalakulását a kommunisták és a szocialisták közötti együttműködés 1977 őszi megszűnése tette teljessé, amelynek fő oka a szocialistáknak a kommunisták rovására történt előretörése, a két párt közötti versengés kiújulása volt¹²⁴.

1978-tól az V. Köztársaság klasszikus időszakának pártstruktúrája a kormánypártok és az ellenzék belső megosztottsága miatt négy részre osztott kétpólusú pártrendszerre alakult át, az RPR-el és az UDF-el szemben álló Szocialista párttal és Kommunista párttal. Az 1981-ben hatalomra jutott baloldali ellenzék a szocialisták abszolút parlamenti többségével helyreállította az elnöki és a kormánytöbbség Giscard idején megbomlott harmóniáját, az arányos választási rendszer 1986-os bevezetése azonban jelentős változásokat eredményezett. Egyrészt a hatalomban a szocialista többséget a választásokon győztes jobboldali koalíció gyenge, de koherens többsége váltotta fel. A többségi választáshoz való visszatéréssel azután a baloldal az 1988-as elnökválasztási sikert követő parlamenti választások eredményeként csak relatív többséget tudhatott magáénak. Másrészt pedig a 80-as évek közepétől megindult a politikai paletta átrendeződésének folyamata, a négypárti rendszer egyensúlyának felbomlása. A pártrendszerben bekövetkezett változások jellemzője a klasszikus nagy pártoktól való elfordulás és a politikai paletta széttöredezésének folyamata, amelyet jelez a jobboldali pártok és a Szocialista párt szavazótáborának csökkenése, a Kommunista párt marginalizálódása illetve a populista Nemzeti Front és a környezetvédők megerősödése. Éppen a hagyományos nagy pártok gyengesége, az azokból való kiábrándulás okán nőtt meg az 1980-as évektől a szélsőjobboldali Front National és a Zöldek politikai befolyása, amelyben nagy szerepet játszott az 1984-es európai parlamenti választások alkalmával elért sikerük¹²⁵. A pártrendszer

fragmentálódását jelezte a baloldali populista Bernard Tapie illetve az RPR-ből korábban kivált szélsőjobboldal Philippe de Villiers vezette csoportosulás megjelenése is.

A második politikai társbérlethez vezető 1993-as parlamenti választások eredményeként létrejött jobboldali parlamenti koalíciós többséget továbbra is a nagy pártok belső gyengesége jellemezte. Az 1995-ös elnökválasztási kampány a két újgaulle-ista jelölt fellépésével egyértelműen mutatta az RPR megosztottságát, illetve választási vereségük ellenére a szocialisták erősödését. Az elnökválasztások is megerősítették a pártstruktúra szétaprózódásának folyamatát. A szélsőjobboldal megerősödése mellett a szocialista párt kisebb, a kommunisták nagyobb mértékben veszítettek népszerűségükből. A baloldalon elveszített szavazatok éppen az említett szélsőséges pártok tudták megszerezni, beleértve az 5%-ot először elérő szélsőbaloldali trockista Lutte Ouvriere-t. A szavazatok csaknem 40%-a így olyan jelöltekhez került, akiknek egyéni szinten semmi esélyük sem volt az elnökségre, R. Rémond megítélése szerint ezek inkább „tiltakozó szavazatoknak” tekinthetők, ami egyértelműen jelezte a társadalom rossz politikai közérzetét¹²⁶.

Az 1997-es előrehozott választásokat Chirac elnök saját parlamenti pozícióinak erősítése reményében írta ki, de rosszul mérte fel az erőviszonyok alakulását. Jospin-nek a baloldali erők összefogása révén sikerült az új szocialista-kommunista-zöld koalíció győzelmével az eddigitől eltérő „fordított politikai társbérletre” kényszerítenie a jobboldali parlamenti többség támogatását elvesztő köztársasági elnököt. A szocialisták tovább tudták erősíteni helyzetüket az 1998-as regionális, majd a rákövetkező évben lezajlott európai parlamenti választások alkalmával. A regionális választások új jelensége volt, hogy az RPR és főként az UDF helyi képviselői több helyen is együttműködtek a Front National jelöltjeivel a tanácselnöki székek elnyeréséért vívott küzdelemben annak ellenére, hogy a pártok vezetői a szélsőségekkel való szövetségtől történő tartózkodásra szólítottak fel. Az 1998 májusában létrejött RPR-UDF szövetség a választási stratégiák összehangolásával igyekezett összefogni a jobboldalt a

kormányzó baloldal mellet a Front National-al szemben is. Az 1999-es európai parlamenti választások a jobboldali pártok további szétaprózódását, befolyásuk gyengülését jelezték , a RPR-t még az abból kivált Pasqua féle csoport is megelőzte , de hasonlóképpen visszaesett a belső viszály sújtotta Nemzeti Front is.

Az V. Köztársaság hagyományos pártjainak említett gyengesége alapvetően azok civil társadalombeli gyökereinek hiányával, a pénzügyi és korrupciós botrányaikkal összefüggő népszerűségvesztéssel magyarázható. Különösen szembetűnők ezen belső problémák a jobboldali pártok esetében, amelyek az 1997 óta gyors egymásutánban bekövetkezett hármas vereség (parlamenti, regionális és európai parlamenti választások) sokkhatása alatt tartós defenzívába szorultak. Legsúlyosabbnak tűnik a helyzet az elnök pártjában, az RPR –ben, amelyet gyors belső bomlás folyamat jellemez. Hasonló szétaprózódási folyamat jelei figyelhetők meg az UDF-en belül is, amelyet kiválások és belső viták gyengítenek. A két jobbközép párt többek által szorgalmazott összefogása jelenthetne kivezető utat a jobboldal válságából, ami a baloldali pártszövetségi rendszer megszilárdítása esetén lehetővé tehetné a pártrendszer bipolarizációjának érvényesülését, egy balközép-jobbközép váltógazdálkodás kialakulását. A pártrendszer további fejlődésének másik alternatívája a szétaprózódás folyamatának folytatódása¹²⁷

A pártok ideológiai arculatát a nagy ideológiai rendszerek befolyásának gyengülése jellemzi, ami többé kevésbé azonos értékek képviselőit ösztönzi azokat, úgy mint a szabadság, a demokrácia, a társadalmi egyensúly, a humanizmus, amelyek a köztársasági eszme alapértékeit testesítik meg. A köztársasági gondolat hármas jelszavából a szabadság mellett az egyenlőség és a szolidaritás értékei mind a jobboldali RPR mind pedig a baloldali PS ideológiájában központi helyet foglalnak el. A pártok közötti ideológiai különbségek elhalványulását jelzik azon közös vonások, amelyek az individualizmus erősödésével, a gazdasági és politikai cselekvés embercélúságának megjelenésével függenek össze mind a

jobb mind a baloldali pártjainak propagandájában¹²⁸. A jobb és baloldali az 1981-es elnökválasztásokon megosztó nacionalizáció-privatizáció ellentétévé azóta túlhaladottá vált. A hagyományos jobb és baloldali pártok programjaiban különösen a munkanélküliség elleni harc és az európai integráció területein találkozhatunk csaknem azonos megközelítésekkel. A megosztottság tehát nem annyira a jobb és baloldali között, mint inkább azokon belül jelentkezik.

A jobboldali konzervatív neogaulle-ista Tömörülés a Köztársaságért (RPR) elnevezése a köztársasági gondolathoz kapcsolódik, amely párt a tábornok felfogásának megfelelően a francia társadalom egészének törekvéseit kívánja felvállalni. Programja a laicitás republikánus elvének tiszteletben tartását követeli meg az állami intézményekben, a magánélet szférájába utalva a vallásos meggyőződést. Nemzetközi vonatkozásban a de gaulle-i „grandeur” és „gloire”, a francia nemzeti küldetéstudat politikája örökösének tekinti magát, amely szorosan kapcsolódik a köztársasági külpolitika alapvető törekvéseihez. Az európai integráció kérdésében az RPR-ben két tendencia érzékelhető, az egyik a nemzetek feletti integráció elvetésével továbbra is ragaszkodik a gaulle-ista felfogáshoz, amíg a másik hajlandó a megegyezésre az európai föderációt támogató liberális jobboldallal. Programjának fontos eleme a független, erős, felelős és hatékony állam de gaulle-i koncepciója, a tábornok által létrehozott intézményrendszerhez való kötődés. Szociális érzékenységük a szocialista kormányzat időszakában betöltött ellenzéki szerepkörben erősödött meg. A de gaulle-i korszakból örökölt munkavállalói participáció koncepciójához kapcsolódóan szerepelnek programjukban az esélyegyenlőség és a szolidaritás elvei. Szolidaritás felfogásuk azonban eltér a hagyományos – szocialisták által is képviselt – a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolására irányuló törekvéstől, e fogalom tartalma a gaulle-isták számára az Ember szabadsága és a Nemzet, mint szabad akaratból létrejött szolidaritási kapcsolatot jelenti¹²⁹.

Az 1977-ben Giscard d'Estaing elnök alakította liberális UDF pártszövetség szervezeti felépítésében lényeges eltéréseket mutat a másik jobboldali RPR-től. A gaulle-isták hierarchizált, jól szervezett pártjával szemben az UDF inkább laza szerkezetű gyűjtőmozgalomnak tekinthető. A klasszikus liberalizmus individualizmusa alapján az egyén alapvető jogainak, szabadságának, érvényesülésének biztosítását tekinti fő célkitűzésének. A gaulle-isták állami szerepvállalási felfogásával szemben az állam szükségszerű visszaszorulását kívánják a gazdasági életben, amelyet a jogállamiság fejlődése kell, hogy kísérjen. Az európai integrációval kapcsolatban a gaulle-isták nemzeti állami konföderációs felfogásával szemben a giscardisták a szupranacionális föderáció feltétlen hívei.

A kereszténydemokrata Társadalmi Demokraták Centruma (CDS), a Köztársasági párttal, a Polgári radikális párttal és a kis Szociáldemokrata párttal az UDF keretében lépett pártszövetségre 1978-ban Giscard elnök támogatása érdekében. A kereszténydemokrata CDS 1995 óta a Demokratikus Erő (FD) nevet viseli éppen - a laicitás köztársasági hagyománya miatt - centrupártnak minősítve önmagát, amely nagy hangsúlyt fektet a személyiség jogainak védelmére, az esélyegyenlőség és a szociális igazság kiteljesítésére. A társadalmi szolidaritás szükségességét vallja és a keresztény univerzalizmus nevében fellép a nacionalizmus, az idegengyűlölet és a rasszizmus ellen. Európa politikájukban a kereszténydemokrácia hagyományainak megfelelően a politikai integráció kiterjesztését szorgalmazzák¹³⁰.

A francia baloldal meghatározó ereje a Szocialista Párt a „demokratikus szocializmus” eszményével a köztársasági eszme baloldali hagyományait és értékeit jeleníti meg programjában. Történelmi referenciái a köztársasági mellett a XIX. századi forradalmi hagyományokhoz is kapcsolódnak. A forradalom klasszikus hármasszavából az egyenlőséget, a társadalmi igazságosságot hangsúlyozzák, az esélyegyenlőség megteremtésére törekednek. A klasszikus köztársasági hagyományhoz kapcsolódik a szocialistáknak a

lelkiismereti szabadsághoz, az állam és az iskola világi jellegéhez való kötődése. Az állami szerepvállalást illetően a jobboldallal ellentétben fontosabb területeken igénylik az állam felelősségvállalását, a közszolgáltatás fenntartását, elvetik ugyanakkor mind a teljes államosítást mind pedig a totális privatizációt. Az európai integráció híveiként elsősorban annak szociális dimenzióját kívánják kibontakoztatni¹³¹.

A Francia Kommunista Párt hirdette legtovább azt, hogy egy adott társadalmi osztály érdekeit képviseli, a hagyományos és nagyipari munkásbázis elvesztése azonban a párt munkáspárti jellegét kérdőjelezte meg. A marxizmus- leninizmus alaptételeiből következő forradalmi kötődés mellett a 60-as évek végétől hangsúlyozza demokratikus törekvéseit. A 70-es évektől eltávolodott a szovjet politika brezsnyevi irányvonalától, törölve programjából a proletárdiktatúra célkitűzését, szövetségi megállapodást kötve a Szocialista párttal. 1977-ben azonban váratlanul felbontották a Baloldali Szövetséget és visszatértek a szovjet politika támogatásához. Az 1981-es a rövid kormányzati szerepvállalás óta a párt támogatóinak száma rohamosan csökken, napjainkra elveszítve választóinak közel kétharmadát. A párt programja a demokratikus öngazgatásos szocializmus megvalósítását tűzte ki célul, tiszteletben tartva a polgári társadalom demokratikus intézményeit¹³².

A Zöldek pártja különös figyelmet fordít az emberi jogok érvényesülésére és a multikulturális együttélés lehetőségeire, ami a liberális és baloldali pártokhoz közelíti őket, ugyanakkor bizonyos környezetvédő-zöld mozgalmak modernizáció-ellenessége konzervatív jelleget is kölcsönöz azoknak. Kritikájuk elsődleges célpontja a technokrata állam, amely fenyegeti az egyén és a civil társadalom autonómiáját, ezért annak korlátozására van szükség. A képviseleti demokrácia delegálási gyakorlata helyett a participatív, közvetlen demokratikus formák kialakítását kívánják szorgalmazni¹³³.

A szélsőjobboldali Nemzeti Front (FN) a francia nacionalizmusnak a köztársasági értékeket asszimiláló irányzatától eltérő vonulatát jeleníti meg, amely annak leszűkítő, faji

megkülönböztetésre lehetőséget nyújtó – Barres és Maurras általi értelmezéséből alakult ki. A nemzeti identitás védelmét tekinti fő feladatának a kozmopolitizmus veszélyével szemben. A francia társadalom súlyos problémáiból – munkanélküliség, bevándorlás, bűnözés, korrupció – táplálkozó nemzeti populizmust képviselő párt, amelyet militáns politikai stílusa, kirekesztő jellege, demagógiája szalonképtelenné tesz a demokratikus politikai rendszerben¹³⁴.

A jobboldali szélsőség mellett említést kell tenni az ultrabaloldali politikai szervezetekről is (a trockista Lutte ouvriere vagy a Ligue communiste révolutionnaire), amelyek ugyan nem játszanak meghatározó szerepet a francia politikai életben. A trockisták Arlette Laguiller révén 5%-ot értek el az 1995-ös elnökválasztáson, az 1999-es európai parlamenti választások alkalmával pedig a Front National-hoz hasonlóan 5 képviselői helyet szereztek a Strasbourg-i testületben.

Az V. Köztársaság politikai rendszere természetének meghatározásában a politológusok az említett két pillér, a köztársasági elnöki hatalom és a pártrendszer viszonyát tekintik legfontosabbnak. Az egymástól eltérő vélemények ugyanakkor egyetértenek abban, hogy az semmilyen létező modellhez nem hasonlítható. Az egyik elmélet kidolgozása ezzel kapcsolatban Maurice Duverger nevéhez fűződik, aki szerint a francia politikai rendszer átmeneti kategóriát képvisel a parlamenti és az elnöki rendszer között, amelyet ő ezért félpreszidenciálisnak nevez. Ebbe a kategóriába sorolja a hajdani weimari Köztársaság, a mai Ausztria, Finnország, Írország, Izland és Portugália politikai rendszerét. Elemzésének kiindulópontja a pártrendszer, ezen belül a parlamenti többség jellege, amelynek az elnökhöz való viszonya határozza meg a kormányfői hatalom milyenségét, aszerint, hogy azt támogató, vagy vele szembenálló többség van hatalmon. Duverger elméletével szemben Georges Vedel azzal érvel, hogy nem helytálló félpreszidenciálisnak nevezni egy olyan rendszert, amelyben a köztársasági elnök kezében összpontosul „az Amerikai Egyesült Államok elnökének és a brit miniszterelnöknek a jogköre” Vedel felfogása szerint ez sokkal inkább ultraprezidenciális

rendszernek minősül, szemben a IV. Köztársaság rendszerével, amelyet ultrareprezentatívnek lehet tekinteni¹³⁵. Az államhatalom jelenti Georges Burdeau értelmezésének kiindulópontját, aki a Nemzetgyűlés által megtestesített "demokratikus hatalom" és a köztársasági elnök képviselte „köztársasági hatalomnak” nevezett államhatalom viszonyában látja a rendszer legfőbb jellemzőjét. A Nemzetgyűlésben megtestesülő „demokratikus hatalom” alapja a parlamenti pártok közvetítésével érvényesülő népi hatalom, amelynek kormánytöbbsége vagy megfelel az elnököt támogató többségnek, vagy eltér attól. A másik hatalmi tényező, a „köztársasági hatalom” pedig biztosítja az intézmények működésének folyamatosságát és a nemzeti érdek érvényesülését. Mindkét hatalom forrása a szuverén nép, ugyanakkor a két hatalom viszonyában az állam megváltozott szerepe miatt az államhatalmat tekinti meghatározónak¹³⁶. Az államhatalom áll Jean-Louis Quermonne elemzésének középpontjában is, aki dualista prezidenciálisnak minősíti az V. Köztársaság rendszerének természetét, szembeállítva azt az amerikai monista prezidenciális szisztémával, amelyben az elnök kezében összpontosul mind az államfői, mind a kormányfői hatalom összessége. A francia modell a prezidenciális rendszer azon típusát jeleníti meg, amelyben a végreható hatalom a két közjogi méltóság között megoszlik. A rendszer működésének két változatát különbözteti meg az államfői és a kormányfői hatalom közötti egyensúly alakulása szempontjából. Azon körülmények között, amikor az elnököt támogató parlamenti többség megegyezik a kormánytöbbséggel, akkor a köztársasági elnöki hegemonia érvényesül a kormányfőjével szemben. A politikai társbérlet során kialakult helyzetben viszont, amikor a kormánytöbbség eltér az elnököt támogató többségtől, ekkor a miniszterelnök hatalmi súlya érvényesül az államfőjével szemben, aki az alkotmány biztosította kereteken belül függetlenítheti magát annak politikájától¹³⁷. A rendszer természetére vonatkozó meghatározások is kifejezik annak legfőbb jellemzőjét, - Burdeau kifejezésével - az államhatalom és a népi hatalom kettősségét,

amelyek közös eredete az általános választójog, de amelyek hatalmi súlya az elnököt támogató többség és a parlamenti többség viszonyának függvényében változó.

Haskó Katalin a francia politikai rendszer elemzése során azon sajátosságra mutat rá, amely szerint a fejlettebb európai minták irányába mutató pártfejlődés annak megkésettsége mellett, az elnöki hatalom tradicionális elemei révén részben kívülről irányított folyamat. Ennek okát abban látja, hogy a francia pártok csak ritkán voltak képesek a politikai rendszer egyedüli meghatározóivá válni, szükség volt egy külső integráló erőre, így az elnöki intézményre, az elnök személyére hárult a közvetítés és a konszenzusteremtés megvalósítása. A pártok és az elnöki intézmény egymásra utaltságának kényszere következtében a kettő együttélése továbbra is a francia politikai kultúra jellemző vonása lesz¹³⁸.

VII./ 5. A külpolitika és a Maghreb országokhoz fűződő kapcsolatok főbb jellemzői

A nemzeti egység megóvásának és megerősítésének de Gaulle-i törekvése, - amelyet a belpolitikában az államhatalom megszilárdításának révén kívánt megvalósítani - tükröződött a „grandeur” külpolitikájában, Franciaország világhatalmi tekintélye helyreállításának programjában. A külpolitika alapelvei - pacifizmus, nemzetvédelem, Franciaország nemzetközi tekintélyének biztosítása - az előző köztársasági rendszer külpolitikai kontinuitásának tekinthetők, amelyek attól alapvetően eltérő nemzetközi viszonyok között érvényesülnek.

A két világhatalom kapcsolataiban a hidegháborús korszakban bekövetkezett változások, az USA nyugat-európai szövetségesei körében az amerikaiak európai szerepvállalásával kapcsolatos bizonytalanságok egy független nemzeti atomtűzterő megteremtésére készítették a francia külpolitikát. De Gaulle, aki Franciaország világhatalmi szerepének helyreállítását tartotta legfőbb célkitűzésének, nem fogadta el országának a NATO-szervezetében az USA-nak alárendelt szerepét és függetlenítette a francia érdekek érvényesítését az atlanti szövetségesek, mindenekelőtt az amerikaiak külpolitikai törekvéseitől és 1966-ban kilépett az Atlanti Szövetség katonai szervezetéből. A francia függetlenséget potenciálisan veszélyeztető nyugat-európai politikai integrációs szándékokkal szemben az államok konföderációját szorgalmazta, a két nagyhatalom között közvetítő, kiegyenlítő szerepet játszó francia vezetésű „független Európában” gondolkodva¹³⁹. Ennek megvalósításához partnerként a Német Szövetségi Köztársaságra számított, az 1963-ban megkötött francia-nyugatnémet szerződést első lépésnek tekintették az „európai Európa megvalósításához”. Európa földrajzi határainak az Atlanti-óceántól az Urálig történő kiterjesztésével a tábornok a „tömböktől mentes Európa” gondolatát népszerűsítette, ami a kibontakozó francia enyhülési politika fő célkitűzésévé vált,

megnyitva ezzel az utat a Szovjetunióval és a szocialista országokkal való kapcsolatok felvételéhez.

Pompidou külpolitikáját a fő prioritások megtartása mellett nagyobb pragmatizmus jellemezte az USA és a nyugat-európai szövetségesek viszonyában, e kapcsolatokat enyhítendő 1973-ban megnyitotta az utat Nagy-Britannia csatlakozása előtt az Európai Közösségbe. Pompidou a nemzeti függetlenségi törekvés de gaulle-i örökségének megőrzése mellett Franciaország biztonságát továbbra is az enyhülési politika folytatásával és a hatékony nemzetvédelem révén kívánta garantálni.

Giscard ugyancsak megtartotta a függetlenség –és biztonságpolitika de gaulle-i alapjait, de a gaulle-ista „grandeur” historizáló elvét a „mondialisme” korszerű koncepciójával kívánta felváltani, amelynek lényege, hogy az emberiség alapvető globálissá váló problémáit csak világméretű összefogással lehet megoldani. Giscard felismerte azt, hogy az amerikaiakkal szembeni politikának az adott világpolitikai helyzetben nincsenek esélyei és a francia függetlenség demonstrálásának más területeket kell keresni. Ennek egyik lehetőségeként az Európa politika kínálkozott, amelyben fő célkitűzésének a francia-nyugatnémet kapcsolatok továbbfejlesztését tekintette . A Giscard és Schmidt személyes jó viszonya révén jelentősen megerősödő német-francia együttműködésnek meghatározó szerepe volt az európai integráció további fejlődésében. Az államfő védelmi politikájában a nukleáris fegyverzet fejlesztése mellett új elemként jelentkezett az NATO-val való szorosabb együttműködés, anélkül hogy felmerült volna Franciaország visszatérése annak katonai szervezetébe¹⁴⁰.

A de Gaulle által a hidegháború időszakában kialakított és utódai által alapvonásaiban továbbvitt függetlenség-centrikus francia külpolitikát folytatta Mitterrand is, hangsúlyozva annak kontinuitását, és a nyugati szövetségi rendszerhez való kötődést. A szocialista elnök, aki 1966-ban elítélte a NATO katonai szervezetéből való kilépést, a francia külpolitika atlanti elkötelezettségét erősítette, továbbra is fenntartva az Atlanti Szövetséggel szembeni

hagyományos francia távolságtartást. Mitterrand-nak az USA-val való kapcsolatait a stratégiai döntések támogatása mellett igen sok, elsősorban gazdaságpolitikai vita jellemezte. Az elnökké választását követő szovjetellenességet Gorbacsov hatalomra kerülése után a keleti politikában az enyhülés folyamatának támogatása váltotta fel. 1989-90-ben a kommunista rendszerek összeomlása során azonban meglepően óvatos magatartás jellemezte külpolitikáját ezen országok támogatásában, mivel egy hosszabb és ellenőrizhetőbb átmenetre számított. Ehhez hasonló hozzáállás volt tapasztalható részéről a német egység kérdésében is, amely a franciák számára kedvezőtlenül változtatta meg a második világháború után kialakult európai egyensúlyt.¹⁴¹ Mitterrand külpolitikája legsikeresebb területének az Európa politikát tekintik, amelynek de Gaulle-i kontinuitása itt is megfigyelhető, amennyiben Franciaország számára az európai integráció jelenti a világpolitikai befolyás fenntartásának alapját, amelyben a német támogatás továbbra is meghatározó jelentőségű. A Mitterrand-Kohl „tandem” elődeihez hasonlóan nagymértékben hozzájárult az európai integráció elmélyüléséhez és szélesedéséhez. Mind Pompidou, mind pedig Giscard számára különös jelentőséggel bírt a de Gaulle idején dekolonizált afrikai kontinensen a francia befolyás megtartása és megerősítése, amelyhez jó alapot teremtettek azon védelmi szerződések, amelyeket a tábornok a függetlenné vált volt fekete-afrikai gyarmatokkal kötött. Mindez lehetővé tette ezen frankofon országok gazdasági és kulturális életében a meghatározó francia befolyás fenntartását, valamint Franciaország újszerű civilizációs küldetésének érvényesítését.

Pompidou elnöksége alatt került a földközi-tengeri politika Franciaország külpolitikájának középpontjába. Ez a politikai törekvés nemzeti és atlanti politikaként jelent meg, amely bilaterális kapcsolatok kiépítésére épített a Franciaországgal hagyományosan szoros gazdasági és kulturális kapcsolatban álló Nyugat-Mediterráneum országaival azzal a szándékkal, hogy ő képviselje ezen térséget szuperhatalmi szinten. A francia földközi tengeri politika elsődleges célkiűzése az volt, hogy a térség ne függjön a szuperhatalmaktól és hogy Európa továbbra is

meg tudja őrizni befolyását az arab országokban. E politikai törekvés legfőbb akadályát az jelentette, hogy Franciaország nem volt abban a helyzetben, hogy az Egyesült Államok földközi-tengeri katonai jelenlétét és politikai befolyását ellensúlyozhatta volna¹⁴².

A Maghreb országokkal való kapcsolatokat nehezítette Tunéziában a bizertai bázis kiürítése és a francia földbirtokok kisajátítása, illetve Marokkó támogatása a Polisarioval és Algériával való konfliktusában. A legtöbb problémát azonban Algéria jelentette Párizs számára. A volt gyarmat függetlenségét elismerő evian-i szerződések egy több mint hét éves véres háború időszakát zárták le, fenntartva Franciaország gazdasági, katonai és kulturális befolyását az országban, különös tekintettel a szaharai kőolajkincs feletti ellenőrzésre. Az olajhagyatékot rendező szerződés 1970-es lejártával azonban kérdésessé vált a kőolaj és földgáz feletti addigi francia monopólium. A francia-algériai kapcsolatok romlásában a gyarmati korszakból eredő ellentétek mellett a szocialista orientációjú algériai fejlődésnek volt meghatározó szerepe. A szocialista opciót magáévá tevő algériai vezetés lényegében érvénytelenítette az evian-i egyezményeket az antikolonialista veszély elhárítása érdekében, majd 1971-ben sor került a kőolaj- és földgázkitermelést államosítására. Az 1976-ban elfogadott Nemzeti Charta-ban itt fogalmazódott meg az arab világ egyik legeredményesebbnek tűnő társadalomépítési kísérletének programja, amelynek megvalósítása azonban a 70-es évek végétől bürokratikus módon történt és ezzel teret engedtek az iszlámra hivatkozó erők előretörésének. A kísérlet kudarcát jelezték az 1988-as nagyszabású társadalmi tiltakozó mozgalmak, amelyek nyomására a pártállami bürokrácia lemondott a szocialista opcióról és lehetővé tette a többpártrendszer bevezetését. Az 1991-es választásokon győztes iszlám integrizmust képviselő Iszlám Üdvfront (FIS) hatalomra kerülését azonban a hadsereg közbelépése megakadályozta, ami azután terrorista merényletek sorozatát indította el az országban. Franciaországnak Algériával való kapcsolatait nagyban megterheli az iszlám terrorizmus,

amely elsősorban az ott élő külföldiek , főként franciák ellen irányul, de akcióit Franciaországra is sikerült kiterjesztenie.

A Mitterrand-korszak Maghreb politikájában Algéria helyett inkább Tunézia és Marokkó került előtérbe, amelyek az előbbivel szemben megtartották nyugat-orientációjukat, és erősíteni igyekeztek kapcsolataikat Franciaországgal. Franciaországnak a Maghreb országokkal való kapcsolataiban súlyos problémát jelent az ezen országokból jövő illegális bevándorlás, amelynek nem sikerült gátat vetni az azt szigorító törvényekkel, és amely konfliktusok fő politikai haszonélvezője az idegengyűlöletet szító Nemzeti Front¹⁴³.

Az illegális bevándorlás kérdése valamint az iszlám integrizmus veszélye aktívabb euro-mediterrán politikára ösztönözte Franciaországot. Francia kezdeményezésre jött létre 1995 novemberében Barcelonában az euro-mediterrán csúcsértekezlet, ahol az Európai Unió tagországai és 12 térségbeli állam – közöttük a Maghreb országok képviselői – hosszú távú együttműködési politika alapelveit határozták meg¹⁴⁴.

A de gaulle-i megalapozású francia külpolitika fő hangsúlyait továbbvivő Chirac nemzetközi politikai törekvései is azt bizonyítják, hogy ez az a terület, amelyben a kontinuitás a leginkább megmutatkozik. A Maghreb országok irányában folytatott politika, valamint a volt fekete-afrikai gyarmati területeken fennmaradt új típusú francia jelenlét a gazdasági, katonai érdekeken túlmenően a francia nyelv és kultúra védelmét is szolgálja az angolszász kultúra terjedésével szemben.

VII./ 6. A szociálpolitika sajátosságai

Az V. Köztársaság modelljének legitimitása elválaszthatatlan attól a gazdasági konjunktúrától, ami az 1950-es évek közepétől jelentős mértékben átalakította a gazdasági

életet és a társadalom szerkezetét. A köztársasági rendszer éppen ezen példátlan ütemű gazdasági fejlődés lehetőségeit kihasználva tudta biztosítani a hagyományos mezőgazdaság, kisipar, kiskereskedelem viszonylag békés átalakítását, illetve sokáig folyamatosan emelni a lakosság életszínvonalát, megerősítve ezzel a rendszer társadalmi bázisát. Az V. köztársaság társadalmi bázisa az a bérből élő középosztály, amely az 1980-as évek elejére már az aktív népesség több mint kétharmadát képviselte. A középosztályhoz sorolják az 1930-50-es évek hagyományos munkásosztályát felváltó új összetételű munkásságot, amelyben nagy számban találunk szakképzettséggel nem rendelkező bevándorlókat, nőket, fiatalokat, illetve ide sorolják még a technikusokat és munkavezetőket is. A középosztályhoz tartoznak az értelmiségiek, a nem önálló szabadfoglalkozásúak és az igen széles alkalmazotti réteg is, a rohamosan bővülő terciér szektor munkavállalói¹⁴⁵. E rendkívül heterogén társadalmi osztály közös jellemzője a társadalmi felemelkedési törekvés, amelyet - a III. Köztársaság rendszeréhez hasonlóan - az állam hathatós segítségével láttak elérhetőnek és amely állam szociálpolitikája is éppen ezen szándék megvalósítását segítette elő. A szociálpolitika központi eleme a béreknek a gazdasági növekedéssel összhangban történő emelése volt egészen az 1970-es évek közepéig, amelynek eredményeként 1955 -höz viszonyítva azok mintegy háromszorosukra növekedtek. A francia jóléti állam kiépülésének ezen periódusában épült be a szociálpolitikába a társadalombiztosítás rendszere, a népességnövekedést ösztönző családi pótlék és az öregségi nyugdíj. A legjellemzőbb intézkedés ezen a téren 1970-ben a SMIC (Salaire Minimum Interprofessionnel de Croissance), a szakmaközi minimálbér bevezetése volt, ami a bruttó hazai termék mennyiségének emelkedéséhez igazította a minimálbér évi növekedését. A század elejének republikánus szociálpolitikájában már megjelent dolgozói vállalati részvényvásárlás szorgalmazása - amelynek révén érdekeltté kívánták tenni a munkásokat a vállalati profit növelésében, mintegy résztulajdonossá téve őket - nagy népszerűsége ellenére csak kevés gyakorlati eredményt hozott. Az esélyegyenlőség és a

szolidaritás köztársasági elveinek ezen korszakbeli törekvéseihez nyúltak vissza a gaulle-isták a „participáció”, a részvétel szociális elvének meghirdetésével, amely de Gaulle felfogásában a „munka-tőke társulása” érdekében az osztályharcos szellemiségű pártok (mindenekelőtt a kommunisták) szociálpolitikája elleni fellépéshez kapcsolódott. Az 1968 májusi válság idején a kiéleződött társadalmi problémák megoldására javasolta a tábornok a munkavállalóknak a vállalat nyereségéből való részesedés lehetőségét. Participációs programját a vállalati szférán túl az államigazgatás megújítására is ki akarta terjeszteni¹⁴⁶. Ennek országos szintű érvényesítése érdekében kívánta a Szenátust gazdasági és szociális testületté átalakítani, amely a vállalkozóktól a szakszervezetekig terjedő érdekcsoportokat képviselne. De Gaulle-nak a munkásrészvétellel kapcsolatos elképzelései a gazdasági körökben elégedetlenséget váltottak ki, a nagytőke a magántulajdon szentségét látta fenyegetve és magán a gaulle-ista párton belül is sokan elleneztek azt. A Szenátus tervezett átalakítására vonatkozó elképzelések pedig egy régi köztársaság intézmény védelmére sorakoztatták fel a republikánus hagyomány védelmezőit. A de gaulle-i participáció gondolatát tovább vivő RPR programjában ezen szociális elv a gyakorlatban - a privatizáció részeként - kis címletű népi részvények kibocsátásával szolgálná a vagyonok demokratizálását, a vállalati nyereségből való részesedésen túl a véleménynyilvánítás lehetőségét is biztosítva a stratégiai döntéseknél.

Az 1970-es évek gazdasági válsága éppen a vázolt szociálpolitika hátterét jelentő gazdasági konjunktúrát vetette vissza, a munkanélküliség megjelenésének és növekedésének egyre súlyosabb társadalmi következményeivel a szociálpolitika létalapja megrendült. Ugyanakkor a társadalmi előrejutás szociálpolitikai eszközökkel történő támogatása továbbra is az állam fő törekvése maradt, amelyet a társadalom egészének demokratizálódása lévén kívántak megvalósítani, segítve azokat, akik hátrányos társadalmi helyzetükből fakadóan e folyamatból kiszorulnának. A társadalmi szolidaritás jelenti ennek a szociálpolitikának az alapelvét, ami ugyan a századelő szociálpolitikájában is jelen volt, de azzal a különbséggel, hogy

kistulajdonosi társadalom individualizmusával szemben ez utóbbi az ipari társadalom kollektív eszmevilágához kapcsolódott, kiegészülve a munkavállalói szociális biztonságot erősítő elemekkel¹⁴⁷.

A III. Köztársaság rendszeréhez hasonlóan a társadalmi előrelépés alapjának az iskolarendszert tekintették, ezen belül is elsődlegesen a szakképzést, amelynek fő célja, hogy a tudományos-technikai forradalom támasztotta követelményeknek megfelelő felkészültséget biztosítsa. Amíg a III. Köztársaság iskolarendszere elsősorban állampolgárokat kívánt nevelni, addig az V. Köztársaság szakmai képzése a gazdasági élet aktív szereplőinek felkészítésére fektette a fő hangsúlyt. Az 1959. decemberi „Társadalmi felemelkedésről” szóló törvények lehetőséget biztosítottak a szakszervezetek által szervezett szakképzési formák központi állami pénzügyi támogatására, elismerve azokat az ipari társadalom felelős tényezőiként. Az 1959-es társadalmi felemelkedésre vonatkozó törvények tulajdonképpen az 1884-es és 1894-es szociális törvénykezés folytatását jelentették. Amíg a III. Köztársaság a világi jellegű kötelező és ingyenes oktatás révén a nemzeti egységet kívánta erősíteni, addig az V. Köztársaság említett szociális törvényei a társadalmi egység kialakításának erősítését célozták, megteremtve a nagyszámú szakmai területre tagozódott társadalom kohézióját.

A „Trente glorieuses”-nek nevezett - közel 30 éves gazdasági növekedéssel jellemezhető - időszak szociálpolitikája a lakossági életszínvonal jelentős növekedése ellenére sem változtatta meg alapvetően a francia társadalom mély belső egyenlőtlenségeit, amelyet jól tükrözött legszegényebb és leggazdagabb rétegek közötti szakadék folyamatos szélesedése. A nagyobb társadalmi egyenlőség megteremtését célozták az 1981-ben hatalomra jutott baloldali szociálpolitikai reformjai a minimálbérek emelése és a népjóléti intézkedések mellett a pénzügyi reform, mindenekelőtt a vagyonadó bevezetése, ami azonban csak a 3 millió frankot meghaladó vagyonú leggazdagabb családokat érintette¹⁴⁸. A munkaadók és a munkavállalók viszonyát a 80-as évek elején szabályozni kívánó Auroux-féle törvények kötelezően előírták

az évenkénti béralkut, a szakszervezeteknek szélesebb körű beleszólást adtak a vállalati döntések kialakításába és a munkások számára képviselőket biztosítottak az államosított vállalatok vezetésében. Az egyre növekvő munkanélküliség körülményei azonban a szakszervezetek munkavállalói érdekvédelem biztosítási lehetőségeit jelentősen megnehezítették, a munkáltatók igyekeztek a munkásokkal való közvetlen konzultáció révén megkerülni azokat¹⁴⁹. A szocialista kormány liberalizmus irányába tett fordulatát követően az egymást váltó bal - és jobboldali kormányok szociálpolitikáját egyre inkább a szigorú gazdaságpolitika megszorító intézkedései határozták meg.

A szociálpolitika összességében nem volt képes a nagyobb társadalmi egyenlőtlenségek kompenzálására, a leszakadó rétegek társadalmi perifériára szorulásának megakadályozására. A gazdasági válság súlyos társadalmi következményei, mindenekelőtt a növekvő munkanélküliség jelentős mértékben felgyorsították ezen folyamatokat, kikezdve a köztársasági rendszer összetartó erejét biztosító társadalmi kohéziót.

Hivatkozások

94. Berstein-Rudelle: i.m. 379-380. o.
95. Dominique Chagnollaud - Jean-Louis Quermonne: Le gouvernement de la France sous la Vème République, Fayard, Paris, 1996. 735. o.
96. Philippe Ardant: Les institutions de la Vème République, Hachette, Paris 1991. 18. o
97. Ardant: i. m.: 21-22. o.
98. Le Monde Dossiers /Documents: La Vème République a 40 ans, 1998. December 2. o.
99. Yves Mény: Le système politique français, Montchrestien, Paris, 1991, 8. o.
100. Chagnollaud-Quermonne: i.m.: 16. o.
101. Haskó: i. m. 126. o.
102. Gazdag: i. m.: 84-85. o.
103. Le Monde Dossiers /Documents 1998. dec. 3. o.
104. Gazdag: i.m.: 85. o.
105. Berstein-Rudelle: i.m.: 412 o.
106. Nicolas Wahl - Jean-Louis Quermonne: (szerk.): La France présidentielle, l' influence du suffrage universel sur la vie politique, Presses de science politique, Paris, 1995, 25-28. o.
107. Gazdag: i.m.: 71. o.
108. Vimbert: i.m.: 104. o.
109. Mény: i.m.: 19. o.
110. Chagnollaud-Quermonne: i.m. 27. o.
111. Gazdag: i.m.: 93. o.

112. Jean-Marie Donegani - Marc Sadoun: La Ve République Naissance et mort Calmann-Lévy, Paris, 1998, 14. o.
113. Donegani-Sadoun: i. m.: 291. o.
114. Donegani-Sadoun: i. m.: 292-293. o.
115. Chagnollaud-Quermonne: i.m.: 28-29. o.
116. Chagnollaud-Ouermonne. i.m. 29. o.
117. Chagnollaud-Quermonne: i. m.: 31. o.
118. Pierre Chabal-Patrick Fraisseix: Déclin et renouveau de la présidence française dans le contexte de l' élection de 1995 in: Droit Constitutionnel 25/ 1996.szám, 49-50. o.
119. Chabal-Fraisseix: i. m.: 55. o.
120. Le Monde Dossiers/Documents 1998. dec. 7. o.
121. Le Nouvel Observateur 1998 május 28-június 3. 42. o.
122. Le Monde Dossiers/ Documents 1998 dec. 7. o.
123. Chagnollaud- Quermonne: i.m.: 546. o.
124. Haskó: i.m.:156. o.
125. Chagnollaud-Quermonne: i. m.: 613. o.
126. Haskó Katalin-Szénási Éva: Merre tart Franciaország? René Rémond a francia választásokról in.: Társadalmi Szemle 1996/3 33-34. o.
127. Haskó: i.m.: 190-192. o.
128. Johancsik J. : i.m.: 74. o.
129. Johancsik J: i.m.: 78-79. o.
130. Johancsik J : i. m.: 86-87.o.
131. Johancsik J.:i.m.: 94-95. o.
132. Johancsik J.: i.m.: 105-106. o.

133. Johancsik J. : i.m.: 118. o.
134. Johancsik J.: i.m.: 115. o.
135. Chagnollaud-Quermonne: i.m.: 761. o.
136. Chagnollaud-Quermonne: i.m.: 769. o.
137. Chagnollaud-Quermonne: i.m.: 782. o
138. Haskó: 192-193. o.
139. Gazdag: i.m.: 108. o.
140. Gazdag: i.m.: 176. o.
141. Gazdag: i.m.: 240-242. o.
142. End (H): A Földközi tenger mint feszültségforrás (Europa Archiv 1971/1) Közli: J. Nagy László: A Mediterráneum a XX. században c. szemelvénygyűjtemény (JATEPress, Szeged, 1996) 28-29. o.
143. Gazdag: i.m.: 269-270. o.
144. J. Nagy László: Az arab országok története a XIX-XX. században, Eötvös kiadó Budapest, 1997) 161. o.
145. Berstein-Rudelle: i. m.: 425-426. o.
146. Johancsik J.: i. m.:78-79 .o.
147. Berstein-Rudelle: i.m.: 306. o.
148. Georges Duby: (szerk.): Histoire de la France de 1852 à nos jours, Larousse, 1991, 559. o.
149. Gazdag F. i.m. 200-201. o.

VIII. Az új köztársasági rendszer kritikája az 1980-as 90-es években

Az V. Köztársaság társadalmi-politikai kohézióját a 80-as évek elejéig biztosította a kialakult széleskörű társadalmi konszenzus. Az 1980-as évektől azonban egyértelműen megmutatkoztak a gondviselő állam szerepének korlátai, a rendszer társadalmi bázisának tekintett bérből és fizetésből élő középosztályok társadalmi kohéziója a tömeges munkanélküliség, a növekvő létbizonytalanság következtében megbomlott, a köztársasági rezsim addigi összetartó ereje felmorzsolódni látszott. Az államnak egyre inkább szembesülnie kellett a civil társadalom erősödő szerveződésével, a vállalatok, társadalmi szervezetek, helyi, területi önkormányzatok növekvő önállóságával, a társadalmi szféra egyfajta reprivatizációjával, individualizálódásával. Az 1980-as 90-es években kibontakozó gazdasági, társadalmi, politikai átalakulások, a mondializáció, az európai közösség fejlődése, a kommunizmus bukásának nemzetközi politikai következményei alapvetően megváltoztatták a köztársasági rendszer államának belső és külső környezetét. Az állam engedni kényszerül a „piac diktatúrájának”, lemondva gazdaságpolitikájának függetlenségéről, szuverenitásának jelentős részét átadva az Európai Közösség intézményeinek hatáskörébe. A nemzeti kohézió megbomlásával összefüggő társadalmi válságjelenségek, mint a rasszizmus, a nagyvárosi bűnözés terjedése, az iskolarendszer belső problémái megkérdőjelezzik egyben a köztársasági hagyomány számos alapértékét is, előidézve annak identitási válságát. A köztársasági hagyomány egyik alappilléreinek, az állampolgári tudatnak a válságát jelzi a különböző szintű választások alkalmával tartózkodók egyre növekvő száma, amit a 2000 szeptemberi népszavazás 73%-os tartózkodási rekordja is bizonyít. Mindez az állam és polgárai közötti politikai és társadalmi közvetítés, a pártok, szakszervezetek iránti bizalmi válságra utal, az erősödő individualizálódás, a közösségi kapcsolatok bomlásának következménye. A kritikák nem annyira a demokratikus intézményeket, mint inkább azok működési mechanizmusát érintik.

A köztársasági iskolarendszer, amely a társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítésének, a társadalmi elitbe való emelkedésnek a lehetőségét kívánta biztosítani a szerényebb jövedelmű rétegek számára, az új köztársasági rendszerben inkább a szélesedő társadalmi különbségek állandósulását erősíti. Jól tükrözi ezt az egyetemekre és a biztos karriert garantáló francia elitképző intézményekbe, az un. grande école-okba való bejutás esélyei közötti különbség. Amíg az előbbibe való bekerülés lehetőségei szélesedtek a népi rétegek előtt, a felsőoktatás tömegessé válásának eredményeként, addig az utóbbiak változatlanul nagyon nehezen elérhetők számukra és egy szűk társadalmi elit újratermelődését biztosítják¹⁵⁰.

Az említett válságjelenségek - a megelőző korszakokhoz hasonlóan - a köztársasági hagyomány védelmének reakcióját váltották ki az „új köztársaságiak” részéről, akiket egy nemrég megjelent könyv szerzői a „köztársaság szenvedélyes védelmezőinek”(les enragés de la république) neveznek¹⁵¹. A főként baloldali értelmiségiek, politikusok, újságírók, egyetemi oktatók a „társadalmi szerződés” újra alapozását kívánják a „törvény hatalmának”, a „polgári erény ” tekintélyének a helyreállítására, a köztársasági értékek védelme érdekében. 1989-ben a bicentenáriumi ünnepségek alkalmat teremtettek a köztársasági rendszer forrásaihoz való visszatéréshez, a köztársasági értékek újra felfedezéséhez. Az 1989 őszén fellángolt vita az iszlám fátyol viseletének engedélyezéséről az iskolában, a köztársasági rendszer egyik jelképeként számító intézményben, az oktatás laicizmusa hagyományának megóvására sorakoztatta fel az új köztársaságiakat.¹⁵² A Maastricht-i szerződés ratifikálásával kapcsolatos vita egy új köztársasági szintézis kialakításának feltételeit teremtette meg a Jean-Pierre Chevenement által 1992-ben létrehozott Állampolgári Mozgalom (MDC), az antimondialisták, a laicizmus és a nemzeti szuverenitás védelmezői körében, akik a nemzeti identitás védelme érdekében elutasították annak elfogadását az azzal kapcsolatos referendum alkalmával. Az „új köztársaságiak”, olyan fontos társadalmi-politikai vitákban azonos nézeteket képviselnek, mint az állam helye, szerepe a megváltozott gazdasági-társadalmi feltételek között, az

iskolarendszer átalakítása vagy a biztonság problémái, összefüggésben a fiatalok, külvárosi bűnözéssel, az illegális bevándorlással. Ezen állásfoglalásaikban a köztársasági identitás, a republikánus rendszer jelképeinek számító állam és iskola védelmét tekintetik fő célkitűzésüknek, mivel ezek az intézmények és értékek biztosítják szerintük a nemzet összetartó erejét, a társadalom egységét. Az említett társadalmi problémákkal kapcsolatos egységes állásfoglalások egy széles köztársasági front kialakulását eredményezték, ami ugyan politikailag nem tudott intézményesülni, de amely összefogta mind a bal – mind pedig jobboldal különféle politikusi, értelmiségi csoportjait. (Jean –Pierre Chevènement, Régis Debray , Max Gallo, Emmanuel Todd, Jean-François Kahn, Bernard Cassen, Claude Nicolet, Mona Ozouf, Maurice Agulhon) 1998. szeptember 4-én a Le Monde-ban közzétett közös állásfoglalásukban, amelyet Debray, Gallo, Ozouf, Anicet Le Pors és mások írtak alá, megállapítják, hogy a törvényt az országban nap mint nap semmibe veszik, hogy az állam azáltal, hogy lemond tekintélyének biztosításáról, a társadalom „szövetének” szétbomlását idézi elő. Az ország politikai vezetése számára a köztársaság újra alapozása kell, hogy a legfontosabb célkitűzés legyen¹⁵³. Az újra alapozás a „köztársasági rend” megteremtését, a „helyes állampolgári magatartás” becsületének helyreállítását, a köztársasági értékek értelmének visszaadását, a köztársasági törvény tekintélyének visszaszerzését jelenti. Az „új köztársaságiak” hivatkozása bizonyos intézményekre (állam, iskola), alapértékekre, (egyenlőség, szuverenitás, laicizmus) a köztársasági örökség referenciáit jelentik, amelyek a republikánus eszme koherenciáját és ezzel annak vitathatatlan történelmi legitimitását biztosítják a jelen ideológiai zűrzavarának időszakában¹⁵⁴. Az új köztársaságiak számára alapvető fontosságú ezen örökség továbbvitelének szorgalmazása, amely legitimitását a történelemből eredezteti, de ugyanakkor nem nélkülözheti a kritikai viszonyulást az említett, gyakran elvont - referenciákhoz, amelyek sokszor már nem felelnek meg azon ideáloknak, amelyek nevében azokat létrehozták. Klasszikus példája ennek a Szabadság, Egyenlőség

Testvériség hármasszója, amelyek közül – bizonyos vélemények szerint - a régen elfelejtett. Testvériség újra felfedezése adhatna ismét értelmet a veszélyben lévő társadalmi összetartozás-tudatnak, új összefüggésben láttatva a másik két fogalmat is. Az Egyenlőséget a megvalósíthatatlannak bizonyult esélyegyenlőség helyett az egyenlőségre való jog felfogásában szükséges kezelni, a jogok egyenlőségeként értelmezve azt. Az egyenlőség szabadságnak a testvériség szellemében való kinyilvánítása adhat új megközelítést ezen köztársasági alapértékeknek.¹⁵⁵

A republikanizmus képviselőinek meggyőződése szerint köztársaság az a politikai rendszer amely beteljesíti az alkotmányos parlamentáris demokrácia lehetőségeit és az államot valódi politikai közösséggé szervezi. A szabad polgárok közösségének közakarátán alapuló republikánus állam az egyéni jogokat és szabadságokat képes összekapcsolni a közérdekkel és a közjóléttel, tehát nincs ellentmondásban a liberális demokrácia értékeivel, hanem inkább kiegészíti azokat. Kulcsszerepe van ugyanakkor a köztársasági állam új szerepe megtalálásának. A republikánus állam önkorlátozó jellegéből fakad azon törekvése, hogy ahol csak lehet, átengedi a terepet a helyi-területi önkormányzatoknak illetve a szakmai önszerveződéseknek. Ez azonban nemcsak alacsonyabb szintű döntési szinteket jelent, hanem föderális, nemzetállamok fölötti szinteket is.¹⁵⁶ A modern köztársasági államnak tehát meg kell tudnia osztani politikai irányító képességét a helyi, regionális, nemzeti és európai szinteken, bizonyítva azt, hogy a köztársaság nemcsak nemzeti keretek között, hanem nemzetek feletti szinten is képes az államok és népek egyesítésére, az új kihívásokhoz való alkalmazkodásra. A köztársaság, mint a demokrácia gyakorlásának szervezeti formája nem korlátozódhat tehát csupán a nemzetállamra, hanem keretét jelenheti több állam és nép közös együttélésének is.

Összegzés

A republikánus hagyományra való hivatkozás akár a jobb- akár a baloldal részéről a parlamenti, közéleti viták érvelésében mindig egyfajta védelmi reflexet tükrözött, ami leginkább a köztársasági intézmények megteremtésének, illetve azok működési zavarai elhárításának időszakaira jellemző.

A Dreyfus ügy következményeként kialakult válság körülményei között 1899 júniusában megalakult „republikánus védelem” kormánya a Köztársaság megóvására sorakoztatta fel a rendszer híveit. Az 1930-1940 közötti évek társadalmi-gazdasági problémái, a növekvő szélsőjobbboldali veszély, a külpolitikai feszültségek körülményei szintén szükségessé tették a rendszer védelmét, a republikánus referenciák erőteljesebb hangsúlyozását. A Vichy rendszer antirepublikánizmusa különös jelentőséget adott a köztársasági kontinuitás helyreállításának a világháború után, így az 1944-46 közötti években az új köztársaság születése körüli parlamenti vitákban igen gyakorivá váltak a köztársasági hagyományra való hivatkozások. Az V. Köztársaság megteremtését megelőző 1958 június és szeptember közötti - polgárháborús veszélyt idéző - periódusban viszont nem találkozni ehhez hasonló jelenséggel, ami az alkotmány szerkesztésének rövid időtartamával, illetve abban a végrehajtó hatalom képviselőinek meghatározó szerepével magyarázható. A baloldal 1981-es hatalomra kerülése, majd a politikai társbérletek időszakai okozta hatalmi instabilitás szintén nagy szerepet játszottak a republikánus hagyományra való hivatkozások gyakoriságában. Ezen republikánus referenciák tehát alapvetően kiegyensúlyozó, mérséklő szerepet töltenek be a társadalmi és politikai változások okozta hatalmi instabilitás körülményei között.¹⁵⁷

A köztársasági hagyomány továbbra is meghatározó eleme a francia politikai kultúrának, amint az arra történő hivatkozásokban a közelmúlt vitái során is megmutatkozott. Élénk visszhangot váltott ki például a hadsereg reformjának kérdése, amelynek eredményeként a forradalmi köztársaság – republikánus tradíciónak számító - hagyományos sorozási rendszerét megszüntetve hosszú átmenet után térnek majd át 2002-től a hivatásos hadseregre. A köztársasági hagyomány védelmezői arra hivatkoztak, hogy a haza védelme kötelességének megszûnése tovább lazítja az állampolgári kötelekeket. A másik régi republikánus elv, a köztársaság egységének és oszthatatlanságának tradíciója – amelynek fenntarthatósága már Algéria függetlenné válásával megkérdőjeleződött - különös hangsúlyt kap a korzikai autonómia törekvések összefüggésében. A korzikai parlamentnek 2004-től a Jospin kormány által javasolt részleges törvényhozási lehetőség mind a bal mind a jobboldal részéről a köztársaság egységének védelmét váltotta ki , tartva attól, hogy a korzikaiaknak nyújtott bármiféle engedmény megnyitja az utat a függetlenség felé és esetleg erőszakos autonómia törekvéseket indíthat el Elzásztól kezdve, Szavoján, Bretagne-on át francia Baszkföldre. A köztársaság egységét féltő, „nyakas jakobinusként” aposztrofált Chevenement éppen az említett javaslat elleni tiltakozásul nyújtotta be lemondását a belügyminiszteri posztról 2000 augusztus végén. A Korzikáról kötendő egyezmény - amely a francia alkotmány jelentős módosítását is szükségessé teszi – kiterjeszti szándékozik a korzikai nyelv oktatását az általános és középiskolákban. A több mint egy évszázada nyelvileg egységessé nyilvánított Franciaországban a kisebbségi nyelvek oktatásának szorgalmazását némelyek ugyancsak a nemzetállami egységgel szembeni regionális identitás felerősödésének veszélyével kapcsolják össze. Amikor Franciaország 1999 májusában csatlakozott a Regionális Nyelvek Európai Chartájához, az Alkotmánytanács azt alkotmányellenesnek minősítette, tartva attól hogy a regionális nyelvek használatának alkotmányba foglalása a nemzeti kohéziót veszélyezteti, amely döntésével a testület bizonyos vélemények szerint „intranszigenz jakobinizmusáról” tett

tanúbizonytságot. Mások szerint a kisebbségi nyelvek oktatásának biztosítása éppen azok fakultatív jellegének fenntartásával semmiképpen nem jelent fenyegetést a Köztársaság egységére¹⁵⁸

A köztársasági rendszer integráló képességének, társadalmi kohéziójának erősítésére irányuló törekvéseket bizonyítják az állampolgárság kiterjesztésére irányuló intézkedések. Az 1998-as Guigou-féle törvény jelentősen megkönnyítette a francia állampolgárság megszerzésének feltételeit, eltörölve az annak elnyerését megnehezítő 1993-as törvény korlátozó előírásait. Ide sorolhatók az iszlám vallás és a köztársaság közötti viszony normalizálását célzó törekvések is, amelyek eredményeként 2000 január végén született megállapodás a francia belügyminiszter és a muzulmán vallást képviselő szövetségek és a nagymecsetek képviselői között. Az államigazgatási szervek és a muzulmán vallás kapcsolatát meghatározó jogi alapelvek lehetővé teszik többek között a közigazgatásban dolgozó muzulmán vallásúak számára szabadság biztosítását a három iszlám ünnep alkalmából. Az egyezmény jelentőségét - a kormány részéről azt aláíró - Chevenement belügyminiszter „a laicitás pozitív értelmezéseként” értékelte.¹⁵⁹

A baloldali kormányzat továbbra is meghatározó szerepet szán a társadalmi integráció kulcsintézményének, az iskolának, nem csupán az állampolgári ismeretek, hanem az állampolgári erkölcs oktatását szorgalmazva, amely olyan republikánus értékekhez való erősebb kötődést alakíthat ki, mint a laicitás, az aktív és felelős állampolgáriság, a jogok és kötelezettségek megbonthatatlan kapcsolata, hozzájárulva a „citoyenneté” fogalmának megújulásához.¹⁶⁰ Az állampolgáriság fogalmának említett korszerűbb értelmezése mellett a nemzeti identitástudatnak az európai állampolgársággal való harmonizálása is azt mutatja, hogy a köztársaság egy összeurópai összefüggésben igyekszik újragondolni és megoldani a demokrácia működésének problémáit.

Hivatkozások

150. Le Monde Dossiers/Documents 2000 április 2.o.
151. Hugues Jallon-Pierre Mounier: Les enragés de la République, Éditions La Découverte, Paris , 1999 8-9.o.
152. Jallon-Mounier: i.m.: 19-20.o.
153. Jallon-Mounier: i.m.: 34-35.o102..
154. Jallon-Mounier: i.m.: 61-62.o.
155. Élet és Irodalom 1999. Szeptember 17. 2.o.
156. Kende Péter: A köztársaság törékeny rendje Osiris 2000, 28-29.o.
157. Vimbert: i. m. 212-213.o.
158. Le Monde Dossiers/Documents 2000. április 2.o
159. Le Monde Dossiers/Documents 2000. ápr. 4.o.
160. Le Monde Dossiers/Documents 2000. ápr.3.o.

Válogatott bibliográfia

Monográfiák

Agulhon (M): La république de Jules Ferry à François Mitterand, 1880 à nos jours, Paris Hachette, 1990

Agulhon (M) : Marianne au combat : L' imagerie et symbole républicaines de 1789 à 1880 Flammarion, 1972

Agulhon (M) : Marianne au pouvoir: L' imagerie et symbole républicains de 1880 à 1914 Flammarion, 1989

Albert (J-L) :Vingt ans de vie politique en France, Paris, Éditions d' Organisation ,1996

Ardant (Ph): Les institutions de la Vème République , Hachette , Paris ,1991

Avril (P):Essai sur les partis politiques , Paris , Payot , 1990

Avril (P): La Vème République,histoire politique et constitutionnelle, Paris,PUF, 1987

Berstein(S): Histoire du parti radical 1-2., Paris , Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1980-1982

Berstein(S)-Milza(P): Histoire de la France au XXe siècle Tomes I-V, Editions Complexe,1990-1994

Birnbaum (P) (szerk.): La France de l' affaire Dreyfus , Paris, Gallimard, 1994

Bonnefous (É): Histoire politique de la Troisième République, Paris P.U.F.,1960

Borella (F): Les Parties politiques dans la France d'aujourd'hui, Paris Éd. du Seuil, 1990

Borne (D): Histoire de la société française depuis 1945, A. Colin, Paris, 1992

Braud (Ph)-Burdeau(F): Histoire des idées politiques depuis la révolution,Paris, Montchrestien, 1983

Burdeau(G): La Démocratie , Paris,Seuil,1966

Chagnollaude (D) - Quermonne (J-L): Le gouvernement de la France sous la Vème République, Fayard, 1996 (5ème éd.)

Chapsal (J): La vie politique et les parties en France depuis 1940, Paris, 1961

Chapsal(J): La vie politique en France de 1940 à 1958 P.U.F. ,coll. Thémis, 1984(1er éd.)

Chapsal (J): La vie politique sous la Vème République, PUF,coll. Thémis, 1984(2ème éd.)

Chapsal(J): La vie politique sous la Vème République, Tome 2 (1974-1987) PUF,coll. Thémis, 1987

Charlot (J): Le gaullisme d' opposition,1946-1958 Paris,Fayard,1983

Charlot (J): La politique en France, Seuil, Paris ,1994

Chevalier(J-J): Histoire des institutions et des régimes politiques de la France de 1789 à nos jours, Paris , Dalloz,1985

Cohendet (M-A): La Cohabitation , leçons d'une expérience ,Paris ,PUF ,1993

Colombani(J)-Portelli(H): Le double septennat de François Mitterrand, Grasset, Paris, 1995

Debray(R): Que vive la République , O. Jacob , Paris, 1989

Donegani (J-M)- Sadoun (M): La Vème République Naissance et mort, Calmann-Lévy, Paris, 1998

Duby (G)-Mandrou: A francia civilizáció ezer éve, Bp., 1975

Duby (G) szerk.: Histoire de la France de 1852 à nos jours , Larousse, 1991

Duhamel (A): La république giscardienne, Paris, Grasset,1980

Duhamel (A): Les prétendants Paris, Gallimard,1985

Duhamel(O): La Gauche et la Vème République Paris,P.U.F.,1980

Duverger (M): L' échec au roi, Paris, Albin Michel , 1978

Duverger (M): La République des citoyens, Paris, Ramsay, 1982

Duverger (M): Le système politique français PUF, 1985

Foyer (J): La Vème République Paris, Dominos Flammarion,1995

Furet(F): Penser la révolution française, Gallimard, Paris, 1978

Furet (F): Le siècle de l'avènement républicaine, Paris , 1993

Gazdag Ferenc: Franciaország története 1945-1988, Budapest ,Kossuth, 1989

Gazdag Ferenc: Franciaország története, Budapest , Zrínyi,1996

Jallon (H)-Mounier(P): Les enragés de la République, La Découverte, Paris, 1999

J. Nagy László: Az arab országok története a XIX-XX. században, Eötvös, Bp. 1997

J. Nagy László: A Maghreb országok felszabadulása 1919-1956, Szeged, 1995

Johancsik János: Mit kell tudni Franciaországról? Budapest,1989

Johancsik János: A demokratikus pártrendszer Franciaországban a 20. Században, Politikatörténeti füzetek IX., 1998

Kaddache (M.): Histoire du nationalisme algérien, Tomes I-II., Société National d'Édition et de Diffusion, Alger, 1981

Kende Péter: A köztársaság törékeny rendje, Osiris , 2000

Lacouture(J): De Gaulle 1-2. Paris,Seuil,1985

Leduc (J): L' enracinement de la République 1879-1918, Paris, Hachette,1991

Liauzu (C): L'Europe et l' Afrique méditerranéenne de Suez (1869) à nos jour, Éditions Complexe, 1994

Massot (J): L' arbitre et le capitaine. La responsabilité présidentielle, Flammarion, Champs, 1987

Massot (J): Chef de l'État et chef de gouvernement: dyarchie et hiérarchie, Paris, La Documentation française, 1993

Massot(J): Alternance et cohabitation sous la Vème République, Paris, La Documentation française 1997

Mény (Y): Le système politique français, Montchrestien, Paris, 1991

Nicolet (C): L' idée républicaine en France. Essai d'histoire critique,Gallimard, 1982

Nicolet (C): La République en France, État des lieux, Seuil, coll Libre examen,1992

Perrineau (P) - Ysmal (C): Le vote de crise, l'élection présidentielle de 1995, Paris, Presses de Sciences-Po, 1995

Petot (J): Les grandes étapes du régime républicain français (1792-1969), Cujas, 1970

Pontier (J-M): La République en France, Dalloz, Paris, 1998

Portelli (H) :La politique en France sous la Vème République, Paris, Grasset ,1989

Price (R): Franciaország története, Maecenas , Bp.,1994

Quermonne (J-L): Les régimes politiques occidentaux, Paris,Seuil,1986

Quermonne (J-L): L' Alternance au pouvoir, Paris PUF , 1995 coll.: „Que sais-je?

Rebérioux (M): La république radicale? (1871-1914) Paris,Seuil,1975

Rémond (R): Le retour de De Gaulle, Bruxelles, Complexe,1983

Rémond (R): Notre siècle 1918-1988, Paris, Fayard, 1988

Rémond (R): La politique n' est plus ce qu'elle était, Paris, Calmann-Lévy, 1993

Rosanvallon (P): L' État en France de 1789 à nos jours Paris,Seuil,1990

Rudelle (O): La République absolue, aux origines de l' instabilité constitutionnelle de la France républicaine (1870-1889), Publications de la Sorbonne, Paris, 1982

Saussay (F): L' héritage institutionnel français 1789-1958, Hachette, Paris. 1992

Sirinelli (J-F)(dir.): Dictionnaire historique de la vie politique française Paris, PUF, 1995

Sur (S): La vie politique en France sous la Vème République, Paris, Montchrestien, 1982

Theyssier (A): La Ve République 1958-1995 de de Gaulle à Chirac , Pygmalion , Paris 1995

Vadász Sándor: Emberek és eszmék a francia forradalomban 1789-1799 Budapest, Gondolat, 1989

Vimbert (C): La tradition républicaine en droit public français , L.G.D.J. , 1992

Wahl (N) - Quermonne (J-L)(dir.): La France présidentielle, l'influence du suffrage universelle sur la vie politique, Presses de Sciences Po, 1995

Ysmal (C): Les Partis politiques sous la Vème République, Paris, Montchrestien, 1989

Tanulmányok

Berstein(S)-Rudelle(O) szerk.: Le modèle républicain , PUF,1992

Blot (Y): Le Général De Gaulle et la tradition républicaine, in.:Contrepoint N° 42-43

Chabal (P)- Fraisseix (P) :”Déclin et renouveau de la présidence française dans le contexte de l’élection de 1995” , in.:Droit constitutionnel No 25 PUF , 1996

Chagnollaud (D) szerk.: La vie politique en France, Seuil, Paris ,1993

Duverger (M)(szerk.): Les régimes semi-présidentielles PUF, 1986

Gazdag Ferenc: A Mouvement Républicaine Populaire (1944-1958) in.: A kereszténydemokrácia Nyugat –Európában (szerk.: Gergely Jenő) Bp., Kossuth 1980

Haskó Katalin: A kormányrésztétel kérdései a francia kommunista mozgalomban az 1936-os, 1945-ös és az 1981-es baloldali kormányok idején in.: Politika-Tudomány,1985 3-4.sz.

Haskó Katalin: Franciaország politikai intézményei, Budapest, Villányi úti könyvek, 1999

Haskó Katalin-Szénási Éva (szerk.): Válogatás a francia politikatudományból, Budapest Villányi úti könyvek ,1998

Haskó Katalin-Szénási Éva: Merre tart Franciaország? René Rémond a francia elnökválasztásról, Társadalmi Szemle 1996/3

Haskó Katalin: Elnöki rendszer kontra parlamentarizmus: a francia „változat” kialakulása és sajátosságai, Múltunk, 1997/1

Johancsik János: A pártok átalakuló szerepe a liberális demokráciákban Valóság ,1993/5

Kiss J. László: „Új politika” vagy politikai hagyományok? A pártpolitikai rendszerek fejlődése a mai Nyugat-Európában Budapest, Külpolitika,1986. 3.sz.

Manin (B): Pourquoi la république? Intervention 10. sz. 1984 aug.-dec.

- Massot (J): La présidence de la République en France Notes et études documentaires, Paris, La Documentation française, 2ème éd. ,1985
- Mathieu (B)- Verpeaux (M) (szerk.): La République en droit français, Économica, 1996
- Nicolet (C): Mendès-France (Le(s) mendésisme(s) et la tradition républicaine, Pouvoirs N° 27
- Oberdorff(H): Des incidences de l'Union européenne et des Communautés européennes sur le système administratif français, Revue du droit public, No 1 ,1995
- Raynaud (Ph): Destin de l' idéologie républicaine, Esprit, 1983 dec
- Rudelle (O): „La tradition républicaine” ,in.: Pouvoirs No 42 . La tradition politique, 1987
- Séguin (P): „La République et l'exception française”,in: Philosophie politique No 4 ,1993
- Stora (B) (szerk.): Les Arabes, les Turcs et la Révolution française in.: Revue du Monde Musulman et Méditerranéen 52/53, ÉDISUD, 1990
- Vadász Sándor (szerk.): Tanulmányok a francia forradalom történetéből, Bp., 1989
- Vadász Sándor: Az entellektüelek megjelenése a francia történelemben Világtörténet, 1998.ősz-tél
- Vadász Sándor: A francia republikanizmus in.:Rubicon 2000/1-2
- Vásárhelyi Júlia: A francia jobboldal válsága HVG 1998.szept. 26.